

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА

Каплуненко Ярина Юріївна

УДК 159.9.072

**«ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ»**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Науковий керівник:

доктор психологічних наук,

професор: **Кокун О. М.**

КИЇВ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ.....	13
1.1. Становлення наукових уявлень про феномен соціального інтелекту.....	13
1.2. Теоретичний аналіз основних поглядів щодо структури соціального інтелекту, його складових елементів та функцій.....	31
1.3. Взаємозв'язок соціального інтелекту з індивідуально- психологічними характеристиками особистості.....	41
1.4. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту.....	53
Висновки до I розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	62
2.1. Соціальний інтелект як чинник успішності професійної діяльності фахівців соціономічних професій.....	62
2.2. Обґрунтування методичного забезпечення дослідження основних компонентів соціального інтелекту.....	68
2.3. Обґрунтування методичного забезпечення дослідження особистих чинників соціального інтелекту.....	81
Висновки до II розділу.....	93
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ.....	94
3.1. Емпірична характеристика вибірки дослідження	95
3.1.1. Розвиток структурних компонентів соціального інтелекту у фахівців різних вікових груп.....	96
3.1.2. Особливості розвитку структурних компонентів соціального інтелекту у фахівців професійного середовища «людина-	

людина».....	99
3.1.3.Внутрішні взаємозв'язки між різними показниками соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій.....	105
3.1.4.Аналіз внутрішньої узгодженості діагностичних індикаторів соціального інтелекту.....	108
3.2. Емпіричний аналіз особистісних чинників соціального Інтелекту у фахівців соціономічних професій.....	109
3.3. Факторний аналіз структури взаємозв'язків особистісних чинників та показників соціального інтелекту у представників різних соціономічних груп.....	121
3.3.1.Структурні характеристики фахівців соціономічних професій.....	121
3.3.2. Структурні характеристики професійно важливих якостей менеджерів.....	126
3.3.3. Структурні характеристики професійно важливих якостей психологів-практиків.....	130
3.3.4.Структурні характеристики професійно важливих якостей фахівців педагогічного профілю.....	136
3.4. Регресійний аналіз особистісних чинників соціального інтелекту.....	144
Висновки до III розділу.....	150
РОЗДІЛ IV. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ.....	159
Висновки до IV розділу.....	166
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	172
ДОДАТКИ.....	191

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток соціального інтелекту особистості на сучасному етапі суспільного розвитку безпосередньо пов'язаний зі змінами в самому суспільстві. Необхідність врахування цих перетворень і адекватної реакції на них становить особливі вимоги до соціально-інтелектуального потенціалу особистості, який забезпечує розуміння соціальної поведінки та успішну соціальну адаптацію. Як перспективний та актуальний напрямок досліджень, активізація інтересу до соціального інтелекту закономірним чином пов'язана з розвитком суспільства, розширенням сфери міжнародного співробітництва, появою новітніх технологій зв'язку та обміну інформацією, зростанням кількості особистих та професійних контактів поміж фахівцями різних країн. Необхідність швидкого налагоджування стосунків із партнерами та колегами, з урахуванням культурних, національних, релігійних та комунікативних особливостей співрозмовника, ефективної вибудови діалогічного спілкування, усвідомлення власних комунікативних стратегій та їх вплив на оточуючих, необхідність змінювати та адаптувати свій комунікативний стиль до потреб співрозмовника – це далеко не повний перелік завдань, що постають нині перед фахівцями всіх професійних груп.

Поняття соціального інтелекту (СІ) у психологічній науці є порівняно не новим. Дослідження цього феномену тривають вже близько сторіччя, з моменту введення цього поняття до наукового обігу Е. Торндайком у 1920 р., який пов'язував його зі здатністю людини розуміти й управляти іншими людьми та залучатися до адаптивної соціальної поведінки. Різні аспекти СІ, підходи до його вивчення та погляди на його структурні компоненти розглядаються у працях багатьох зарубіжних дослідників: Г. Айзенка, К. Альбрета, Ф. Вернона, Г. Гарднера, Дж. Гілфорда, Д. Големана, Н. Кантор, Дж. Кіглстрома, Д. Кітінга, Р. Стернберга, М. О'Салліван, Р. Торндайка (сина Е. Торндайка) та інших. Ця проблема також вивчалася К.О. Абульхановою-Славською, І.Ф. Башировим, М.І. Бобнєвою, Ю.М. Ємельяновим, Є.І. Ішутіною, Н.А.

Кудрявцевою, В.М. Куніциною, О.В. Луцьковою, О.С. Михайловою (Альошиною), О.І. Савєнковим, Н.О. Сєтковою, Д.В. Ушаковим, А.Л. Южаніною, та іншими дослідниками. Серед українських наукових доробок, досліджень СІ порівняно небагато. Цим питанням займалися Л.О. Ляховець, Г.В. Ожубко, С.І. Редько, Н.Л. Руда, С.В. Руденко, Ю.С. Федорі, та деякі інші. Окремі аспекти цієї проблеми розкривають у своїх роботах О.І. Власова, О.М. Кокун, О.М. Корніяка, М.Л. Смульсон, Н.І. Пов'якель, Н.С. Чепелева, тощо.

Структурні компоненти соціального інтелекту зазвичай поділяють на три групи: когнітивні, емоційні та поведінкові. Засадничими для розвитку СІ більшість дослідників вважають такі когнітивні здібності: здатність до рефлексії, пам'ять, соціальну сенситивність, креативність (гнучкість мислення), соціальні знання. До групи емоційних компонентів відносять сприйняття й розуміння емоцій та почуттів інших людей, емпатійність та уважність, соціальну експресію, здатність до емоційної саморегуляції та вміння впливати на інших. До поведінкових або комунікативно-поведінкових характеристик СІ відносять: практичні соціальні вміння та навички, легкість та відкритість у спілкуванні, контактність, розуміння інших людей, вміння донести свою думку до оточуючих, переконливість, здатність до ефективної взаємодії та кооперації, комунікативні та мовленнєві здібності; вміння застосовувати свої соціальні знання; розрізнення невербальних проявів та міміки; усвідомлення свого впливу на оточуючих та вміння свідомо його використовувати, вирішення проблем у ситуаціях спілкування, здатність уникати конфліктів та легко знаходити спільну мову з різними людьми.

Серед чинників, які детермінують розвиток СІ, розрізняють внутрішні та зовнішні. До внутрішніх чинників відносять такі характеристики - вік, стать, нейродинамічні властивості нервової системи, темперамент, а також, особливості емоційно-вольової сфери, здібності та задатки. Також, до внутрішніх чинників слід віднести особистісні характеристики: характер, самооцінку, мотивацію, спрямованість, досвід та світогляд. До зовнішніх чинників відносять соціоекономічний статус, культурне середовище,

виховання та освіти, батьківське ставлення (прийняття чи зневага), дію стресових факторів, наявність порушень розвитку чи травматичного досвіду.

Провідного значення СІ набуває у представників соціономічних професій, діяльність яких здійснюється у безперервній взаємодії з іншими людьми. Вміння правильно сприймати та інтерпретувати поведінку людей, їх прагнення, мотиви та цілі, прогнозувати та скеровувати їх дії; усвідомлення власних емоційних реакцій та здатність до саморегуляції обумовлюють професійну ефективність, розвиток і самореалізацію управлінців, вчителів, психологів та інших фахівців, які працюють з людьми. Тому соціальний інтелект можна також визначити як професійно значиму, системну характеристику фахівців, діяльність яких відбувається у професійному середовищі «людина-людина».

Науково-теоретичний аналіз стану досліджуваної проблеми засвідчив, що дослідники головним чином зосередились на вивченні провідних характеристик СІ (структурних компонентах, функціях), передумовах його розвитку. При цьому значно менше уваги приділялось вивченню питання співвідношення взаємозв'язків структурних компонентів соціального інтелекту та різних груп особистісних чинників, що зумовлюють його розвиток. Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, необхідності виділення цілісної структури таких взаємозв'язків у фахівців соціономічних професій з метою розробки відповідних розвивальних програм для підготовки молодих фахівців даних професійних груп, недостатнього опрацювання даної проблеми у сучасній психології, а також її вагомості, наукової та практичної значущості для практичних завдань сьогодення, було визначено тему нашого дослідження «Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України: “Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу “людина-людина” (номер держреєстрації – 0107U012420);

«Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості» (номер держреєстрації – 0113U001126), а також науково-дослідної роботи лабораторії психології навчання імені Івана Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації – 0114U000602).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол №5 від 27.05. 2010 року) й узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол №5 від 15.06.2010 року).

Об’єкт дослідження – соціальний інтелект як психологічна властивість особистості фахівців соціономічних професій.

Предмет дослідження – особистісні чинники, які зумовлюють розвиток соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій.

Мета дослідження: з’ясувати особливості зумовлення особистісними чинниками розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати основні теоретико-експериментальні підходи до дослідження соціального інтелекту та його особливостей в цілому, з’ясувати його вплив і значення для професійної самореалізації фахівців професійного середовища «людина-людина».
2. Обґрунтувати комплекс діагностичних засобів емпіричного дослідження особистісних чинників соціального інтелекту у фахівців професійного середовища «людина-людина».
3. Шляхом емпіричного дослідження встановити особливості співвідношення між структурними компонентами та особистісними чинниками соціального інтелекту у фахівців-соціономістів.
4. Розробити практичні рекомендації щодо розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічного профілю.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали базові принципи психологічної науки, концептуальні теоретичні положення та найбільш суттєві дослідження з цієї проблематики, зокрема:

- принцип єдності психіки та діяльності (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн); принцип системності (П.К. Анохін, Б.Г. Ананьєв, Б.Ф. Ломов); принцип розвитку (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко);
- системно-діяльнісна парадигма в дослідженнях психічного (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн), системний підхід до дослідження особистості (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, та інші), принцип детермінації та суб'єктивної активності у їх взаємозв'язку (П.К. Анохін, С.Л. Рубінштейн, К.К. Платонов);
- методологічні принципи організації психологічного дослідження (Л.Ф. Бурлачук, С.Д. Максименко та інші);
- сучасні підходи до вивчення соціального інтелекту (Г. Айзенк, К. Альбрехт, І.Ф. Баширов, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, Д. Големан, Н. Кантор та Дж. Кіглстром, О.В. Луньова, Дж. Мейер, А.І. Савєнков, П. Селовей, Д.В. Ушаков та інші);
- застосовані підходи до типологізації властивостей нервової системи (П.К. Анохін, В.М. Небиліцин, В.М. Русалов, Б.М. Теплов);
- сучасні уявлення про мотивацію професійної діяльності К. Замфір;
- уявлення про «волю до смислу» (А. Ленгле, Д.О. Леонтьєв, В. Франкл).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі були застосовані методи теоретичного (зіставлення, систематизація, класифікація, узагальнення) та емпіричного дослідження. На різних етапах емпіричного дослідження добирався та використовувався комплекс методів та прийомів, що включав спостереження та тестування, спрямованих на з'ясування взаємозв'язку структурних компонентів СІ й індивідуально-психологічних особливостей та характеристик.

Отримані дані піддавалися опрацюванню та кількісному аналізу за допомогою прикладних пакетів Excel, SPSS для Windows з подальшою їх

якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Для аналізу та інтерпретації отриманих результатів було застосовано методи математичної статистики (кореляційний, факторний та множинний регресійний аналізи).

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідження було проведено у чотири етапи впродовж 2009-2015рр.

На першому етапі (2009-2010 рр.) проаналізовано стан розробки проблеми соціального інтелекту та особистісних чинників його розвитку у зарубіжній та вітчизняній психології, уточнено предмет, мету, завдання та гіпотезу дослідження.

На другому етапі (2010-2011 рр.) були виділені чотири групи особистісних чинників соціального інтелекту, які зумовлюють розвиток його структурних компонентів; визначена вибірка досліджуваних; підбір та пілотажна апробація діагностичного інструментарію.

На третьому етапі (2012-2014 рр.) здійснювалося експериментальне вивчення особистісних чинників розвитку соціального інтелекту у представників трьох соціономічних професійних груп: менеджери, психологи, викладачі.

На четвертому етапі (2014-2015 рр.) здійснювалося опрацювання, аналіз та узагальнення отриманих результатів; розробка практичних рекомендацій щодо розвитку соціального інтелекту у фахівців професійного середовища «людина-людина».

Дослідження проводилося серед працюючих фахівців трьох соціономічних професійних груп – менеджерів, психологів, викладачів, які проживають у місті Києві та здійснюють практичну діяльність за вказаним фахом. Всього було обстежено 153 особи, з них: 93 жінки, 60 чоловіків.

Наукова новизна результатів дослідження:

- Вперше запропоновано комплексний підхід до емпіричного вивчення структурних компонентів соціального інтелекту, а саме когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів у фахівців соціономічних професій.
- Вивчалися особливості взаємодії різних показників когнітивного,

емоційного та поведінкового компоненту соціального інтелекту.

- Вперше зроблено комплексний аналіз взаємозв'язків різних груп особистісних чинників зі структурними компонентами соціального інтелекту та якісний аналіз цих взаємозв'язків у фахівців різних професійних груп.

- На основі кількісного та якісного аналізу взаємодії особистісних характеристик з рівнем розвитку структурних компонентів соціального інтелекту розроблено обґрунтовані рекомендації щодо оптимізації професійної підготовки майбутніх фахівців професійного середовища «людина-людина».

Теоретична значущість результатів дисертаційного дослідження полягає в поглибленні знань про структуру соціального інтелекту, особливості його прояву у фахівців соціономічних професій, вивченні впливу різних груп особистісних чинників на показники складових компонентів СІ, виділені характерні особливості розвитку СІ у фахівців різних соціономічних груп, виділені найбільш важливі чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців професійного середовища «людина-людина».

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх застосування у декількох галузях практичної психології та професійного навчання, а саме:

- результати дослідження створюють основу для поглиблення розуміння структури соціального інтелекту та особливостей його зв'язку з особистісними чинниками, що може бути використано для розробки навчально-розвивальних програм із підготовки фахівців соціономічного профілю;

- результати дослідження слугують передумовою для підвищення ефективності навчання фахівців різних соціономічних груп;

- дані дисертаційного дослідження можуть бути застосовані у дослідницьких цілях, для подальшого вивчення соціального інтелекту, його складових компонентів та особливостей його прояву.

Результати дисертації **впроваджені** до навчально-розвиваючого процесу підвищення кваліфікації викладачів і психологів у Київському центрі тестування й розвитку «Гуманітарні технології» (Акт про впровадження № 2

від 12.03.2016 р.) та в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Акт про впровадження № 309-01-18 від 25.04.2015 р.).

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечується: методологічним обґрунтуванням його вихідних позицій; використанням сукупності надійних діагностичних методик, відповідним до мети та завдання дослідження; детальним кількісним та якісним аналізом емпіричних даних; застосуванням методів математичної обробки даних із залученням сучасних комп'ютерних програм; репрезентативністю вибірки.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати емпіричного дослідження доповідались на II Всеукраїнському психологічному конгресі, присвяченому 110-ї річниці від дня народження Г.С. Костюка (м. Київ, 19-20 квітня 2010 року); на VII міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (м. Київ, 16 березня 2012 року); на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Психолінгвістика у сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 16-19 жовтня 2013 року); на науково-практичному семінарі «Сучасні дослідження соціального інтелекту» на базі кафедри практичної психології Інституту людини Київського університету імені Б. Грінченка (м. Київ, 15 травня 2014); на круглому столі «Наукова спадщина І.О. Синиці в контексті сучасної педагогічної психології» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.); на III-му Всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» (м. Київ, 20-22 листопада 2014 року); в інформаційному повідомленні «Сучасний науковий погляд на емоційний інтелект» на Українському радіо «Культура» (м. Київ, 12 лютого 2016 року); у підготовці та проведенні майстерні «Сучасні підходи до оптимізації соціального інтелекту» в межах проведення «Тижня психології» з нагоди 70-ї річниці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ, 19 квітня 2016 року).

Публікації: Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 9 одноосібних публікаціях, із них: 3 статті у

наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України; 2 статті – у зарубіжних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз; 4 статті – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Робота викладена на 262 сторінках друкованого тексту (загальний обсяг дисертації) та ілюстрована 4 рисунками, 30 таблицями та 15 додатками. Основний обсяг дисертації – 159 сторінок. Список використаної літератури містить 186 найменувань, із яких 50 – англійською мовою.

Розділ 1. ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ

1.1. Становлення наукових уявлень про феномен соціального інтелекту.

Актуалізація наукового та практичного інтересу до феномену соціального інтелекту відображає усвідомлення необхідності та значущості здібностей до ефективного соціального пізнання та успішної соціальної діяльності у сучасному світі. Сучасні виклики сьогодення, загрози які постають перед людством, поява єдиного інформаційного простору, активізація співпраці та обміну між країнами, актуалізують перед дослідниками та практиками необхідність пошуку ефективних методів розвитку здібностей, які забезпечують здатність розуміти інших людей та знаходити з ними спільну мову, швидко адаптуватися до змінних соціальних умов, виявляти гнучкість та чутливість у соціальних контактах, здійснювати ефективну комунікацію та взаємодію з представниками різних культур, національностей, релігійних поглядів, проводити управлінську діяльність, перемовини з іншими людьми, знаходити успішні рішення соціальних завдань.

Розгляд проблеми соціального інтелекту неможливий без загального розгляду поняття інтелект, оскільки, в його основі лежить саме здатність до пізнання та вирішення проблем, але соціальних за свою сутністю, або в соціальному контексті.

Психологія інтелекту має тривалий період розвитку, багато дослідників навіть вважають проблему розуміння інтелекту «вічною», так само, як і психофізіологічну проблему, та проблему свідомості взагалі [87].

Існують різні визначення інтелекту та підходи до його розуміння. У зарубіжній психології зазвичай розглядають інтелект як єдину когнітивну систему або загальну здібність, у той час як у вітчизняній психології, інтелект традиційно ототожнюють з мисленням. М.А. Холодна, наприклад, визначає інтелект як форму організації ментального (розумового) досвіду суб'єкту. А В.М. Дружинін – як «відносно стійку структуру розумових здібностей

індивіда» і підтримує ідею існування загального інтелекту або загальної здібності до розумової діяльності, наслідком функціонування якої, виступає структурування ментального досвіду суб'єкту [125]. Нині більшість дослідників розглядають інтелект як систему пізнавальних процесів – мислення, відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, які забезпечують можливість пізнання та перетворення світу.

Донині продовжуються точитися дискусії щодо існування «єдиного» інтелекту чи множини інтелектів (інтелектуальних здібностей). Вже з початку минулого сторіччя в межах тестологічного підходу склалися дві протилежні за своїми теоретичними засадами точки зору щодо його природи: одна пов'язана з визнанням загального фактору інтелекту [175], а друга – з запереченням будь-якого загального фактору інтелектуальної діяльності й твердженням про існування множини інтелектів [183]. Маючи справу з одним і тим самим вихідним емпіричним матеріалом – характеристиками результатів інтелектуальної діяльності, одним і тим самим типом вимірювальних процедур – вербальними та невербальними тестами інтелекту, однією й тією ж технікою обробки даних (факторний та кореляційний аналіз), дослідники, тим не менше, дійшли різних висновків. Тривалі наукові дискусії та різні підходи до вирішення цієї проблеми (Фр. Гальтон, 1883; А. Біне, Т. Сімон, 1911, Ч. Спірмен, 1904, 1927; Л. Терстоун, 1924; Р. Амтхауер, 1953; Д. Векслер, 1955; Дж. Гілфорд, 1965; Р. Кеттел, 1971; Дж. Равен, 1985; Ф. Вернон, 1965 та інші) призвели, за словами М.А. Холодної до «парадоксального результату». Прибічники ідеї загального інтелекту у своїх спробах виміряти його як єдину інтелектуальну здібність з часом переконувались, що загальний інтелект – це не більше ніж формально-статистична абстракція по відношенню до множини різних проявів інтелектуальної діяльності. Своєю ж чергою, представники ідеї множини різних інтелектуальних здібностей також змушені були визнати наявність певного загального витоку, представленого в різних видах інтелектуальної діяльності. Незважаючи на це, розвиток уявлень про природу інтелекту в тестологічному його розумінні й донині пов'язаний з

обґрунтуванням, з одного боку, «цілісності» інтелекту, а з іншого боку, - його «множинності».

Реакцією на обмеження та протиріччя тестологічних теорій було виникнення експериментально-психологічних підходів до пояснення механізмів інтелектуальної діяльності та критеріїв її розвитку. Серед них виділяють:

1. *Феноменологічний підхід* - інтелект, це особлива форма змісту свідомості (К. Дункер, 1965; В. Келер, 1980; Р. Глезер, 1984).
2. *Генетичний підхід* - інтелект, це результат адаптації до вимог оточуючого середовища (Ж. Піаже, 1969; У. Чарлсворз, 1976).
3. *Соціо-культурний* - інтелект, це результат процесу соціалізації, а також впливу культури в цілому (О. Лурія, 1974; Л. Виготський, 1983).
4. *Процесуально-діяльнісний підхід* – інтелект, це особлива форма людської діяльності, яка має процесуальний характер (С. Рубінштейн, 1973; Л. Венглер, 1978; К.О. Абульханова-Славська, 1991; О. Брушлинський, 1996).
5. *Освітній підхід* – інтелект це результат цілеспрямованого навчання (К. Фішер, 1980; З. Калмикова, 1981; Р. Феєрштейн, 1990; Г. Белурава, 1990).
6. *Інформаційний підхід* - інтелект це сукупність елементарних процесів обробки інформації, детермінованих нейрофізіологічними механізмами (Г. Айзенк, 1982; Е. Гант, 1983; Р. Стернберг, 1986).
7. *Функціонально-рівневий* - інтелект це система різнорівневих пізнавальних процесів (Б.Г. Ананьєв, 1977; Б.М. Величковський, 1987).
8. *Регуляційний підхід* - інтелект це фактор саморегуляції психічної та поведінкової активності (Л. Терстоун, 1924; Р. Стернберг, 1988).

На основі всебічного аналізу різноманітних підходів та результатів досліджень, можна зазначити вплив на розвиток та функціонування інтелекту цілої низки факторів, серед яких є: генетичні, соціо-культурні, особистісні та нейрофізіологічні. Серед різноманітних функціональних властивостей інтелекту, які можуть свідчити про рівень його розвитку, називають: рівень узагальнення значень слів, сформованість мисленевих операцій та розумових

дій, здатність до навчання, сформованість когнітивних навичок, швидкість обробки інформації, елементарні інформаційні процеси, зміна пізнавального образу, тип організації знань, співвідношення пізнавальних процесів, здатність до самоконтролю потреб [125].

Виділення соціального інтелекту (CI), як спеціальної галузі психологічного дослідження, зумовлено відносною автономністю, складністю та неоднозначністю цього феномену, що обумовлює успішність соціального пізнання та взаємодії з оточуючими. Він включає пізнавальні процеси, які пов'язані з відображенням соціальних об'єктів – людини як партнера по спілкуванню й діяльності, а також групи людей; здатність розпізнавати й управляти власними емоційними реакціями та емоціями інших; здатність здійснювати безпосередній вплив на своє соціальне оточення. В якості когнітивної складової міжособистісних комунікацій, соціальний інтелект забезпечує самопізнання, саморозвиток, соціальне навчання, вміння прогнозувати та планувати розвиток міжособистісних взаємодій, знаходити спільну мову з оточуючими, та являє собою злагоджену групу здібностей, що визначають соціальну адаптацію людини.

Дослідження соціального інтелекту має давню історію. Поняття «соціального інтелекту» було введено до наукової термінології у 1920 році Едвардом Торндайком [181], який пов'язував його зі здатністю людини розуміти та управляти іншими людьми, залучатися до адаптивної соціальної поведінки. Різні аспекти даної проблеми висвітлені у працях багатьох психологів: Л. Терстоуна, 1924; Ф. Вернона, 1933; Р. Торндайка (сина Е. Торндайка), 1936; М. Гендрікса, 1969; Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана, 1975; Г. Гарднера, 1999; Н. Кантор та Дж. Кіглстрона, 2000; Г. Айзенка, 1995; Р. Стернберга, 2002; Д. Големана, 2006; К. Альбрехта, 2009; М.І. Бобнєвої, 1978; Ю.М. Ємельянова, 1985; Н.Ф. Каліної, 1993; Н.А. Кудрявцевої, 1994; В.М. Куніциної, 2002; К.О. Абульханової-Славської, 2002; Д.В. Люсіна, 2004; О.І. Савєнкова, Д.В. Ушакова, 2004; О.В. Луньової, 2008, 2009; І.Ф. Баширова, 2006 та інших. Ці автори, маючи свій погляд на природу та розвиток CI, були

одноставні в тому, що соціальний інтелект – це специфічна здатність, що забезпечує успішну взаємодію людини з іншими людьми, вміння розуміти та прогнозувати соціальну поведінку. Формування цієї здатності є одним з актуальніших завдань підготовки фахівців професій типу «людина-людина».

Об’ємний та ґрунтовний аналіз історії вивчення соціального інтелекту в зарубіжній психології зробила російська дослідниця О.В. Луньова, котра зазначає, що вивчення цього феномену започатковано та активно продовжується в США, дослідники ж інших країн загалом поки що йдуть у фарватері американських робіт. Всю 90-літню історію дослідження соціального інтелекту авторка поділила на п’ять етапів, а основним критерієм їх виділення окреслила виникнення або спад інтересу до СІ, появу нових підходів до розуміння та актуалізацію різних аспектів його вивчення [67; 69].

1-й етап – 1920-1924. Поява у психології поняття «соціальний інтелект». Вважається, що вперше цей термін був використаний у 1920 році, Е. Торндайком, у невеличкій статті «Intelligence and its use» для журналу «Harper’s Magazine», де він зазначав, що вимірюваний тестами інтелект є абстрактно-логічним, але окрім нього існують ще практичний та соціальний інтелект. *Абстрактно-логічний* інтелект забезпечує розуміння та операції з абстрактними, вербальними та математичними символами; практичний – з конкретними речами та явищами, а соціальний інтелект він описував як здатність досягати успіху у міжособистісних взаєминах, здатність керувати іншими людьми, поводити себе «мудро» у ситуаціях спілкування. Крім вищеназваної статті, Е. Торндайк спеціально проблему соціального інтелекту не розглядав.

2-й етап – 1925-1938. Психометричний. Цей період характеризується спробами багатьох дослідників знайти адекватні методи дослідження СІ та розробити психометричні тести для виміру особистісних відмінностей у його проявах. З цією метою найчастіше використовувалися характеристики соціального інтелекту, перераховані в роботах Ф. Вернона [184]. Більшість дослідників зіткнулися зі складністю розмежування понять СІ та IQ, зі

складністю перевірки валідності цих діагностичних методик, що, з часом, призвело до втрати інтересу як до самих таких тестів, так і до поняття «соціальний інтелект».

3-й етап – кінець 30-х років – 1965 рр. В цей період поняття «соціальний інтелект» зникає з наукового обігу та психологічних досліджень, інтерес до нього згасає, більшість активних дослідників СІ визнали подальшу роботу у цій галузі безперспективною. Дослідження продовжив лише Дж. Гілфорд [158].

4-й етап – 1965-1969 рр. Соціальний інтелект розглядався у структурі моделі інтелекту Дж. Гілфорда, який, починаючи з 20-тих років, займався дослідженням виразів облич і сподівався на продовження роботи в більш широкому масштабі. В основі його моделі «структури інтелекту» лежить схема «стимул - латентна операція - реакція». Роль стимулу в цій моделі виконує «зміст завдання», роль операції – «розумові здібності», а реакція – це «результати тестування». Під операціями автор розуміє оперування поняттями, пам'ять, дивергентну та конвергентну продуктивність, оцінювання. Всього в класифікаційній схемі Дж. Гілфорда 120 факторів, вузькоспеціалізованих, незалежних одна від одної інтелектуальних здібностей, які обумовлюються поєднанням 5-ти різних операцій з 6-тьма різновидами поведінки та 4-ма напрямками змісту діяльності. Сам Гілфорд розглядав свою модель інтелекту, як розширення потрійної класифікації інтелекту, запропонованої Е. Торндайком. Символічна та семантична складові його системи відповідають абстрактному інтелекту, фігуральна складова – практичному, а поведінкова складова – соціальному інтелекту. Основну увагу Дж. Гілфорд та його колеги приділяли дослідженню семантичної та фігуральної складових моделі інтелекту і тільки на останніх етапах своєї роботи вони звернули увагу на дослідження поведінкової складової інтелектуальних здібностей, що включає розуміння вчинків інших людей та самого себе. Поведінковий компонент його моделі відповідає поняттю соціальний інтелект, введеного до наукової термінології Е. Торндайком у 1920 році. Таким чином, Дж. Гілфорд слідом за Е. Торндайком, виділив соціальний інтелект як окрему інтелектуальну

здібність, що включає в себе міжособистісне сприйняття, соціальне розуміння, соціальну компетентність та емпатію, та у співавторстві з Морін О'Салліван створив перший надійний тест для вимірювання соціального інтелекту і практично єдиний тест виміру CI, що широко використовується у світовій і вітчизняній психології нині [82]. Останню спробу дослідження CI в межах проекту Дж. Гілфорта зробила група дослідників під керівництвом М. Гендрікса (Hendricks, Guilford, Hoepfner, 1969) [160]. Вони намагалися розробити тестові методики для вимірювання здатності людини взаємодіяти з іншими людьми, а не просто розуміти їх поведінку. Ці навички вони назвали «базові навички в прийнятті рішень у міжособистісних взаємодіях». Оскільки успішна взаємодія передбачає генерування різноманітних поведінкових ідей, дослідники називали ці здатності дивергентного мислення креативним соціальним інтелектом. Як і у випадку зі здатністю до поведінкового пізнання, сама природа поведінкової сфери була передумовою технічних проблем у розробці тестів, разом з тим, цей період сприяв зростанню інтересу до CI та розвитку психологічних уявлень про нього [67]. Як вважають Н. Кантор і Дж. Кіглстром, важливим результатом досліджень Дж. Гілфорда було виділення двох різних, незалежних один від одного та від інших когнітивних здібностей, аспектів CI: розуміння поведінки людей (пізнання поведінкового змісту) та адаптивної взаємодії з ними (продукування поведінкового змісту) [141].

5-й етап – 1970 рр. – теперішній час, поєднує сучасні напрямки дослідження CI та характеризується значною тривалістю, широким спектром різних підходів та поглядів на природу CI. Дослідження цього періоду можна згрупувати за кількома напрямками:

а) Перевірка валідності CI та виділення його складових. Цей період характеризується певними протиріччями та парадоксальністю результатів. Над проблемою CI в цей час працювали: D. Keating, 1978; M. Ford, M. Tisak, 1983; N. Frederickson, S. Calson, W.C. Ward, 1984; R.L. Lowman, G.E. Leeman, 1988; L.J. Stricker, D.A. Rock та інші, а головними досягненнями було виділення

окремих аспектів (характеристик) соціального інтелекту та перехід до виміру ефективної поведінки особистості у конкретних соціальних ситуаціях;

б) *Теорія множинних інтелектів Г. Гарднера [152]*. Г. Гарднер, американський психолог, фахівець у галузі освіти, відмовившись від традиції пошуку когнітивних здібностей, які забезпечують високі показники IQ та звернувши увагу на інші способи пізнання дійсності, припустив, що інтелект не є унітарною, єдиною когнітивною здібністю та виділив вісім різних видів інтелекту: *лінгвістичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, музичний, міжособистісний та внутрішньо особистісний, природничо-дослідницький*, які, на його думку, пов'язані з різними ділянками головного мозку. У розглянутій моделі два види інтелекту (*міжособистісний та внутрішньо-особистісний*) є особистісними та соціальними за своєю природою. Вчений визначив внутрішньо особистісний інтелект як здатність людини мати доступ до самого себе, відкритість до власного внутрішнього життя, здатність розуміти себе, свої здібності та бажання, реакцію на різноманітні речі, події, а також потяги та мотиви уникання. Міжособистісний інтелект він вважав здатністю розрізняти відмінності між різними індивідуальностями. Великого значення дослідник надавав різній системі символів, в яких кодується кожна форма інтелекту в різних культурах, тому особистісний та міжособистісний інтелект він вважав дуже чутливими до мовної репрезентації та соціокультурного оточення, де відбувається їх формування. Обґрунтування своєї теорії Г. Гарднер побудував на інформації від свідчень респондентів, що викликало справедливую критику академічної психологічної спільноти [80];

в) *Дослідження імпліцитних уявлень про соціальний інтелект*. Деякі автори - Cantor, Mischel, 1977; Cantor, Smith, French, Mezzich, 1980; Kosmitzki, John, 1993; Sternberg et al., 1980 та інші побудували свої уявлення про СІ на основі методики виміру повсякденних уявлень, пропонуючи учасникам дослідження скласти перелік різновидів поведінки, характерних для проявів різних видів інтелекту, а потім оцінити ступінь вираженості цих проявів у конкретних та

ідеальних людей. Проведений на основі отриманих результатів факторний аналіз дозволив виділити фактор «соціальної компетентності», до якого увійшли: вміння правильно співвідносити інформацію з проблемою; чутливість до потреб та бажань інших людей; відвертість та чесність у ставленні до себе та інших; а також доброзичливість та уважність; пунктуальність; інтерес до світових подій та інші; здатність до здійснення свідомих дій; вміння визначати помилки та виявляти зацікавленість, тощо. У багатьох дослідженнях імпліцитних теорій виділився чіткий фактор СІ, який визначався вищеназваними характеристиками, а також фактори «соціальний вплив» та «соціальна пам'ять» [141]. Цікаву концепцію в межах цього дослідницького підходу представили С. Космітські та О. Джон, виділивши дві групи компонентів СІ: когнітивні та поведінкові. До групи когнітивних характеристик вчені віднесли: оцінку перспективи у спілкуванні, розуміння інших людей, знання соціальних норм, відкритість у взаємодії з оточуючими. До групи поведінкових – здатність встановлювати міжособистісні зв'язки, соціальну адаптованість, теплоту у міжособистісних стосунках [110]. Таким чином, імпліцитні теорії СІ відображають відхід від розгляду цього поняття як суто когнітивної здібності;

г) *Соціально-інтелектуальний підхід до особистості.* Незадоволення дослідників психометричним підходом до СІ стимулювало пошук іншого розуміння його природи. Безпосереднім попередником розгляду особистості з перспективи соціального інтелекту вважають В. Міцела, який вважав найважливішим результатом когнітивного розвитку та соціального пізнання формування «репертуару» компетенцій когнітивного та поведінкового конструювання, який призводить до адаптивної поведінки індивіду. Така поведінка забезпечується навичками, зовнішніми проявами та діями, а також внутрішньою ментальною діяльністю [168]. Н. Кантор і Дж. Кіглстром [141], розробляючи модель СІ у межах цього напрямку, виділили три категорії: *декларативне знання*, яке складається з абстрактних понять та специфічної

пам'яті й *процесуальне знання* – правила, вміння, навички та стратегії, за допомогою яких людина оперує декларативним знанням, трансформує його та застосовує на практиці. Разом вони складають компетентність, тобто, вміння вирішувати проблеми соціального життя, поточні завдання та управляти особистими проектами;

д) *Емоційний інтелект*. Розуміння значення емоцій у житті людини, встановлення їх зв'язку з соціальним інтелектом та труднощі в розвитку досліджень самого СІ сприяли виникненню наукового інтересу до емоційного інтелекту. Це поняття тісно пов'язане з поняттям соціального й більшість дослідників розробляли цю проблему саме в контексті вивчення соціального інтелекту: Г. Айзенк [5], Г. Гартнер [152], Дж. Гілфорд [158]. Як вказує О.В. Луньова, вперше поняття «емоційний інтелект» та його модель були представлені у докторській дисертації Р. Бар-Она, захищеної у Південній Африці у 1988 році [69]. П. Селовей та Д. Мейер розробили першу модель емоційного інтелекту у 1990. Пізніше вона була доопрацьована [167], й емоційний інтелект почав розглядатися як здатність сприймати інформацію, яку постачають емоції: розуміти значення емоцій, їх взаємозв'язок, використовувати емоційну інформацію як основу для мислення та прийняття рішень. Уточнена модель емоційного інтелекту складає чотири вміння, які послідовно розвиваються в онтогенезі і стосуються як власних емоцій, так і емоцій інших людей: ідентифікація емоцій; використання емоцій для ефективної діяльності; розуміння емоцій та управління ними. Самі дослідники розглядали емоційний інтелект, як частину соціального, що включає здатність контролювати власні почуття та емоції, почуття та емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для контролю мислення та діяльності [113]. У 1990-х роках з'явилися також й інші моделі емоційного інтелекту, найбільш відомими серед них є моделі Д. Големана [154], Р. Бар-Она [138];

е) *Прикладні моделі інтелектів*. Цей напрямок включає теорії та підходи, які мають безпосередній зв'язок із соціальним інтелектом та значущу практичну

спрямованість. Серед найбільш розроблених – триархічна модель інтелекту Р. Стернберга, згідно думки якого, інтелект забезпечує взаємодію індивіда з зовнішнім середовищем, призводить до успіху, визначає розумну поведінку. Автор виділив у ньому три основні групи здібностей: аналітичні, творчі й практичні та відносив до останніх соціальний інтелект, як здатність відображати соціокультурні та професійні контексти. Дослідник розглядав інтелект як засіб адаптації до навколишнього середовища [177].

Практичні потреби бізнес-навчання призвели до виникнення розвивальних моделей. К. Альбрехт, фахівець з організаційної психології, на основі аналізу теорій соціального інтелекту, розробив власну модель CI, орієнтовану на навчання персоналу, назвавши її аббревіатурою «SPACE» за початковими англійськими літерами п'яти основних складових цієї моделі: *Situational Radar (Awareness)* – ситуативна обізнаність (усвідомлення, психологічна орієнтованість); *Presence* – присутність; *Authenticity* – автентичність; *Clarity* – ясність; *Empathy* – емпатія. Характеризуючи CI як "поєднання базового розуміння інших людей та навичок успішної взаємодії з ними", автор відрізняє його від звичайного інтелекту (IQ) та співвідносить з моделлю множинного інтелекту, запропонованою Г. Гарднером. Поведінку людей автор поділяє на токсичну, живильну та нейтральну. Люди з проявами токсичної поведінки, погано володіють навичками соціальної взаємодії та мають низькі показники рівня розвитку CI. У своїй роботі автор розробляє комплекс вправ і рекомендацій, та виділяє п'ять напрямків його розвитку з метою подальшого використання у бізнесі, професійній роботі та житті: *ситуативне усвідомлення* – вміння сприймати ситуацію цілісно, розрізняти емоції та наміри людей за даних обставин; *присутність* – усвідомлення того, який вплив на людей створює ваш зовнішній вигляд, настрій та мова тіла, яке враження ви справляєте на інших; *автентичність* – поведінка, яка засвідчує, що людина є чесною сама з собою та іншими; *ясність* – здатність проявляти себе, чітко формулювати свої думки, ефективно використовувати мову, обґрунтовувати

свою позицію та переконувати інших; *емпатія* – здатність сприймати почуття та емоції інших людей, відчувати свій зв'язок із ними [136].

До сучасних прикладних теорій можна віднести і теорію соціального інтелекту Д. Големана [156]. Спираючись на останні дослідження в галузі неврології, він описує біологічні, хімічні та структурні компоненти мозку, які обумовлюють вправність та компетентність у соціальних взаєминах. Вважаючи емоційний інтелект одним зі структурних компонентів соціального, він визначає СІ, як здатність сприймати та розрізняти сигнали від інших людей та діяти, враховуючи ці сигнали. У своїх роботах, написаних в співавторстві з Р. Боятзісом, Д. Големан описав подальші дослідження в галузі соціальної неврології, вивчаючи процеси, які відбуваються у мозку людей під час взаємодії, та виявивши важливі та необхідні риси, притаманні лідеру. Розвинутий СІ, на думку дослідника, передбачає розуміння соціальних норм, вміння встановлювати близькі стосунки з людьми, розуміння реакцій людей, їх інтересів та мотивів поведінки, розпізнавання емоційних сигналів, які люди передають один одному. Розвиток СІ підвищує впевненість та майстерність у сфері людських взаємин, формує вміння висловлювати свою позицію безконфліктно, не псує стосунки з іншими людьми, сприяє зменшенню проявів професійного стресу [155; 157].

Таким чином, узагальнивши історію розвитку уявлень про соціальний інтелект, ми бачимо парадигмальне зміщення уявлень про нього від суто когнітивної здібності до соціально-особистісної характеристики, яка крім здатності до когнітивного розуміння поведінки інших людей, їх соціальних та вербальних проявів, включає здібності до емоційно-вольової регуляції та розрізнення власних емоційних станів, здатність впливати на емоції та поведінку інших людей, виявляти соціально-комунікативну компетентність.

Вивчення СІ у зарубіжній психології нині активно продовжуються, вивчаються різні аспекти цієї проблеми та нові підходи до його дослідження. В цьому напрямку працюють S.A. Chen, W. B. Michael, 1993; M. Snyder, 1994; J.M. Campbell, D. M. McCord, 1996; E. Andreou, 2006; N. A. Murphy, 2007; M. Moris,

2010, тощо. Згідно сучасних наукових поглядів, СІ – важлива практична здібність, а з розвитком досліджень, виявляються нові, зовсім неочевидні, сфери та галузі її застосування. Наприклад, виявлено зв'язок соціального інтелекту та творчості [120], соціального інтелекту та лідерських якостей [157], соціального інтелекту та стресостійкості особистості [169], тощо.

Зміст поняття «соціальний інтелект» у російській та вітчизняній психології до теперішнього часу залишається дискусійним. Протягом довгого часу у вітчизняній науці сутність цього поняття досліджувалась в межах вивчення соціально-комунікативних здібностей або компетентності. Коло наукових праць, предметом яких є саме «соціальний інтелект» порівняно невеликий, хоча останнім часом їх стає все більше та більше. Теоретичний та емпіричний аналіз цього явища в межах власних концепцій спробували зробити В.М. Куніцина, 2002; Д.В. Ушаков, 2004; О.І. Савєнков, 2005; І.Ф. Баширов, 2006 та О.В. Луньова, 2009. У змістовному плані до дослідження СІ найбільш близькі: соціокультурний підхід до вивчення інтелекту Л.С. Виготського, 1983; особистісний підхід до вивчення мислення, вивчення соціальних уявлень та виділення соціального мислення К.О. Абульханової-Славської, 1986, 2002; вивчення взаємозв'язку соціалізації та індивідуального соціального розвитку особистості М.І. Бобневої, 1978, а також вивчення формування комунікативної компетенції Ю.М. Ємельянова, 1985. Суттєвий внесок у дослідження СІ зробили О.С. Михайлова, 1996; Н.А. Кудрявцева, 1995; Н.Ф. Каліна, 1999; Г.П. Геранюшкіна, 2001; С.С. Белова, 2006; Д.А. Ростових, 2007; К. С. Саутіна, 2008 та інші.

М.І. Бобнева розглядала соціальний інтелект у зв'язку з соціалізацією особистості й вважала його специфічною здібністю людини, яка формується у процесі її діяльності у соціальній сфері, сфері спілкування та соціальної взаємодії. На думку дослідниці, рівень СІ не пов'язаний прямо з рівнем розвитку загального інтелекту людини; високий інтелект є необхідною, але недостатньою умовою соціального розвитку особистості, може йому сприяти, але не замінює й не обумовлює його [16].

Ввівши до вітчизняного наукового обігу поняття «соціальний інтелект», Ю.М. Ємельянов розумів його, як «стійку, пов'язану зі специфікою мисленевих процесів, афективного реагування та соціального досвіду, здатність розуміти самого себе, інших людей, їх міжособистісні стосунки та прогнозувати міжособистісні події». Соціальний інтелект, на його думку, передбачає вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки, усвідомлення сфери діяльності, що оточує людину та вміння впливати на неї з метою досягнення власних цілей. Ототожнюючи СІ з комунікативною компетентністю, дослідник вважав, що його формування відбувається шляхом інтеріоризації соціальних контекстів та надавав великого значення емпатії, вважаючи її основою чутливості до психічних станів інших, їх прагнень, цінностей та цілей. Чинниками розвитку СІ, на його думку, також виступають: життєвий досвід у соціальному та індивідуальному аспектах; мистецтво; загальна ерудиція та наукові методи [36].

Проблема СІ знайшла своє відображення в роботах О.С. Михайлової у руслі досліджень комунікативних та рефлексивних здібностей особистості та їх реалізації у професійній сфері. Провівши огляд всіх теорій соціального інтелекту, авторка вважає, що СІ забезпечує розуміння вчинків та дій людей, розуміння мовної продукції людини. О.С. Михайлова, описавши методи вербальної та невербальної його діагностики, також є автором адаптації російською мовою тесту виміру соціального інтелекту Дж. Гілфорта та М. О'Саллівана [82].

Вважаючи соціальний інтелект незалежним від загального, Н.А. Кудрявцева розуміла його як здатність до раціональних мисленевих операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії. Умовою та основним джерелом формування СІ авторка вважала освіту та знання про оточуючий світ [57].

Функціональну структуру СІ, на думку Н.Ф. Каліної, можна описати за допомогою таких конструктів як уміння запитувати інформацію, правильна і точна оцінка поведінки інших людей, відсутність проєкцій у міжособистісній

перцепції, відповідна каузальна атрибуція, розуміння достатності результату (у груповій діяльності); адекватна самооцінка у комунікативній сфері, витримка у спілкуванні, рефлексія стану членів групи, сензитивність і терпимість у процесі міжособистісної взаємодії [44].

Розглядаючи СІ як інтегральну здібність до пізнання людиною особливостей власного психічного стану, реакцій та психічного стану і реакцій оточуючих, російська дослідниця Г.П. Геранюшкіна розглядала його склад як трикомпонентну структуру, до складу якого входять: 1) рівень потенційних здібностей (когнітивний та емоційний компоненти); 2) рівень актуальних здібностей (здатність передбачати наслідки поведінки, сприймати невербальну експресію, розуміти вербальну поведінку, передбачати логіку розвитку складних подій; 3) результативний рівень (комунікативний та організаційний компоненти) [27]. Таким чином, ми бачимо у роботі дослідниці першу спробу виділити різні складові цієї інтегральної здібності.

Авторка російської концепції соціального інтелекту В.М. Куніцина розглядає СІ в якості «глобальної здібності, що виникає з урахуванням комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії і сприяють прийняттю рішень». Авторка виокремлює окремий аспект цього явища – комунікативно-особистісний потенціал, комплекс властивостей, що полегшують або утруднюють спілкування та передумову формування психологічної контактності та комунікативної сумісності. Сутність СІ, на думку дослідниці, найкраще розкривається через визначення його характеристик та функцій, до яких вона відносить: забезпечення адекватності, адаптивності у мінливих умовах; формування тактичних та стратегічних планів успішної взаємодії, вирішення соціальних завдань; планування міжособистісних подій та прогнозування їхнього розвитку; мотивацію та самомотивацію; розширення соціальної компетентності; саморозвиток, самопізнання, самонавчання. До

важливих функцій соціального інтелекту В.М. Куніцина відносить формування довготривалих стосунків з усвідомленням перспективи, їх рівня та характеру; мобілізуючу функцію, тобто сприяння подоланню раптових криз, довготривалих стресів та ситуацій, що загрожують самоповазі [59].

Значну за обсягом роботу стосовно досліджень СІ провів Д.В.Ушаков та його колеги (С.С. Белова, Т.М.Тихомирова та інші), розглядаючи соціальний інтелект у межах своєї структурно-динамічної теорії та визначаючи як «здатність до пізнання соціальних явищ». Дослідник зазначав залежність рівня розвитку СІ від поєднання різних чинників, до яких, зокрема, відносив особистісні якості та особливості життєвого шляху людини. Серед характерних особливостей СІ він виділяв: континуальний характер, використання невербальної репрезентації, втрату точності оцінювання під час вербалізації, формування у процесі соціального наочіння, використання «внутрішнього» досвіду суб'єкта, що й відрізняє соціальний інтелект від інших видів інтелекту [121]. Намагаючись розробити сучасну методику діагностики СІ, дослідник відмічав такі особливості прояву СІ:

1) Ситуації прояву СІ різноманітні та їх важко формалізувати за допомогою єдиної тестової процедури. З цими самими складнощами стикалися і західні дослідники СІ (М. О'Салліван, 1965; М. Гендрікс, 1969);

2) В штучних ситуаціях, запропонованих без контексту ситуацій спілкування СІ може ніяк не виявлятися;

3) Соціальний інтелект може проявлятися і як особистісна риса, і як інтелектуальна здібність [109].

Структура СІ, на думку С.С. Белової, включає 2 компоненти: вербальний й невербальний, та в залежності від установки суб'єкта, він може проявлятися в двох різних режимах. В режимі «пізнавальної» установки людина оцінює особливості інших людей, безпосередньо, не описуючи вербально причин цієї оцінки. В режимі «вербалізуючої» установки, коли перед піддослідним ставиться завдання пояснити причини цієї оцінки, точність її знижується, тобто вербалізація погіршує функціонування соціального інтелекту [13].

Своє бачення структури СІ запропонував також російський дослідник О.І. Савєнков, який подібно до Н. Кантор і Дж. Кіглстрома, виділив у ньому два значимих фактори: перший - «кристалізовані соціальні знання» (знання, отримані в результаті соціального навчання; знання, отримані у результаті власної дослідницької діяльності); другий – соціально-когнітивна гнучкість, здатність використовувати соціальні знання для вирішення нових завдань. Але структуру СІ, дослідник бачить інакше, виділяючи у ньому 3 групи характеристик: когнітивні (соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальна інтуїція, соціальне прогнозування); емоційні (соціальна виразність, співпереживання, здатність до саморегуляції); поведінкові (соціальне сприйняття, соціальна взаємодія, соціальна адаптація) [110].

Підтримуючи ідею О.І. Савєнкова, І.Ф.Баширов, також виділяє трикомпонентну структуру СІ, та визначає його як спеціальну здібність до адекватного аналізу та передбачення розвитку ситуацій професійної взаємодії, емоційного переживання їх контексту та вибору на цій основі конгруентних стратегій щодо вирішення професійних завдань [12]. Уявлень про когнітивну, емоційну та комунікативно-поведінкову складові СІ дотримується й К.С. Саутіна, вважаючи СІ багаторівневою здібністю, що забезпечує ефективне реагування на соціальні ситуації як у пізнавальній, так і у практичній діяльності [112].

У розумінні О.В. Луньової, СІ це «самостійний вид інтелекту, що забезпечує розумну поведінку у соціальній взаємодії на основі інтеграції результатів соціального пізнання, особистісних характеристик та саморегуляції соціальної поведінки». Авторка розглядає СІ з позиції особистісної характеристики людини, і вважає його соціально-особистісним конструктом, що забезпечує взаємодію людини з іншими людьми та групами [70; 71].

Цікавий погляд на СІ подає у своїй роботі Д.А. Ростових, яка виділяє три різних змісти категорії «Соціальний інтелект»: загальна характеристика людського інтелекту взагалі, оскільки він є результатом впливу культури і поза нею виникнути не може; конкретний тип взаємодії соціального розуму й

соціального розсуду в умовах культури певного типу; сфера духовного життя суспільства, що являє собою систему індивідуальних інтелектів, об'єднаних для вирішення загального соціального завдання чи проблеми. Серед функцій соціального інтелекту авторка вважає за необхідне визначити наступні: 1) гносеологічну (пізнавальну); 2) акумулятивну; 3) комунікативну; 4) управлінську; 5) регулятивно-координуючу; 6) нормативно-ціннісну; 7) прогностичну; 8) евристичну; 9) проблемно-конструктивну; 10) соціально-рефлексивну (ідентифікаційну); 11) функцію раціоналізації; 12) функцію соціального успадкування [100]. Тобто, у роботах дослідниці ми бачимо спробу розширити розуміння соціального інтелекту до загально людської характеристики, котра притаманна людині як соціальній істоті.

Різними аспектами проблеми СІ також займалися такі дослідники: М.О. Амінов, М.В. Молоканов, 1990; О.В. Беляєва, 2005; І.В. Іванова, 2007; Н.А. Кодінцова, 2009; М.А. Лукічова, 2004; Я.І. Михайлова, 2001; В.П. Медведєв, 2006; А.М. Молокостова, 2007; О.І. Пашенко, 2003; В.В. Чічілімов, 2002; О.В. Шешукова, 2008 та інші.

В українській психології на даний момент часу досліджень соціального інтелекту порівняно небагато. Безпосередньо цим питанням займалися такі дослідники, як Г.В. Ожубко [78], яка вивчала можливості розвитку соціального інтелекту майбутніх менеджерів; Л.О.Ляховець [76] – вивчала особливості та чинники формування соціального інтелекту у майбутніх психологів; С.В. Руденко [103; 104], яка досліджувала проблему СІ, як чинника успішності педагогічної діяльності; С.І. Редько [97] вивчав проблему розвитку СІ у майбутніх керівників закладів освіти; О.А. Ковальова [51] вивчала різні підходи до розуміння соціального інтелекту у психологічній науці та сформулювала своє розуміння цього феномену. Окремі аспекти цього питання розкривають у своїх роботах М.Л. Смульсон, 2003; О.М. Кокун, 2004; Н.І. Пов'якель, 2004; О.І. Власова, 2005; Н.С. Чепелева, 2005, О.М. Корніяка, 2012 тощо.

1.2. Теоретичний аналіз основних поглядів щодо структури соціального інтелекту, його складових елементів та функцій.

На основі теоретичного аналізу досліджень соціального інтелекту, найбільш перспективними для вивчення різних аспектів цього феномену нам видаються концепції Дж. Гілфорда, 1965; Г. Айзенка, 1995; Дж. Мейера та П. Селовея, 1997; В.М. Куніциної, 2001; Д.В. Ушакова, 2004; О.І.Савєнкова, 2005 та О.В. Луньової, 2009.

Провідного значення для розвитку уявлень про соціальний інтелект має концепція, запропонована Дж. Гілфордом, який разом із М.О'Салліван розробив перший надійний тест для його виміру. Розглядаючи СІ в межах психометричного підходу, вчений визначив його, як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактора загального інтелекту і пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації. Дослідник вважав, що СІ об'єднує та регулює пізнавальні процеси, що пов'язані з відображенням соціальних об'єктів, до яких відносив соціальну сенситивність, соціальну перцепцію, соціальну пам'ять та соціальне мислення. Дана концепція розроблена в межах багатофакторного підходу до розуміння інтелекту, і сам Дж. Гілфорд розглядав її як розширену потрійну модель інтелекту Е.Л. Торндайка, виділяючи СІ як окрему інтелектуальну здібність, що включає в себе міжособистісне сприйняття, соціальне розуміння, соціальну компетентність та емпатію й визначає успішність спілкування та соціальної адаптації. Ця здібність включає 6 факторів: *Пізнання елементів поведінки* – здатність виділяти з контексту вербальні та невербальні прояви поведінки; *Пізнання класів поведінки* – здатність розпізнавати загальні властивості у загальному потоці інформації про поведінку; *Пізнання співвідношень поведінки* – здатність розуміти співвідношення між одиницями інформації про поведінку; *Пізнання систем поведінки* – здатність розуміти логіку цілісних ситуацій взаємодії, сутність їх поведінки в цих ситуаціях; *Пізнання перетворень поведінки* – здатність розуміти зміни значень подібної поведінки (вербальної та невербальної) в різних ситуаціях або контекстах; *Пізнання результатів поведінки* – здібність

передбачати результати поведінки, виходячи з наявної інформації [125]. Дана модель відкрила можливість для побудови тестової батареї, яка складається з 4-х субтестів та діагностує когнітивну складову соціальних здібностей, саме їх вчений визначав як соціальний інтелект. Більшість сучасних досліджень, в основі яких покладено розуміння СІ як когнітивної здібності, так чи інакше використовують даний тест для дослідження здатності до пізнання соціальних об'єктів. Важливим результатом досліджень Дж. Гілфорда, М.О'Саллівана та М. Гендрікса є виділення двох незалежних один від одного компонентів СІ – пізнавального (пізнання поведінки) та операційного або поведінкового (здійснення взаємодії з іншими людьми) [141].

Розглядаючи СІ в межах інформаційного підходу до вивчення інтелекту, Г. Айзенк використав деякі елементи зі схеми Дж. Гілфорда (зокрема, категорію «інтелектуальні операції», «тестовий матеріал», «зміст») та розробив власну концепцію інтелекту, яка поєднує поняття «біологічного», «психометричного» та «соціального інтелекту» (Рис.1)

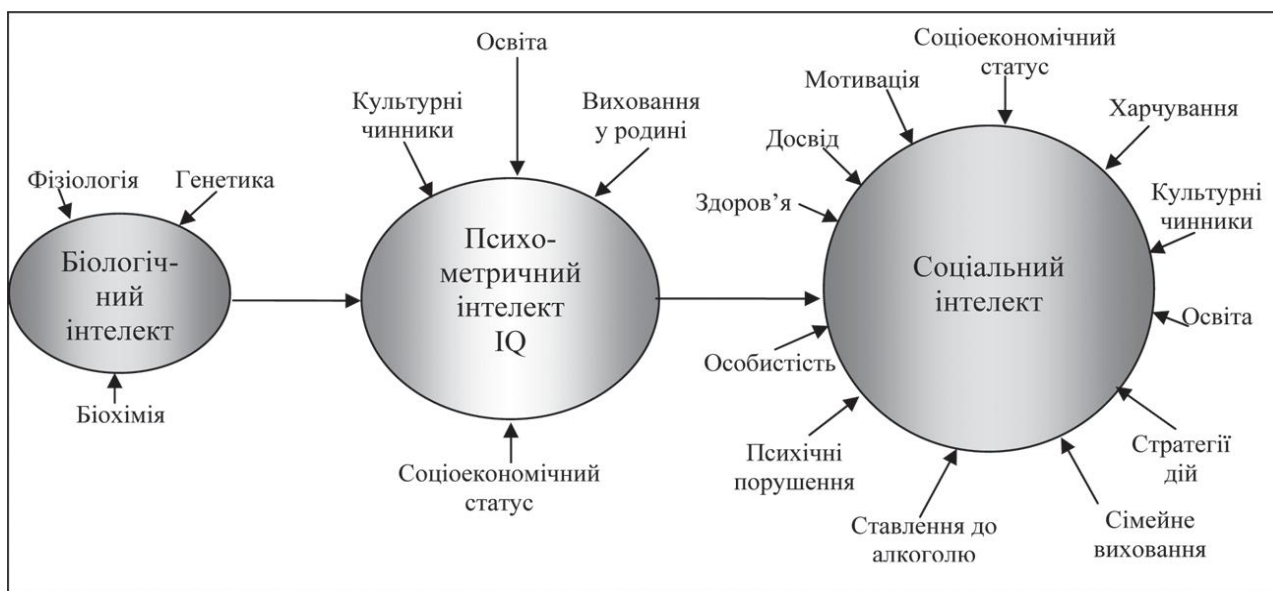

Рис. 1. Взаємозв'язок біологічного, психометричного та соціального інтелекту в моделі Г. Айзенка

Найбільш фундаментальним аспектом інтелекту дослідник вважав *біологічний* інтелект, що слугує генетичною, фізіологічною, неврологічною, біохімічною й гормональною основою пізнавальної поведінки, який пов'язаний

зі структурами і функціями кори головного мозку та обумовлює індивідуальні відмінності у пізнавальній діяльності та особистісних проявах. В основі підходу Г. Айзенка покладена гіпотеза обумовленості проявів розумових здібностей особливостями функціонування центральної нервової системи, що відповідає за точність передачі інформації, закодованої у вигляді послідовності нервових імпульсів у корі головного мозку. Хоча безпосередня залежність психометричного інтелекту від біологічного є предметом дискусій, у сучасних психофізіологічних дослідженнях виявлено кореляційні зв'язки між психометричним інтелектом і такими фізіологічними показниками як рівень сенсорного розрізнення, лабільність нервової системи, психічний темп, швидкість обробки інформації. На думку дослідника, саме вимірювання рівня біологічного інтелекту відповідає сучасній науковій парадигмі, тому що інші види інтелекту, психометричний та соціальний, це наслідок, зовнішній прояв біологічного інтелекту, який є їх основною детермінантою. Другим компонентом Г. Айзенк називає *психометричний* інтелект, що вимірюється стандартними тестами інтелекту (IQ). Формуючись на основі біологічного інтелекту, психометричний інтелект відображає певний базальний фактор людської психіки, що певним чином організовує ментальний досвід людини та відповідає за ефективність переробки інформації, що надходить. До його характеристик автор відносить швидкість, наполегливість та схильність до перевірки помилок, а розвиток зумовлений соціокультурними факторами, вихованням у сім'ї, освітою, культурою та соціоекономічним статусом. Третім компонентом виступає власне *соціальний (практичний)* інтелект, що формується внаслідок соціалізації людини, під впливом соціокультурних умов, як прояв соціально-корисної адаптації, і є значно ширшим, ніж біологічний та психометричний. Дослідник вважав соціальний інтелект неоднорідним явищем, обумовленим значно більшою кількістю факторів, ніж біологічний та психометричний, до яких відносив – біологічну основу, інтелектуальні характеристики, виховання у сім'ї, освіту, культурні фактори та соціоекономічний статус, особистісні характеристики, мотивацію, психічні

порушення, стратегії діяльності, досвід, ставлення до алкоголю, харчування, здоров'я [5]. Хоча, сам автор вважав концепцію СІ «невиправдано складною», а сам феномен похідним від IQ, особистості, мотивації та інших факторів, його розуміння взаємозв'язку біологічного, психометричного та соціального інтелектів може бути достатньо перспективним, з точки зору спроби підвести під соціально-інтелектуальну діяльність психофізіологічне підґрунтя.

Розуміння взаємозв'язку здібності до пізнання поведінки людей та успішної соціальної адаптації зі здатністю особистості до емоційного пізнання відображена в роботах присвячених СІ: Дж. Гілфорда [158], Г. Гартнера [152], Г. Айзенка [5], Д. Големана [154], Дж. Мейера та П. Селовея [167], Д.В. Люсіна [74], О.І. Савенкова [111] та інших дослідників. Більшість вчених розглядають емоційний інтелект – здатність до пізнання та управління власними емоціями та емоціями інших людей – як підструктуру соціального. Автори однієї з найбільш цілісної концепції емоційного інтелекту Д. Мейер та П. Селовея визначали його як «здібність опрацьовувати інформацію, що міститься в емоціях: визначати значення емоцій, їх взаємозв'язки, використовувати емоційну інформацію як основу для мислення та прийняття рішень». Розробивши ієрархічну модель ЕІ та надійну методику для його дослідження, дослідники виділили в ній чотири компоненти («гілки»), які послідовно розвиваються в онтогенезі: сприйняття, оцінка та прояв емоцій або ідентифікація емоцій; використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності; розуміння та аналіз емоцій; свідоме управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків [167].

Уявлення про поведінкову складову СІ вперше набули наукового розгляду в роботі Дж. Гілфорда, М. О'Саллівана та М. Гендрікса, які намагалися розробити надійні методи оцінки її прояву та визначали як «базові навички знаходження рішень в міжособистісних стосунках» [160]. Спроби дослідити соціальний інтелект з точки зору його поведінкових проявів, тобто здатності до регуляції стосунків з іншими людьми, відображені у імпліцитних моделях СІ (Cantor, Mischel, 1977; Kosmitzki, John, 1993); соціально-інтелектуальному

підході (Н. Кантор і Дж. Кіглстром, 2000); дослідженнях емоційного інтелекту (Д. Големан та Р. Боятзіс, 2008; Д.В. Люсін, Д.В. Ушаков, 2004); прикладних моделях інтелекту (Р. Стернберг, 2002; К. Альбрехт, 2006); дослідженнях В. М. Куніциної, 2001; Г.П. Геранюшкіної, 2001; О.І.Савєнкова, 2005; І.Ф. Баширова, 2006; К.С. Саутіної, 2008; Л.О. Ляховець, 2009 та інших. Узагальнене розуміння поведінкового компоненту СІ відображене у роботах О.І. Савєнкова та І.Ф. Баширова, які об'єднують комунікативно-поведінкові вміння:

- соціальне сприйняття – уміння слухати співрозмовника, почуття гумору;
- здатність і готовність працювати спільно, здатність до колективної взаємодії та колективної творчості;
- вміння пояснювати і переконувати інших, здатність уживатися з іншим людьми, відкритість у стосунках з оточуючими, здатність до саморегуляції та здатність ефективно працювати в умовах стресу [12; 110].

Найбільш цікавою стосовно сутності феномену СІ як загальної здібності нам видається концепція В.М. Куніциної, яка зазначає її виникнення на базі інтелектуальних, особистісних, комунікативних, поведінкових рис та здатності до саморегуляції, які зумовлюють «прогнозування міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії й сприяють прийняттю рішень» [59]. Особисту складову СІ вчена вважає дуже значущою, а до функцій СІ відносить формування довгострокових, тривалих стосунків з іншими людьми з перспективою розвитку та позитивного взаємовпливу з урахуванням свідомого ставлення до життя та їх характеру; забезпечення адекватності та адаптивності в мінливих умовах; формування планів та стратегій успішної взаємодії, рішення поточних завдань; планування та прогнозування міжособистісних подій; мотивуюча функція; розширення соціальної компетентності (СК); саморозвиток, самопізнання та самонавчання. На думку дослідниці, СІ забезпечує адекватність й успішність соціальної взаємодії та допомагає зберегти їх у стресових умовах, кризових станах, надзвичайних ситуаціях. Найбільшими перешкодами до розвитку та успішного функціонування СІ, дослідниця вважає авторитарність та агресивність.

Порівнюючи соціальний інтелект (СІ) із соціальною компетентністю (СК), дослідниця відзначає їх взаємозв'язок, спільні та відмінні особливості, зокрема, СІ є засобом пізнання соціальної дійсності, СК є продуктом цього пізнання. Спільним для обох є можливість адекватно адаптуватися до змінних соціальних умов; забезпечення точної оцінки ситуацій, затвердження та виконання прийнятих рішень; сприяють адекватності, автономності, автентичності. Відмінними є функції, механізми, змістовні характеристики та засоби вдосконалення. Розвиток СК відбувається завдяки наuczінню, розширенню знань та історичного досвіду, тренуванню та тренінгам, в той час, як СІ розвивається завдяки формуванню соціально-бажаних особистісних та комунікативних властивостей, вдосконаленню механізмів саморегуляції психічних станів, самоконтролю, психофізіологічним адаптаційним механізмам. Щодо змістовних характеристик, то чим менше оціночних стереотипів має людина, тим адекватніше та диференційованіше її сприйняття та розуміння, тим гармонійнішим є її СІ. Що ж стосується СК, то чим більший діапазон поведінкових стереотипів використовує та зберігає у своїй свідомості людина, тим легше вона вписується у типові соціальні ситуації, сценарна поведінка, яка відображається у СК має виражений культуральний характер. Розмежування понять СІ та СК є дуже значимим у підготовці корекційно-розвиваючих програм для розвитку обох характеристик.

Розгляд СІ як особистісної характеристики зробили у свої роботах Н. Кантор і Дж. Кіглстром [141], Г.П. Геранюшкіна, [27], Д.В. Ушаков [121], О.В. Луньова [70; 71].

Розглядаючи соціальне пізнання в якості ядра когнітивної структури особистості Н. Кантор і Дж. Кіглстром відзначають провідну роль категоризацій в організації особистісного сприйняття людиною себе, інших, міжособистісної поведінки, соціальних ситуацій та інших явищ. Деякі з цих категоризацій є універсальними, але більшість із них набувається внаслідок соціального наuczіння та біографічної історії людини. Значну частину СІ людини складають виділені закономірності для інтерпретації та осмислення

соціального досвіду: причинно-наслідковий зв'язок, розуміння поведінки та емоційних станів інших людей, формування суджень щодо вірогідності; подолання когнітивного дисонансу; кодування та актуалізація спогадів про власну поведінку та поведінку інших людей; передбачення майбутніх подій, тестування наявних гіпотез щодо соціальних ситуацій. Іншою важливою складовою СІ є індивідуальна автобіографічна пам'ять, яка включає спогади про власні дії та досвід людини, а також, досвід, який людина отримала через дії та вчинки інших людей. Таким чином, СІ є центральним організуючим компонентом активності людини у повсякденному житті, який водночас є продуктом її персональної історії [141].

Визначаючи СІ, як «здібність до пізнання соціальних явищ», відносно незалежну від інших видів інтелектуального пізнання, Д.В. Ушаков в своїх роботах відмічав зумовленість рівня розвитку СІ поєднанням різних факторів, зокрема, особистісних характеристик, життєвого досвіду, встановлених взаємозв'язків між зовнішнім та внутрішнім світом, культурних, соціально-психологічних характеристик та впливу соціального середовища, які обумовлюють інтерпретацію та аналіз ситуацій спілкування [121]. Структура СІ формується у безпосередньому зв'язку з оточенням людини, і є унікальним результатом його розвитку; проявлятися СІ може і як особистісна риса, і як інтелектуальна здібність [109].

Тієї ж думки дотримується і російська дослідниця О.В. Луньова, вважаючи СІ самостійним видом інтелекту, водночас характеризуючи його як суб'єктивно-особистісний конструкт, що забезпечує взаємодію людини з іншими людьми та який вивчати без урахування особистості та її соціальних надбань неефективно. У структурі СІ, дослідниця виділяє три підструктури: 1) здібності до соціального пізнання та конструювання образу взаємодії людини з іншими людьми; 2) соціально-психологічні характеристики особистості; 3) здібності до саморегуляції соціальної поведінки та управління ситуаціями міжособистісної взаємодії. Центральними та базовими у цій структурі Луньова О.В. вважає соціально-психологічні характеристики, які зумовлюють процес

конструювання та інтерпретації людиною ситуацій взаємодії з іншими і саму її поведінку та включають: систему цінностей та моральні якості, соціальні уявлення, самооцінку, систему ставлень до себе та інших, впевненість та спрямованість, соціальні установки, соціально-психологічну адаптивність, емоційний інтелект, емпатію, соціальну сенситивність. Під ресурсами особистості авторка розуміє зміст та склад підструктур СІ, рівень їх прояву та сформованості, який може відрізнятися у різних людей. Розвиток всіх компонентів СІ пов'язаний з розвитком особистості та впливом як факторів середовища (навчання, виховання, культура та етнокультурна та інші), так і внутрішніх факторів [70].

Розглядаючи СІ у ракурсі *особистісно-діяльнісного підходу*, Г.П. Геранюшкіна вважала його психічним явищем, яке проявляється та розвивається у процесі професійної діяльності фахівця, заломлюючись через його особистісні характеристики. Як зазначалось вище у структурі СІ дослідниця виділяла 3 рівні прояву: 1) рівень потенційних здібностей (когнітивний та емоційний компоненти); 2) рівень актуальних здібностей (здатність передбачати наслідки поведінки, сприймати невербальну експресію, розуміти вербальну поведінку, вбачати логіку розвитку складних подій; 3) результативний рівень (комунікативний та організаційний компоненти) [27].

Таким чином, науково-теоретичний аналіз сучасних досліджень СІ показує відхід від розуміння цього феномену як групи суто когнітивних здібностей, відносно незалежних від показників загального інтелекту. Більшість дослідників розглядають це явище швидше як *соціально-особистісну пізнавальну здібність*, яка включає здатність до пізнання поведінки та комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. У структурі соціального інтелекту виділяючи в ньому три компоненти, які наповнюють різним змістом.

Трикомпонентну структуру СІ також зазначали О.І. Савєнков [110], І.Ф. Баширов [12], К.С. Саутіна [112], Л.О. Ляховець [76] та інші, виділяючи в ньому *когнітивний* (соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальна інтуїція, соціальне прогнозування); *емоційний* (соціальна виразність, здатність до саморегуляції, здатність до співпереживання) та *поведінковий* (за О.І. Савєнковим) або комунікативно-поведінковий (за І.Ф. Башировим).

У процесі подальших досліджень І.Ф. Баширов встановив, що з взаємодії когнітивного та емоційного компонента складається структура самооцінки, де когнітивний компонент відображає *знання* людини про себе, а емоційний компонент – *ставлення* до себе. У процесі само оцінювання ці компоненти функціонують у неподільній єдності, знання про себе людина набуває у спілкуванні з іншими людьми. Комунікативно-організаційний компонент взаємодії з емоційним компонентом, емоційне благополуччя залежить від тієї позиції, яку вона займає у колективі й визначається ставленням та оцінками товаришів [12].

Щодо функцій СІ, то серед дослідників немає одностайної думки, щодо їх кількості та значимості. В залежності від розуміння самого феномену та його структури виділяють: комунікативну; аналізу та передбачення розвитку ситуації; емоційного сприйняття контексту ситуації; адаптації до умов взаємодії, які постійно змінюються; розвитку спеціаліста у міжособистісній взаємодії [112]; адаптивну, плануючу, прогностичну, мотиваційну, регулятивну, інтегральну, мобілізуючу [76]; комунікативну – забезпечує ефективність процесу спілкування та пов'язана з адекватним розумінням партнера по спілкуванню; рефлексивну – знаходить своє відбиття насамперед у самопізнанні; пізнавально-оцінну – від неї залежить грамотна (адекватна) переробка інформації; прогностичну – на її основі здійснюється планування й прогнозування розвитку міжособистісних взаємодій [104].

Найбільш цілісний підхід до визначення функцій соціального інтелекту запропонувала М.В. Оданович, яка на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та розглядаючи цей феномен як індивідуально-особистісну

властивість людини, виділила такі його основні функції: *Пізнавально-оцінюючу*, яка проявляється у переробці інформації, визначенні індивідуальних можливостей досягнення результатів діяльності, визначенні складу міжособистісних взаємодій та формуванні суджень про значення того, що відбувається; *Комунікативно-ціннісну*, яка пов'язана з потребою розуміти оточуючих та бути ними зрозумілим, встановленням зв'язків між людиною та її соціальним оточенням, а також процес пошуку змісту серед цінностей життя; *Рефлексивно-корекційну*, що забезпечує зв'язок із оточуючим середовищем, встановлення особистісної позиції, визначення своїх дій та вчинків. Прояв цих функцій характеризується співпідпорядкованістю, обумовлюється безпосереднім змістом актуальної діяльності, який визначає домінування тієї чи іншої функції [77].

Таким чином, вивчення теоретичного матеріалу щодо дослідження соціального інтелекту показано, що у психологічній науці, не зважаючи на майже столітню історію його вивчення, немає єдиного, однозначного трактування та визначення цього явища. Різноманітність підходів до визначення вказує на неоднозначність його структури, проявів та функцій. Тим не менше, проаналізувавши визначення соціального інтелекту та узагальнивши результати його досліджень можна сформулювати декілька загальних моментів.

По-перше, у більшості підходів соціальний інтелект трактується як здібність, тобто пов'язаний з певною діяльністю і є особистісним утворенням.

По-друге, предметом цієї здібності є встановлення стосунків людини з соціальним оточенням.

По-третє, більшість дослідників визнають СІ незалежним від загального інтелекту.

По-четверте, соціальний інтелект, це складне структурне утворення, що складається з декількох здібностей. Більшість дослідників виділяють у його структурі когнітивний, емоційний, та поведінковий або комунікативно-організаційний компонент.

По-п'яте, розвиток СІ зумовлений впливом оточуючого соціального середовища та індивідуальних характеристик людини.

Узагальнене визначення СІ можна сформулювати таким чином: Соціальний інтелект – *це інтегральна соціально-особистісна пізнавальна здібність людини, яка забезпечує успішність соціальної адаптації й ефективність міжособистісної взаємодії й включає здатність до пізнання поведінки і комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до сприйняття, розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до здійснення організаційно-комунікативної діяльності.*

1.3. Взаємозв'язок соціального інтелекту з індивідуально - психологічними характеристиками особистості.

Як самостійний феномен соціальний інтелект проявляється у конкретних ситуаціях спілкування, у прогнозах щодо можливого вирішення соціальних завдань, у взаємодії з людьми. Дослідники зазначають, що як будь який вид інтелекту, соціальний інтелект спрямований на пристосування, в даному випадку, до соціального оточення [5; 59; 177]. Як зазначалося раніше, у структурі СІ виділяють три компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий [110], який іноді називають комунікативно-організаційний [12], комунікативно-поведінковий [112] або комунікативно-регулятивний [76].

Для встановлення взаємозв'язку соціального інтелекту та його структурних компонентів з різними психологічними якостями та властивостями було проведено цілу низку наукових досліджень, але характерною особливістю їх було те, що в якості діагностичного інструментарію, зазвичай використовувався тест Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана (1967), який, згідно сучасних поглядів, діагностує в основному когнітивні показники СІ: пізнання результатів поведінки, пізнання класів поведінки, пізнання перетворення поведінки та систем поведінки [82].

З метою пошуків методів та інструментів впливу на процес розвитку соціальних здібностей, увагу багатьох дослідників привертають особливості

розвитку СІ на різних етапах становлення особистості. Проблема соціалізації особистості, пошук шляхів її оптимізації - важливий та актуальний напрямок досліджень сучасної психологічної науки, а одним із ефективних інструментів розвитку цієї соціалізації виступає соціальний інтелект.

Соціальний інтелект як форма досвіду, що набувається, «інструмент» психіки, що забезпечує людині орієнтацію у соціальній дійсності, розглядався Р. Селманом [172], який виділив 5 основних етапів його розвитку:

- Нульова – досоціальна стадія, коли дитина не розрізняє внутрішні, психологічні, та зовнішні, фізичні, принципи поведінки, закінчується тоді, коли думки та почуття інших людей та свої власні виділяються, як самотійна реальність та стають предметом власного інтересу дитини;
- Перша – стадія диференціації зовнішнього та внутрішнього світу – змінюється стадією синтезу та компромісу між різними точками зору, намірами, діями;
- Друга – дитина намагається прийняти позицію іншої людини й пропонує партнеру приміряти свою позицію;
- На третій стадії, що припадає приблизно на підлітковий вік (10-12 років), виникає розуміння взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості різних, іноді протилежних цілей поведінки окремих людей; уявлення про людську взаємодію структуруються й вибудовуються в систему;
- Четверта стадія, вже вимагає усвідомлення різних рівнів людської близькості, вміння чи здатність вчитися шляхом побудови стосунків на різних рівнях близькості.

Дослідження Р. Селмана продовжив Ш. Кравець, який на основі своєї теорії про здатність до розрізнення та співвіднесення власної точки зору та поглядів інших, як центральний аспект зрілого міжособистісного розуміння, експериментально дослідив та встановив залежність успішності соціальної адаптації дітей у шкільному класі від здатності розуміти міжособистісні взаємодії. Аналізуючи попередні дослідження, Ш. Кравець відносить до

головних чинників успішної соціалізації соціальне сприйняття та процес вирішення соціальних проблем, що включає в себе когнітивну гнучкість у вирішенні соціальних ситуацій. Обидва ці аспекти описуються поняттям соціальні навички [179].

Як зазначав ще у 30-х роках минулого сторіччя С.Л. Рубінштейн, аналізуючи етапи розвитку мислення дитини, розширення соціального спілкування спонукає її доводити, обґрунтовувати та перевіряти свої твердження та рішення, співвідносити свої дії з іншими людьми, що тим більше стає актуальним для процесу соціалізації дорослого, таким чином, виводячи на перший план розвиток когнітивного компоненту соціальних взаємодій, який С.Л. Рубінштейн відносив до особливостей соціального мислення [4], тому збагачення та розширення соціального оточення є одним з рушійних чинників розвитку СІ.

Більшість дослідників вважає що на розвиток соціального інтелекту людини значною мірою впливає його родинне та культурне середовище, освіта. У змістовному плані до дослідження соціально-психологічних передумов розвитку СІ найбільш близькі роботи С.Л. Рубінштейна, 1973; М.І. Бобневої, 1978; Л.В. Виготського, 1983; Ю.М. Ємельянова, 1985; Д.О. Леонтьєва, 1999; К.О. Абульханової, 2002; О.І. Власової, 2005.

Проблема особливостей розвитку СІ у представників різних вікових актуалізується у зв'язку з необхідністю прогнозування результатів, формування передумов та оптимізації цього розвитку. Багато дослідників приділяли цій проблемі велику увагу, зокрема, це питання висвітлено у працях таких вчених як Р.В. Белоусова, 2004; О.В. Біляєва, 2005; О.В. Ватіна, 2006; І.С. Володіна, 2009; В.П. Медведєва, 2006; Я.І. Михайлова, 2001; М.С. Пономарьова, 2006; Т.Н. Тихомирова та Д.В. Ушаков, 2010; І.В. Харитонova, 2006; О.В. Шешукова, 2008; О.В. Шилова, 2009, тощо.

Здібність до пізнання соціальних явищ, тобто когнітивна складова СІ розвивається пізніше, ніж його емоційна складова – здатність до соціального сприйняття, чутливість та емпатія. Її формування стимулюється початком

шкільного навчання, у зв'язку з розширенням кола спілкування, активним розвитком сенситивності, соціально-перцептивних здібностей (здатність сприймати і розрізняти невербальну інформацію, яка надходить від інших людей), здатності переживати за іншого, здатності до децентрації (вміння зрозуміти точку зору іншої людини, відрізнити своє ставлення від інших можливих), що й складає основу соціального інтелекту [82]. Специфічні ознаки, передумови цих когнітивних процесів закладаються вже у дошкільному віці.

Дослідженням соціальних здібностей дошкільнят займалися І.В. Харитонова, 2006; О.В. Шилова, 2009 та інші, які відзначають, що дошкільний вік характеризується цілою низкою психофізіологічних особливостей, появою нових властивостей та якостей, що робить цей період дуже важливим для формування особистості, її здатності встановлювати міжособистісні взаємини. До найбільш значимих чинників розвитку в цей період відносять пластичність центральної нервової системи, сформованість механізмів довільної уваги, а також, комунікативно-особистісний потенціал (вміння встановлювати та розвивати стосунки з іншими людьми); психологічні характеристики самоусвідомлення, які пов'язані зі структурою самооцінки; особливості соціальної перцепції. Розвиток цих якостей є найбільш перспективними напрямками розвитку СІ дитини, а психологічною умовою його розвитку у цьому віці є інтенсивна взаємодія зі значущими дорослими у формі спрямованого особистісного спілкування [132]. Недостатній рівень СІ у цьому віці утруднює подальший особистісний розвиток дитини та призводить до появи та закріплення небажаних рис поведінки, а саме - агресивності та закритості, як небажаних поведінкових норм взаємодії та адаптації у суспільстві [123].

Для молодшого шкільного віку також характерними є свої особливості у прояві здібності до соціального пізнання. Це питання досліджували: Я.І. Михайлова, 2001; І.С. Володіна, 2004; О.В. Ватіна, 2006; О.В. Шешукова, 2008 та встановили: позитивний зв'язок СІ у дітей цієї вікової групи з рівнем

розвитку загального інтелекту, його вербального та невербального компонентів і рівнем розвитку загальної самооцінки, а також відсутність позитивного зв'язку зі швидкістю біологічного дозрівання [83]; основою і результатом прояву СІ виступають соціальне та міжособистісне пізнання, а показниками його розвитку є ступінь диференційованості та структурованості уявлень дитини про соціальний об'єкт, сформованість уявлень про взаємозв'язок та взаємообумовленість емоційних станів та дій учасників ситуації взаємодії; уявлення дитини про емоційний стан, поведінкові реакції та можливі наміри суб'єкту, а джерелом та постійним регулятором процесів формування СІ інтелекту – соціальна ситуація розвитку дитини [24]. Проведені дослідження показали, що СІ молодших школярів добре піддається цілеспрямованому формуючому впливу, може змінюватися сама структура СІ, з'являтися нові здібності [22; 131]. Гендерні особливості соціального інтелекту – соціально обумовлений комплекс інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, який задається культурою суспільства в якості норм та форм соціальної поведінки чоловіка та жінки – чітко проявляються вже у молодшому шкільному віці [83; 131].

Ще більш значимим соціальний інтелект стає у підлітковому віці та у період ранньої юності, коли на перший план виходить спілкування з однолітками, як провідна діяльність цього віку [134]. В останніх дослідженнях Т.М. Тихомирової та Д.В. Ушакова були виявлені позитивні кореляції між СІ підлітків та академічною успішністю, а також позитивні зв'язки СІ з популярністю школярів серед однолітків [109]. Схожі результати отримала грецька дослідниця Е. Андреу, яка встановила, що відкрита та прихована агресія обернено корелює з популярністю серед однолітків, при чому прояви прихованої агресії передбачають більш високий рівень розвитку когнітивних аспектів СІ, в той час як відкрита агресія більшою мірою свідчить про низький рівень їх розвитку [137]. М.О. Каліновська, у своїх дослідженнях, зазначає переорієнтацію функцій соціального інтелекту у підлітковому віці від пізнання та відображення до аналізу та порівняння; зміну якості СІ та прояв гендерних

відмінностей. У дівчат-підлітків розвивається потяг до встановлення стосунків та прихильність, комунікативно-особистісний потенціал, у хлопців – бажання передбачати та контролювати своє оточення, здатність до самоконтролю. Дослідниця зазначає, що відчуючи себе дорослими, підлітки стають більш чутливими до потреб та бажань інших людей [45]. Вивчаючи соціальну компетентність підлітків з дезадаптованою поведінкою, М.С.Пономарьов, встановив вплив низького рівня СІ у поєднанні з особистісно-характерологічними рисами, які проявляються у незнанні соціальних норм та нормативного регулювання соціальних взаємодій, на формування шкільної, сімейної та соціальної дезадаптації [92].

Досліджуючи індивідуально-типологічні властивості комунікативної креативності у юнацькому віці та її зв'язок з соціальним інтелектом, Р.В. Белоусова встановила відносну незалежність цих психологічних властивостей. Такі результати авторка пояснює різним психологічним змістом цих понять – соціальний інтелект характеризує, в основному, когнітивну сторону особистості, а комунікативна креативність – спосіб та форму вияву творчості у спілкуванні. Дослідження комунікативної креативності у осіб різних вікових груп вказує на те, що у людей дорослого віку її високі показники поєднуються з високим значенням показників соціального інтелекту, в той час як у осіб юнацького віку такої залежності не спостерігається, що свідчить про відсутність у юнацькому віці гармонійного поєднання комунікативної креативності, факторів особистості, які відповідають за спілкування, та соціального інтелекту, який значною мірою представлений когнітивним компонентом та досвідом [14].

На прикладі старшокласників шкіл Барнаула соціальний інтелект був досліджений у структурі психологічної культури особистості, встановлені взаємозв'язки між СІ та когнітивними, ціннісно-змістовим, рефлексивно-оцінювальним, поведінковим та креативним компонентами психологічної культури особистості. Дослідження продемонструвало, що соціальний інтелект

входить до всіх компонентів психологічної культури особистості, і відносно них виступає системо утворюючим фактором [100].

Таким чином, як показує аналіз попередніх досліджень, на формування соціального інтелекту у дошкільному, молодшому шкільному та підлітковому віці найбільшою мірою впливають такі фактори, як родинне оточення, виховання, культурне середовище, освіта, а також пластичність нервової системи, характерологічні особливості та розвиненість механізмів довільної уваги.

Становлення соціального інтелекту в кожному віковому періоді має особливості, якісні відмінності та різні форми прояву.

Найбільш ефективним засобом цілеспрямованого формування соціального інтелекту виступає організоване соціально-психологічне навчання, яке спрямоване на розвиток соціально-перцептивного сприйняття, розвиток культури соціальної взаємодії, розширення розуміння соціальних норм, формування позитивного досвіду соціальних взаємодій, розширення соціально-рольового діапазону спілкування особистості, розвиток системи соціально-інтелектуальних здібностей, які включають розуміння вчинків, емоційних станів та мотивів людей, вербальної та невербальної експресії.

Організація розвивальних занять має відбуватися з урахуванням вікових особливостей та гендерних відмінностей у формуванні та проявах соціального інтелекту, опорою на вікову провідну діяльність.

Ціла низка дослідників приділяли особливу увагу розвитку соціального інтелекту у представників студентської молоді або молоді періоду ранньої юності, серед них - І.Ф. Баширов, 2006; Г.П. Геранюшкіна, 2001; Н.М. Кодінцова, 2009; І.Б. Кудінова, 2006; Л.О. Ляховець, 2009; М.О. Лукічова, 2004; А.М. Молокостова, 2007; Г.В. Ожубко, 2009; Т.А. Панкова, 2007; О.І. Пащенко, 2003; В.О. Порядіна, 2007; М.Л.Тарасенко, 2009; С.І. Редько, 2010; С.В. Руденко, 2009; Д.А. Ростових, 2007; К.С. Саутіна, 2008, тощо. Вивчаючи особливості міжособистісного спілкування студентів дослідники зазначають наявність значимої кореляції між складностями у спілкуванні та рівнем

розвитку соціального інтелекту. Найбільш успішними у спілкуванні були студенти з високим рівнем розвитку соціального інтелекту, для якого характерні: чутливість до характеру та відтінків людських стосунків, високий рівень володіння комунікативними вміннями та навичками, висока сумісність, комунікативність, гнучкість, адаптивність та свобода у спілкуванні [107].

Серед передумов розвитку СІ дослідники виділяють різні провідні фактори, як зовнішні, так і внутрішньо психологічні. Наприклад, І.Б. Кудінова виявила залежність СІ від рівня розвитку загального інтелекту, стилів сімейного виховання, базових особливостей особистості, зокрема, допитливості та товарищескості [58]. Такі дослідники, як О.І. Власова, 2005; В.П. Медведєв, 2006; Н.О. Кудрявцева, 1995; О.І. Редько, 2010, наголошують на ролі освіти та зазначають, що освіта, у якості чинника формування соціального інтелекту, має два основних аспекти: соціальний процес передачі досвіду від покоління до покоління та індивідуальний процес засвоєння та оволодіння загальнолюдським досвідом [81]. Український дослідник С.І. Редько серед внутрішньо психологічних факторів, які впливають на його розвиток СІ вказує на індивідуально-психологічні особливості: мотивацію, когнітивний компонент та спрямованість особистості [97]. Тип професійного середовища, статевий диморфізм та віковий фактор визначають особливості функціонування соціального інтелекту, а суттєвим чинником його формування є особливості соціальної ситуації розвитку. Відчуття соціальної приналежності, формування позитивного образу себе, самоповаги, наявність ідеалізованого образу батьків у поєднанні з позитивним стилем батьківського виховання, широке коло спілкування з однолітками також сприяють розвитку ефективного соціального інтелекту [89].

Російська дослідниця Г.М. Молокостова, досліджуючи особливості СІ у студентів з різним соціально-психологічним типом особистості, встановила, що середні показники його розвитку пов'язані з позитивними рисами особистості, а складності взаємодії з людьми, найбільшою мірою визначаються особливостями поведінки та напрацьованими звичками вирішення складних

ситуацій взаємодії. Узагальнюючи результати своїх досліджень, вчена визначила, що необхідний та достатній рівень розуміння соціальних ситуацій відмічався у студентів гармонійного, сенситивного, інтровертованого та конформного типів, що дослідниця пов'язує з добросердечністю та безоціночним ставленням до інших людей. Підвищений рівень СІ, що є характерним для тривожного типу, пов'язаний з психомоторною нестійкістю й призводить до постійного відчуття небезпеки. Цього типу особистості притаманний високий рівень розвитку здібності до розпізнавання невербальних сигналів, здібності швидко диференціювати прихований зміст поведінки та настрою оточуючих, здібність розуміти правдивий зміст невербальних реакцій, сприймати емоції інших людей, що іноді заважає конструктивному спілкуванню. Підвищений рівень СІ у домінуючого типу студентів, на думку дослідниці, пов'язаний з спрямуванням уваги особистості на пошук тих сигналів та умов, які слугують досягненню її цілей, для них характерна цілеспрямованість, егоцентричність, маніпулятивність, здатність швидко орієнтуватися у ситуаціях міжособистісної взаємодії. Для особистостей інфантильного типу, які показували низький рівень розвитку СІ, аналіз умов соціального середовища не забезпечував достатньо ефективних зв'язків з соціумом, вони не вловлювали і не сприймали вербальних та невербальних сигналів та реакцій інших людей, що робило їх залежними та вразливими. Для них характерною є низька здатність встановлювати логіку подій, некритичне та несвідоме сприйняття вербальних і невербальних сигналів, і саме ця група, на думку дослідниці, найбільшою мірою потребує корекційно-розвиваючого впливу. Серед основних факторів розвитку соціального інтелекту дослідниця називає досвід та знання у сфері взаємодії з людьми, котрі визначають результати поведінки у практичних життєвих ситуаціях [84].

Загальний аналіз теоретичного матеріалу щодо дослідження соціального інтелекту вказує на те, що він є не лише біологічно обумовленим феноменом, але, більшою мірою, залежить у своєму розвитку від системи соціально-психологічних факторів, до яких вчені відносять родинне оточення,

студентську або референтну групу, освіту, соціоекономічний статус, соціокультурні фактори тощо. Одним з самих ефективних засобів розвитку СІ у студентської молоді більшість дослідників вважають соціально-психологічний тренінг [52; 66; 76; 84; 78; 89].

Узагальнюючи цілу низку досліджень взаємозв'язку соціального інтелекту з різними соціально-психологічними та індивідуально-психологічними характеристиками, слід зазначити, що до таких характеристик, зазвичай, відносять психофізіологічні якості, темперамент, здібності, особливості психічних процесів, досвід, вікові та гендерні характеристики, самосвідомість, характер, спрямованість, мотиваційну сферу, світосприйняття, комунікативність, тощо.

Так, зокрема, дослідження таких вчених як Zhonggeng Chen, Yan Wank, 1991; О.С. Михайлова, 1996 та Д.В. Ушаков, 2010 вказують на існування взаємозв'язку соціального інтелекту та темпераменту особистості. Особливості темпераменту значною мірою визначають нейротизм, тривожність, екстраверсію, активність, емоційність, які, в свою чергу, впливають на кількість соціальних контактів, орієнтацію на внутрішній чи на зовнішній світ, а отже, відповідно сприяють формуванню адекватної соціальної відповіді на дії та поведінку оточуючих [9]. Безпосередньо взаємозв'язок соціального інтелекту та тривожності досліджували такі вчені, як О.І. Ішутіна, 2002; Г.П. Геранюшкіна, 2001; Г.М. Молокостова, 2007, тощо. Отримані результати мають дещо суперечливий характер. Так, наприклад, О.І. Ішутіна вважає, що у представників професій типу «людина-людина» рівень тривожності тим вищий, чим нижчий рівень розвитку соціального інтелекту [43]. В той час, як Г.М. Молокостова у своєму дослідженні встановила, що людям з тривожним типом особистості характерним є високий рівень розвитку СІ, особливо в контексті здібності до розпізнавання невербальних сигналів та прихованого змісту поведінки [84]. Багато дослідників також вважають, що визначальний вплив на розвиток СІ мають рефлексивне мислення, сенситивність та здатність до емпатії – Дж. Гілфорд, 1965; М. О'Салліван, 1965; Ю.М. Ємельянов, 1985; Д.

Големан, 1995; В.Н Куніцина, 2001; М.К. Тутушкіна, 2001; М.О. Каліновська, 2011, тощо.

Разом з думкою деяких вчених про відносну незалежність соціального інтелекту, як особливої когнітивної здібності, від загального – Е. Торндайк, 1924; Дж. Гілфорд, 1965; Г. Гарднер, 1983; Н.О. Кудрявцева, 1994; Д.В. Люсін, 2004; О.В. Луньова, 2009; О.І. Пашенко, 2003; Д.В. Ушаков, 2004 та інші, більшість дослідників все ж відмічають позитивну кореляцію між цими двома видами інтелекту М.І. Бобнєва, 1987; Г.Ю. Айзенк, 1995; Р. Стернберг, 2002; Н.М. Кодінцова, 2009, та інші, та зазначають, що розвиток загального інтелекту в цілому сприяє розвитку здатності до пізнання соціальної поведінки та соціальної адаптації, хоча прямої залежності і не спостерігається. Крім цього, існує думка по те, що високий соціальний інтелект іноді розвивається як компенсаторний механізм до недостатнього рівня розвитку загального інтелекту та креативності [60].

Зв'язок СІ з категорією віку у представників різних вікових груп досліджено поки що недостатньо. Це питання висвітлено у працях таких вчених як О.В. Біляєва, 2005; О.В. Ватіна, 2006; О.В. Луньова, 2009; М.О. Каліновська, 2009; А.А. Іванов, 2010, тощо. З категорією віку тісно пов'язана категорія досвіду, більшість дослідників вважає що досвід спілкування та соціальної взаємодії є одним з провідних чинників формування соціального інтелекту.

Багато вчених приділяло достатню увагу проблемі гендерних особливостей формування СІ: Я.І. Михайлова, 2001; О.І. Пашенко, 2003; В.О. Порядіна, 2007; О.В. Шешукова, 2008; М.О. Калиновська, 2009; О.В. Шилова, 2009. Гендерні відмінності у рівні розвитку та структурних характеристиках соціального інтелекту проявляються вже в дошкільному та молодшому шкільному віці [83].

Протягом останніх років проведено значну кількість досліджень взаємозв'язку СІ з соціально-психологічних якостями та властивостями: виявлено взаємозв'язок рівня розвитку соціального інтелекту з самооцінкою особистості – Н.О. Кудрявцева, 1995; О.В. Шилова, 2009; Я.І. Михайлова,

2001; С.Д. Смирнов, 2010; мотивацією досягнення соціального успіху – М.Л. Кубишкіна, 1997; О.І. Пащенко, 2003; С.І. Редько, 2010; лідерськими якостями – Ю.М. Ємельянов, 1985; В.М. Куніцина, 2001; Д. Големан, 2006; Г.М. Молокостова, 2007; С.В. Ситнік, 2010 та інші; соціальною та комунікативною компетентністю – Ю.М. Ємельянов, 1985; В.М. Куніцина, 2001; креативністю – В.М. Куніцина, 2001; Р.В. Белоусова, 2004; Н.О. Кодінцова, 2009; схильністю до дослідницької діяльності Н.О. Амінов, М.В. Молоканов, 1992; смисложиттєвими орієнтаціями та осмисленістю життя – О.В. Біляєва, 2005; психологічною культурою особистості – Д.А. Ростових, 2007. Провідного значення рівень розвитку СІ набуває для соціальної адаптації особистості – Г.П. Геранюшкіна, 2001; Ю.М. Ємельянов, 1985; О.С. Михайлова, 1996; В.М. Куніцина, 2001; Т.А. Панкова, 2007; С.Д. Смирнов, 2010 ; А.А. Іванов, 2010. В першу чергу це стосується соціально-побутової та міжособистісної адаптації особистості, де від рівня розвитку соціального інтелекту залежить вміння вирішувати соціально побутові питання, якість міжособистісної взаємодії, ступінь задоволеності стосунками, вміння зрозуміти позицію іншої людини [39].

Однією з цікавих галузей дослідження є вивчення уявлень про соціальний інтелект серед людей різних вікових груп. Російська дослідниця О.В. Луньова виявила, що зі зростанням віку респондентів, в уявленнях про соціальний інтелект збільшується кількість особистісних характеристик (поважачий інших, розуміючий інших, впевнений у собі, толерантний, здатний до компромісів, добрий, спокійний, з почуттям гумору, емпатичний) та зменшується кількість характеристик, які дослідниця назвала інструментальними, тобто, безпосередньо спрямованих на поліпшення взаємодії. До них відносяться – приязність, приваблива зовнішність, освіченість, вміння слухати та вихованість.

Окремо вивчивши уявлення щодо соціального інтелекту серед психологів, дослідниця відмічає в цілому недостатню їх сформованість та низьку інформованість психологів стосовно сфери дослідження соціального

інтелекту. На її думку це пов'язано з відсутністю достатньої кількості перекладених та незначним обсягом російськомовних робіт, присвячених вивченню цього питання [70].

1.4. Основні чинники розвитку соціального інтелекту.

На основі аналізу попередніх досліджень серед чинників розвитку СІ можна виділити зовнішні та внутрішні. До зовнішніх, або соціальних, відносять вплив соціальної ситуації розвитку, освіти, культурного середовища, соціоекономічного становища родини, особистого досвіду, тощо. До внутрішньо психологічних передумов можна віднести всі чинники, обумовлені морфофізіологічними, нейродинамічними, біохімічними, темпераментальними та особистісними властивостями людини. Узагальнено їх можна назвати індивідуально-психологічним чинниками.

В якості біологічних передумов розвитку інтелекту взагалі та соціального інтелекту зокрема, в першу чергу слід зазначити морфологічну будову головного мозку людини, нейродинамічні властивості нервової системи та особливості вищої нервової діяльності. У своїй сукупності вони являють собою біологічну основу всіх психічних функцій, і сама психіка є властивістю головного мозку. Психічна діяльність здійснюється за допомогою значної кількості фізіологічних, нейрофізіологічних та біохімічних механізмів. Одні з цих механізмів забезпечують сприйняття, інші перетворення їх на сигнали, треті – планування та регулювання поведінки, що забезпечує активну орієнтацію та пристосування до середовища.

Наука про мозок має давню історію, починаючи з Галена, Рене Декарта, продовжуючи І.М. Сеченовим, І.П. Павловим, В.М. Бехтеревим, О.Р. Лурією, О.М. Леонтьєвим, О.В. Запорожцем, Б.Г. Ананьєвим, С.Л. Рубінштейном, О.О. Ухтомским, П.К. Анохіним та закінчуючи сучасними зарубіжними та вітчизняними дослідженнями А. Дамазіо, П. Голдмен-Ракіч, Ф. Бенсона, Е. Голдберга, Н.Б. Бехтеревої, К.В. Судакова, О.М. Іваницького, Л.С. Цветкової тощо. Цілісне функціонування нервової системи, діяльність головного мозку,

співвідношення різних його ділянок з різними проявами психіки людини є предметом детального вивчення нейрофізіології та нейропсихології. Основою складної психічної діяльності людини є кора великих півкуль головного мозку, кожна з яких, своєю чергою, складається з чотирьох ділянок: потиличної, тім'яної, скроневої та лобної. Традиційно вважають, що аналіз та синтез зорових подразників відбувається у потиличній зоні, слухових – у скроневої долі, тактильних – у тім'яній; ліва півкуля зазвичай пов'язується з мовою, а права – з просторовим аналізом, хоча останні дослідження вказують на те, що такий розподіл не є однозначно правомірним, як і пряме співвіднесення вищих психічних функцій з анатомічними та фізіологічними структурами головного мозку. Вчені зазначають велику роль соціального та психологічного факторів у їх формуванні. Наприклад, Л.С. Виготський вважав, що вищі психічні функції, до яких традиційно відносять сприйняття, увагу, пам'ять, уяву, мислення та мову, склалися не в біології, і не у філогенезі, сам їх механізм є «зліпком з соціального», вони соціальні за своєю природою, складом, структурою та способом дії [25]. Такої ж думки притримувалися такі дослідники як О.Р. Лурія, 1974; О.М. Леонтьєв, 2004, Д. Рок, 2014 та інші. Безпосередньо з мозковими структурами слід співвідносити не всю психічну функцію, і навіть не окремі її ділянки, а ті фізіологічні процеси (функції), що в цих структурах здійснюються. Порушення цих фізіологічних процесів призводить до появи первинних дефектів, які поширюються на цілий спектр взаємозалежних психічних функцій. Протягом останніх десятиліть виникло багато нових методів (електроенцефалографія (ЕЕГ), позитронно-емісійна томографія (ПЕТ), магніто-резонансне сканування тощо) вивчення фізіологічної активності різних ділянок головного мозку під час вирішення когнітивних завдань та соціальних інтеракцій. Отримані результати дають більш глибоке та різнобічне психофізіологічне та нейрофізіологічне підґрунтя для розуміння механізму функціонування пізнавальних процесів та їх вплив на соціальну поведінку людини [29; 99].

Численні клінічні дослідження вказують на провідне значення лобних долей, зокрема їх фронтальної кори для загального розумовому розвитку, формування особистісних якостей, вольового самоконтролю, вибору цілей та оцінці різних обставин, пов'язаних із цими цілями, соціально зрілої поведінки та моральних якостей. Дослідження А. Дамазіо [147] та інших вчених підтверджують, що їх ушкодження призводить не тільки до зниження розумового розвитку, неможливості планувати хід вирішення завдань, зникнення орієнтувальної основи діяльності, а й до появи антисоціальної поведінки. Деякі ділянки лобних долей, а саме – передній відділ поясної звивини традиційно пов'язують з емоціями та здатністю стримувати дистрес, що теж має велике значення для формування соціально прийнятної поведінки та залагодження конфліктів [29]. З іншого боку, сучасні дослідження соціальної неврології, нової галузі, яка вивчає вплив соціальних подій на активність різних ділянок головного мозку, також підтверджують обумовленість фізіологічних та неврологічних реакцій людини, рівня стресу, дією різних соціальних чинників, зокрема, прийняттям чи зневагою з боку інших, та наголошують на значущості соціальних факторів та загроз у формуванні не тільки поведінки людини, а й рівня її психічної активності, зокрема, аналітичного мислення, пам'яті, творчих здібностей, тощо [99]. Таким чином, ми бачимо взаємообумовленість морфофізіологічних та соціальних факторів у розвитку особистості людини.

Наступним важливим фактором розвитку здібностей, і соціальних зокрема, виступають нейродинамічні властивості нервової системи, процеси збудження та гальмування, які визначають силу, врівноваженість та рухливість нервових процесів й визначають тип нервової системи та показники темпераменту людини. З основними типами нервової системи співвідносять такі властивості, як сенситивність, реактивність, активність, темп реакцій, пластичність або ригідність, екстра- або інтровертованність. Темпераментом називають сукупність індивідуальних особливостей особистості, що характеризують динамічну та емоційну складову її діяльності. Темперамент

визначає загальну психологічну активність людини, її рухову та мовну активність, обумовлює швидкість виникнення та перебіг психічних процесів, їх стійкість й інтенсивність, темп і ритм діяльності та поведінкових проявів. На думку В.М. Русалова, друга значуща властивість темпераменту – емоційність, «являє собою сукупність індивідуально-стійких афектів та настроїв: вразливість, емоційну збудливість, домінування однієї з емоцій. У характеристиках емоційності відображені фактори гормональної та тілесної сфери, властивості нервової та лімбічної систем, та інші» [105]. До основних типів темпераменту відносять: сангвіністичний, флегматичний, холеричний та меланхолічний. Фізіологічною основою темпераменту є взаємодія мозкової кори з підкіркою, а також взаємодія обох сигнальних систем [26].

Проблема зв'язку нейродинамічних властивостей нервової системи з розвитком когнітивних здібностей багато досліджувалась В.М. Русалов, 1979; Б.М. Тепловим, 1985; Л.М. Аболіним, 1987; Е.А. Голубевою, 1993. В експериментальних дослідженнях доведено зв'язок інтелекту з нейродинамічним рівнем організації особистості, з факторами сили нервових процесів та ергічності. В межах системного підходу у сучасній психології інтелект розглядають як полікомпоненту систему адаптації суб'єкта до умов своєї діяльності - R.V. Cattell, 1971; С.Л. Рубінштейн, 1973; Б.Ф. Ломов, 1975; К.О. Абульханова, 1996 та інші. У результаті досліджень встановлено, що темпераментальні властивості впливають на процес формування загальних здібностей переважно на ранніх етапах розвитку людини. Коли вона дорослішає та набуває досвіду, долучаються інші фактори (знання, вміння), що призводять до формування таких динамічних характеристик інтелекту, які практично не залежать від темпераментального рівня регулювання поведінки. Таким чином, темпераментальні властивості виступають задатками загальних здібностей, при чому інтенсивність їх впливу на інтелект визначається віком та рівнем соціалізації особистості. Темперамент та здібності взаємодіють між собою, в першу чергу через характеристики активності – ергічність, пластичність та темп [105]. У дослідженнях К. Бранда та В. Ігана встановлено,

що рівень загального інтелекту зростає разом з підвищенням рівня нейротизму [34] одним із проявів якого є тривожність як мотиваційний фактор розумової активності людини. З такими властивостями темпераменту як екстраверсія та нейротизм пов'язані особливості обробки інформації. У дослідженнях особистості виявлено існування індивідуальних відмінностей при обробці стимулів позитивної та негативної валентності [9], на основі яких можна зробити висновок про наявність когнітивних факторів, що сприяють обробці стимулів, які сприймаються.

Спроби виявити кореляції між психофізіологічними показниками та показниками загального інтелекту активно продовжуються, в той час як, виявлення таких взаємозв'язків з соціальним інтелектом тільки починається, що обумовлено відносно новим походженням самого поняття, неоднозначністю його структурних компонентів та складністю методичного обґрунтування методів його дослідження. Безпосередньо, проблема взаємозв'язку здатності до соціального пізнання та нейродинамічних властивостей нервової системи та структурних компонентів темпераменту (активності, пластичності нервових процесів, лабільності, сенситивності, ергічності, емоційності) вивчена недостатньо, однак наявність цього зв'язку зазначають Zhonggeng Chen, Yan Wank, 1991; В.М. Русалов, 1995; О.С. Михайлова, 1996; Г. Айзенк, 1999; Д.В. Ушаков, 2010 та інші. Щодо емоційного інтелекту, який Г. Гартнер, 1983; Mayer & Salovey, 1997; Д. Големан, 2006; О.І. Савенков, 2006 вважають структурним компонентом та основою розвитку СІ, то біологічними передумовами його розвитку виступають рівень емоційного інтелекту батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки емоційної сприйнятливості, властивості темпераменту, особливості обробки інформації [9].

Особистість, її структура, а також умови її формування є одними з центральних проблем психологічної науки. Поняття чинників розвитку СІ невід'ємне від самого поняття особистості, оскільки як і особистість, соціальний інтелект є і результатом, і водночас інструментом соціального розвитку людини. Як зазначалось раніше, деякі дослідники взагалі вважають

соціальний інтелект особистісною характеристикою: Н. Кантор і Дж. Кіглстром [141], Г.П. Геранюшкіна, [27], Д.В. Ушаков [121], О.В. Луньова [70; 71].

Якщо узагальнити більшість визначень поняття особистості, що сформульовані дослідниками, які займалися цією проблемою в межах різних напрямків та шкіл, а саме – Г. Олпорт, К.Г. Юнг, З. Фройд, А. Адлер, Е. Кречмер, Е. Фромм, Е. Еріксон, Р. Кеттел, К. Левін, К. Роджерс, Г. Айзенк, А. Маслоу, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьев, К.К. Платонов, тощо, це поняття можна визначити як синтез всіх характеристик індивіда у вигляді шкальної структури, макрохарактеристики людини, яка є соціальною, за своїм походженням та природою, і відносно стійкою по відношенню до зовнішніх впливів. Водночас, особистість не є простою сумою цих характеристик, а являє собою їх нерозривну єдність. За визначенням С.Д. Максименка, «особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності й саморегуляції, та має свій унікальний та неповторний внутрішній світ» [79]. До систем її саморегуляції відносять: базальну емоційну, вольову, смислову або ціннісну саморегуляцію, які поступово розвиваються в онтогенезі та мають велике значення для формування особистості, її успішної соціалізації, професійної та особистісної самореалізації.

У структурі особистості, згідно поглядів Б.Г. Ананьєва, 1977 та В.М. Мясіщева, 2004 розрізняють індивідний, особистісний та індивідуальний рівень. Індивідний рівень проявляється у біологічних особливостях людини – вікових, статевих, функціональних потребах та особливостях, темпераментальних характеристиках та задатках. Особистісний рівень формується у взаємодії з соціальним оточенням і має дві підструктури – інтеріндивідну (особистість у сукупності своїх соціальних характеристик) та інтроіндивідну (п'ять ієрархічно пов'язаних підструктур – психічні процеси, стани, властивості, сенсорні та мнемічні функції, мотивація з потребами та установками). Індивідуальний рівень являє собою результат злиття

соціального та біологічного у процесі індивідуального розвитку людини [8; 85].

У дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених проблема взаємозв'язку соціального інтелекту та особистісних властивостей розроблена недостатньо, наявні результати досліджень мають неповний та суперечливий характер. Сукупність факторів, що визначають розвиток соціального інтелекту можна поділити на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх факторів або соціальних факторів дослідники відносять: культурне середовище - Л.С. Виготський, 1983; М.І. Бобнєва, 1978; О.О. Бодальов, 1982; І.Б. Кудінова, 2006 та інші; соціоекономічний статус сім'ї та стилі батьківського виховання - А. Kohn, 1990; В. Speicher, 1992; В.М. Мініяров, 2000; О.І. Пащенко, 2003, тощо; умови соціального та міжособистісного пізнання, соціальна ситуація розвитку дитини - І.С. Володіна, 2004; О.В. Ватіна, 2006; О.В. Шешукова, 2008; О.І. Пащенко, 2003; виховання та освіти - Л.С. Виготський, 1983; М.І. Бобнєва, 1978; Н.О. Кудрявцева, 1995; О.І. Власова, 2005; В.П. Медведєв, 2006; О.І. Редько, 2010.

До внутрішніх факторів відносять в першу чергу індивідуально-типологічні особливості – вік (О.В. Ватіна, 2006; М.О. Каліновська, 2011; О.В. Луньова, 2009; О.В. Біляєва, 2005, тощо); стать (Я.І. Михайлова, 2001; О.І. Пащенко, 2003; В.О. Порядіна, 2007; О.В. Шешукова, 2008; О.М. Калиновська, 2011; О.В. Шилова, 2009); нейродинамічні властивості та структурні компоненти темпераменту (активність, пластичність нервових процесів, лабільність, сенситивність, ергічність, емоційність) – Zhonggeng Chen, Yan Wank, 1991; В.М. Русалов, 1995; О.С. Михайлова, 1996; Г. Айзенк, 1999, Д.В. Ушаков, 2010, тощо.

Також, до внутрішніх факторів, що обумовлюють розвиток СІ відносять особистісні характеристики, а саме – характер (сукупність особистісних рис, що обумовлюють поведінкові прояви людини) – Kimberly A. Barchard, A. Ralph Hakstian, 2004; А.Г. Шмелев, 2002; О.І. Пащенко 2003; Г.М. Молокостова, 2007; Т.І. Шалаєва, 2002, тощо; особливості емоційно-вольової сфери (емоційна

саморегуляція, самоконтроль, емоційна чутливість, рефлексивність, емпатія) – Дж. Гілфорд, 1965; Ємельянов, 1985; Д. Големан, 1995; Ю.М. А.Г. Шмелев, 2002; М.О. Каліновська, 2011 тощо); самооцінку - Н.О. Кудрявцева, 1995; О.В. Шилова, 2009; Я.І. Михайлова, 2001; С.Д. Смирнов, 2010, тощо

Серед індивідуально-психологічних передумов розвитку соціального інтелекту виділяють лідерські якості, активність - Ю.М. Ємельянов, 1985; В.М.Куніцина, 2001; Д. Големан, 2006; Г.М. Молокостова, 2007; С.В. Ситнік, 2010; А.Г. Шмелев, 2002; мотивація досягнення успіху - О.І. Пашенко, 2003; С.І. Редько, 2010; спрямованість особистості - С.І. Редько, 2010; систему цінностей та моральні якості - С.І.Редько, 2010; О.В. Луньова, 2009.

Виділення особистісних чинників формування СІ є актуальним та перспективним напрямком сучасних досліджень, зокрема для фахівців соціономічних професій, з метою пошуку шляхів та методів його розвитку.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

На основі теоретичного аналізу наукових досліджень, попри майже сторічну історію вивчення соціального інтелекту, було встановлено що у психологічній науці це поняття не знайшло однозначного трактування. Це свідчить про складність його природи та структури, а також, відносну автономність та неоднозначність цього феномену, що обумовлює успішність соціального пізнання та соціальної взаємодії. Він поєднує в собі пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів – людини як партнера по спілкуванню і діяльності, а також групи людей; здатність розпізнавати й управляти власними емоційними реакціями та емоціями інших; здатність здійснювати безпосередній вплив на соціальне оточення.

Проаналізувавши історію розвитку уявлень про соціальний інтелект, ми зазначаємо парадигмальне зміщення щодо поглядів на нього від суто когнітивної здібності до соціально-особистісної характеристики. Тому узагальнене визначення соціального інтелекту можна сформулювати таким чином: *соціальний інтелект – це інтегральна соціально-особистісна*

пізнавальна здібність, яка забезпечує успішність соціальної адаптації й ефективність міжособистісної взаємодії та включає здатність до пізнання поведінки і комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до сприйняття, розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до здійснення організаційно-комунікативної діяльності.

Структура СІ нестала, розвивається протягом всього життя, являє собою складну цілісну систему здібностей, яка складається з декількох компонентів: когнітивного, емоційного, та поведінкового або комунікативно-організаційного. Предметом діяльності СІ є адаптація людини до оточуючого середовища, встановлення стосунків людини з її соціальним оточенням.

До функцій соціально інтелекту більшість дослідників відносять пізнавально-оцінну, комунікативно-ціннісну та рефлексивно-корекційну.

Серед чинників, які детермінують розвиток соціального інтелекту розрізняють зовнішні та внутрішні. До зовнішніх відносять культурне середовище, виховання, соціоекономічний статус сім'ї, стилі батьківського виховання, освіти. До внутрішніх чинників – індивідуально-типологічні особливості: вік, стать, деякі нейродинамічні властивості темпераменту (сенситивність, пластичність нервових процесів, екстраверсія), задатки; особистісні властивості (характер, особливості емоційно-вольової сфери, досвід, самооцінка); індивідуально-психологічні властивості (мотивація, спрямованість, когнітивні здібності). Серед методів розвитку соціального інтелекту найбільш ефективним є соціально-психологічний тренінг.

Соціальний інтелект є не тільки властивістю особистості, що сприяє її ефективній соціалізації, але й провідною професійно важливою якістю фахівців, основним видом діяльності яких є спілкування з іншими людьми та групами людей. Актуальність вивчення цього феномену пов'язана з необхідністю забезпечити найбільш ефективний розвиток особистості, пошук джерел успішної соціалізації та адаптації людини у суспільстві, методів оптимізації професійної діяльності, зокрема, для представників соціономічних професій.

Розділ II ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Аналіз наукових джерел за проблемою нашого дослідження, наведений у першому розділі, надав можливість сформулювати загальні теоретичні засади, згідно яких й повинно будуватись емпіричне дослідження. На його основі, враховуючи вимоги до послідовності обґрунтування вибору методичного забезпечення, у другому розділі нами:

- сформулювано узагальнене визначення соціального інтелекту, проаналізовано його зміст та структуру;
- обґрунтовано значимість соціального інтелекту для професійної діяльності фахівців соціономічних професій;
- обґрунтовано методичний інструментарій для дослідження основних компонентів соціального інтелекту;
- виділено особистісні чинники СІ та обґрунтовано методичне забезпечення для їх дослідження.

2.1. Соціальний інтелект як чинник успішності представників соціономічних професій.

Соціальний інтелект (СІ) визначають як групу соціально-когнітивних здібностей, які забезпечують розуміння інших людей, успішну взаємодію з оточуючими, вміння прогнозувати їх поведінку та впливати на неї. З іншого боку, соціальний інтелект можна охарактеризувати, як особистісне структурне утворення, що розвивається протягом всього життя людини та обумовлює: успішність особистісної та професійної комунікації; здатність до побудови плідних партнерських стосунків; гнучкість, відкритість та впевненість у спілкуванні; вміння знаходити спільну мову та узгоджувати свої дії з оточуючими; здатність уникати конфліктів та творчо вирішувати комунікативні протиріччя. Розвиток СІ відбувається в умовах соціальної взаємодії, та

передбачає не тільки знання психології, а й вміння свідомо застосовувати ці знання у своєму професійному та особистісному спілкуванні.

Що стосується професійної діяльності, то найбільш актуальним розвиток соціального інтелекту є для представників соціономічних професій, діяльність яких здійснюється у безперервній взаємодії з іншими. Будь-яка професійна діяльність, і діяльність представників соціономічних професій, зокрема, має свої характерні психологічні особливості, зумовлені метою діяльності, умовами її перебігу, та її способом здійснення (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Б.Г. Ананьєв, Є.О. Клімов). До професійної сфери «людина - людина» відносять професії: викладач, вихователь, психолог, медичний працівник, юрист, керівник, менеджер з персоналу, працівник сфери послуг. Головний зміст праці в даній професійній галузі полягає у активній взаємодії з людьми, постійному спілкуванні та комунікації [47]. Фахівець даної сфери повинен мати, так би мовити, подвійну підготовку: добре орієнтуватися в своїй професійній сфері, а також бути підготовленим до ефективного ділового спілкування з людьми. Стандартні обставини роботи фахівців професійного середовища «людина-людина» характеризуються нервово-психічною напругою; необхідністю переключення з одного виду діяльності на інший, володіння навичками емоційної саморегуляції, розуміння внутрішніх станів інших людей; здатністю прогнозувати їх поведінку; комплексно аналізувати ситуації спілкування; творчо реагувати та перетворювати нові ситуації та виклики. До професійно-важливих якостей, які зумовлюють успішність фахівців соціономічних професій відносять: широкий світогляд, креативність, розуміння інших людей та здатність передбачати їх поведінку, свідомо впливати на результати ситуацій спілкування, стресостійкість, особистісна зрілість [7; 11; 127; 128].

Проблемі особистісного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій приділяло значну увагу багато дослідників, серед них: М.О. Амінов, 1992; Дж. Гілфорд, 1965; О.О. Бодальов, 1982; О.І. Власова, 1995; О.С. Михайлова (Альошина), 1996; В.М. Куніцина, 2001; Г.В. Ожубко, 2009; Н.І.

Пов'якель, 1996; Р. Стернберг, 2002; Н.В. Чепелєва, 1999; Ю.М. Швалб, 2010 та інші. Саме їх роботи висвітлюють окремі аспекти проблеми взаємозв'язку СІ з особистісними рисами фахівця та дозволяють виявити значення і роль СІ у професійній діяльності соціономістів. У підготовці майбутніх фахівців професійного середовища «людина-людина» все більше вітчизняних та зарубіжних дослідників зазначають парадигмальний зсув [128], який акцентує потребу у переході до практико-орієнтованого навчання з формування професійної компетентності та професійно-важливих якостей, зокрема, це стосується й розвитку соціального інтелекту. Тому дослідження СІ успішних представників соціономічних професій, а також, особистісних факторів, що зумовлюють його розвиток представляє значний інтерес для розробки ефективних програм підготовки майбутніх фахівців зазначеної професійної сфери.

Як зазначає українська дослідниця Л.О. Ляховець, соціальний інтелект, становлячи засадничу складову професійно-важливих якостей соціономістів, в роботах більшості дослідників представлений, здебільшого, опосередковано, через перелік професійно-важливих характеристик: комунікативну та соціально-психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії, психологічну проникливість, вербальну та невербальну чутливість, соціальне мислення. Особливості дослідження СІ в контексті підготовки майбутніх фахівців-соціономістів має низку складностей та невирішених проблем, а саме, відсутність загально прийнятого уявлення про соціальний інтелект та його місце у системі професійно-важливих якостей фахівців професійного середовища «людина-людина»; брак усталених та обґрунтованих методів розвитку особистості фахівця, який поєднував би високий рівень академічної підготовки та надбання практичних навичок СІ; недостатня обґрунтованість зовнішніх та внутрішніх умов й чинників становлення СІ; недостатня кількість досліджень взаємозв'язку індивідуальних характеристик та успішності професійної діяльності фахівця-соціономіста, роль СІ у структурі професійно-важливих якостей фахівців професій типу «людина –

людина» [76]. Від себе можемо додати майже відсутність комплексних та обґрунтованих досліджень взаємозв'язку соціального інтелекту з особистісними чинниками його розвитку.

Безпосередньо дослідженням значення соціального інтелекту для професійного становлення та ефективної самореалізації фахівців соціономічних сфер розпочалися лише останніми роками. В цьому напрямку працювали К. Альбретт, М.О. Амінов, І.Ф. Баширов, Р. Боятзіс, Г. Гартнер, Д. Големан, О.В. Лунева, Л.О. Ляховець, М. В. Молоканов; С.І. Редько, Н.О. Сеткова, С.В. Ситник, та інші. Визначивши СІ як детермінанту професійного розвитку та самореалізації фахівців цих професій, російська дослідниця Н.О. Сеткова зазначає, що від уміння правильно сприймати та інтерпретувати поведінку людей, їх прагнення, мотиви та мрії, прогнозувати та скеровувати їх дії, усвідомлювати власний вплив на інших та від здатності до саморегуляції безпосередньо залежить професійна ефективність, становлення та самореалізація управлінців, вчителів, психологів та інших фахівців, що працюють з людьми. Таким чином, можна визначити соціальний інтелект як професійно значиму, системну характеристику фахівців, самореалізація яких здійснюється у професійному середовищі «людина-людина» [115].

Найбільша кількість досліджень присвячено місцю СІ у розвитку професійної компетентності психологів (М.О. Амінов, М.В. Молоканов, 1992; Г.П. Геранюшкіна, 2001; І.Ф. Баширов, 2006; Л.О. Ляховець, 2009; Н.Л. Руда, 2012; О.В. Чуйко, 2014 та інші). У роботах М.О. Амінова і М. В. Молоканова, наприклад, соціальний інтелект, зазначається як передумова вибору профілю діяльності майбутніх практичних психологів [7]. Серед зарубіжних дослідників особливу роль СІ у психологічній та психотерапевтичній роботі відзначає Мерігелен Шнайдер, наголошуючи, що поряд з іншими важливими факторами, у психотерапії, саме СІ терапевта дозволяє клієнту встановити стосунки з самим собою, з іншими людьми, світом та має найбільше значення для розв'язання проблем, що постають перед людиною протягом її життєвого шляху [174].

Ролі СІ у ефективній управлінській діяльності присвячено роботи багатьох західних дослідників. Найбільшого розмаху це набуло у американських розробників (К. Альбрехт, програма SMART, 2006; Д. Големан, Р. Боятзіс, 2008; Д. Рок, 2014). Завдяки дослідженням в галузі соціальної неврології, науки, яка вивчає процеси, що відбуваються в мозку під час взаємодії людей, Д. Големан, Р. Боятзіс, Д. Рок роблять висновок щодо важливих рис, які обумовлюють образ хорошого лідера, або керівника та зазначають, що поведінка лідера може активізувати або знесилити роботу всієї організації. Наприклад, керівник, що жартує, підтримує позитивний настрій та спокій, індукує схожу поведінку й у своїх підлеглих. Позитивні поведінкові прояви, такі як емпатія, співчутливість, створюють «хімічний зв'язок» між лідером та його підлеглими, майстерно керуючи цими взаємозв'язками, лідери організацій можуть досягати значних бізнес-результатів. Щоб навчитися використовувати ці взаємозв'язки, керувати свої емоційним станом, продукувати позитивні поведінкові та емоційні зміни, лідерам необхідно розвивати соціальний інтелект – тобто, розуміння соціальних норм, вміння встановлювати близькі стосунки, розуміння реакцій людей та їх інтересів, розрізнення емоційних та поведінкових сигналів, які люди транслиують один одному. Розвиток СІ підвищує впевненість та майстерність в сфері людських стосунків, покращує вміння висловлювати свою позицію безконфліктно, не псує стосунки, сприяє зменшенню проявів професійного стресу та тривоги у підлеглих [157]. Серед інших дослідників це питання також досліджували Г.П. Геранюшкіна, 2001; Г.В. Ожубко, 2009; С.І. Редько, 2010; С.П. Кожушко, 2013.

Робіт, присвячених дослідженню соціального інтелекту викладачів порівняно менше. Цьому питанню приділяли увагу (G. Gardner, 1983, К. Albrecht, 2006; S.Yahyazadeh-Jeloudar & F. Lotfi-Goodarzi, 2012 та інші). Більшість дослідників зазначають не тільки значимість СІ як професійно важливої якості викладача, але й вплив соціального інтелекту на задоволеність викладачів своєю роботою та рівень академічної успішності. До факторів задоволеності від роботи іранські дослідники S. Yahyazadeh-Jeloudar та F.

Lotfi-Goodarzi, відносять зміст самої діяльності, ставлення до наставників, стосунки з колегами, відкритість до нових можливостей, умови праці та рівень заробітної плати. Згідно цих досліджень, рівень СІ вчителів позитивно зв'язаний з майже всіма зазначеними факторами, крім рівня заробітної плати [186]. Цей висновок іранських дослідників підтверджує і думку К. Альбрета, який зазначає СІ у якості необхідної умови успішності викладачів та вважає що і система освіти, і самі вчителі мають підтримувати конструктивну поведінку та позитивне ставлення до інших, які відображають високий рівень розвитку соціального інтелекту [136].

Останні дослідження, проведені у багатьох школах США, вказують на те, що поведінка вчителів у класах, їх персональний спосіб побудови стосунків має вдвічі більше значення для успішності учнів, ніж адміністративна політика школи, система оцінки знань, підбір викладацького колективу та підтримка спільноти. Ці дані відповідають і здоровому глузду, – учні не можуть добре вчитися у класі, який не має злагодженого, гарно вибудованого управління. Крім того, вчителі з розвинутим соціальним інтелектом можуть створювати та використовувати позитивні поведінкові стратегії, які значно покращують внутрішню мотивацію учнів до навчання [165].

Вивчивши більш ніж 100 досліджень стосунків вчитель-учень, американські дослідники з впевненістю зазначають, що їх якість є наріжним каменем успіху управління учнівським колективом. Викладачі з високим рівнем соціальних навичок мали на 30% менше проблем з дисципліною, порушень правил шкільної поведінки та супутніх проблем серед своїх учнів, ніж вчителі, які не мали зі своїми учнями гарних стосунків [166]. Серед вітчизняних дослідників значення СІ для ефективної викладацької діяльності зазначали А.С. Макаренко, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, О.А. Абдуліна, Л.М. Карамушка, О.М. Корніяка; Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, О.М. Кокун, С.В. Руденко, С.І. Редько та інші.

Робіт присвячених порівняльному дослідженню соціального інтелекту у представників декількох груп соціономічних професій практично не існує, що й обумовлює наукову новизну даної роботи.

2.2. Обґрунтування методик для дослідження основних компонентів соціального інтелекту.

Структурні компоненти соціального інтелекту зазвичай поділяють на три групи: когнітивні, емоційні та поведінкові. Засадничими для розвитку СІ більшість дослідників вважають такі *когнітивні* здібності: здатність до рефлексії, соціальну пам'ять та сенситивність, креативність (гнучкість мислення), соціальний досвід та знання. До групи *емоційних* складових відносять сприйняття і розуміння емоцій та почуттів, емпатійність та уважність, соціальну експресію, здатність до емоційної саморегуляції та здійснення емоційного впливу на оточуючих. До *поведінкових* або *комунікативно-поведінкових* характеристик СІ відносять практичні соціальні вміння та навички: легкість та відкритість у спілкуванні; контактність; розуміння інших людей; вміння пояснити свою думку оточуючим; переконливість; здатність до ефективної взаємодії та кооперації; комунікативні та мовленнєві здібності; вміння застосовувати свої соціальні знання на практиці; розрізнення невербальних проявів та міміки; свідоме використання свого впливу на оточуючих, вирішення проблем у ситуаціях спілкування, здатність уникати конфліктів та легко знаходити спільну мову з різними людьми [12;110;121].

Для дослідження СІ на сучасному етапі використовується багато методик, які відображають концептуальне розуміння дослідниками самого поняття «Соціальний інтелект». Існує низка методик, які вимірюють різні компоненти СІ, зазвичай в їх основі покладено декілька різних підходів до розгляду соціального інтелекту [185].

На основі огляду зарубіжної наукової літератури можна виділити: по-перше, тести, в основі яких покладено досягнення результатів, які є аналогом класичних тестів інтелекту, розглянутому у соціальному контексті. Ці діагностичні методи представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Методи, засновані на оцінці досягнень

Тестова методика	Автор (роки)	Субтести, фактори або виміри СІ
Тест Соціального Інтелекту Джорджа Вашингтона (George Washington Social Intelligence Test) GWIST	Гант (1928), Мосс (1931), Омвейк (1949) та Вудворд (1955)	<ul style="list-style-type: none"> – Судження в соціальних ситуаціях. – Пам'ять на імена та обличчя. – Спостережливість щодо поведінки інших. – Розпізнання психічних станів за словами. – Розпізнання психічних станів за виразом обличчя. – Соціальні знання. – Почуття гумору.
6 факторний тест Соціального інтелекту	Дж.Гілфорд та М. О'Салліван (1966)	<p>Пізнання елементів поведінки (CBU) – здібність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки.</p> <p>Пізнання класів поведінки (CBC) – здібність розпізнавати загальні властивості у деякому потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку.</p> <p>Пізнання відношень поведінки (CBR) – здібність розуміти відношення, які існують між одиницями інформації про поведінку.</p> <p>Пізнання системи поведінки (CBS) – здібність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, сутність їх поведінки в цих ситуаціях.</p> <p>Пізнання перетворень поведінки (CBT) – здібність розуміти зміни значень подібної поведінки (вербальної або невербальної) в різних ситуаціях, ситуаційних контекстах.</p> <p>Пізнання результатів поведінки (CBI) – здібність передбачення наслідків поведінки, виходячи з наявної інформації.</p>
Тест триархічних здібностей Стернберга (Sternberg Triarchic Abilities Test) STAT	Р. Стернберг (1993)	<ul style="list-style-type: none"> – Аналітичні здібності. – Креативні здібності. – Практичні здібності.
Тест оцінки практичного інтелекту старшокласників	Ушаков Д.В. (2012)	<ul style="list-style-type: none"> – Стосунки з вчителями. – Стосунки з однолітками. – Стосунки з батьками.

По-друге, методи, засновані на власній самооцінці, які, зазвичай, найчастіше використовуються в дослідницьких цілях, не зважаючи на можливий ризик викривлення або неточності результатів. У таблиці 2.2. наведено приклади таких методик.

Таблиця 2.2.

Методи, засновані на самооцінці

Тестова методика	Автор (роки)	Субтести, фактори або виміри СІ
Оцінка соціальних навичок у підлітків (Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters) MESSY	Метсон, Ротаторі та Генсел (1983)	Відповідні соціальні навички: – недоречна впевненість; – імпульсивність / неслухняність; – самовпевненість; – заздрість / знецінення.
Рейтингова система оцінки соціальних навичок (Social Skills Rating System SSRS)	Грешем та Еліот (1990)	– Соціальні навички. – Проблемна поведінка. – Академічна успішність. – Батьківська підтримка.
Шкала виміру Соціального інтелекту Тромсе (The Tromsø Social Intelligence Scale) TSIS	Сілвера, Мартінуссен, Дал, 2001	– обробка соціальної інформації (наприклад, Я розумію почуття інших людей); – соціальні навички (наприклад.: Я почуваюся природно у нових ситуаціях та легко знайомлюсь з новими людьми); – суспільну свідомість (наприклад.: Я часто завдаю болю іншим, навіть не усвідомлюючи цього).
Тест-опитувальник соціально-комунікативної компетентності	Овчарова Р.В. (1996)	Соціально-комунікативна незграбність (СКН). Нетерпимість до невизначеності (НН). Надмірне прагнення до комфортності (К). Підвищене прагнення до статусного росту (ПСР). Орієнтація на уникнення невдач (УН). Фрустраційна нетолерантність (ФН).
Методика діагностики «Комунікативних та організаційних здібностей» (КОЗ-2)	Синявський В.В., Федоришин Б.А., 2002	– Організаційні здібності. – Комунікативні здібності.

По-третє, особливо дитячий соціальний інтелект часто оцінюється за допомогою методів, заснованих на оцінці з боку інших, як правило, батьків, вчителів або однолітків. Прикладами таких методик є «Шкала соціальної компетенції» (Social Competence Scale (Parent Version), Corrigan, 2003) та методика діагностики «Міжособистісних стосунків дитини» Рене Жилія, 1959.

По-четверте, методики, засновані на оцінці поведінки з боку інших. Прикладами таких методик є методика оцінка частоти поведінкових проявів (Act Frequency Approach (AFA) Buss&Crain, 1983), методика діагностики міжособистісних та міжгрупових стосунків («Соціометрія», Дж.Л. Морено, 1951).

Підбір методик для даного дослідження включав аналіз декількох існуючих підходів до виміру соціального інтелекту, пошук спільних рис та відмінностей між ними. Відібрані методики відповідають визначенню соціального інтелекту як специфічної групи соціально-особистісних пізнавальних здібностей, які забезпечують успішність соціального пізнання та соціальної взаємодії, а також виділення багатовимірної структури СІ, яка складається з трьох компонентів – когнітивного, емоційного та поведінкового [12; 110].

Для дослідження **Когнітивного компоненту СІ** була використана класична методика діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана (1967), в адаптації Михайлової О.С [82]. Як зазначалось вище, сам Дж. Гілфорд виділяв соціальний інтелект як окрему інтелектуальну здібність, яка включає міжособистісне сприйняття, соціальне розуміння, соціальну компетентність, емпатію, спрямовану на пізнання поведінкової інформації. Його модель інтелекту передбачає 120 факторів (з яких соціальний інтелект діагностують 30), які можуть бути класифіковані згідно з трьома незалежними змінними, що характеризують процес обробки інформації. До цих змінних належать: 1) зміст пред'явленої інформації (характер стимульного матеріалу – реальні предмети, символи, значення слів, вчинки); 2) операції з обробки

інформації (розумові дії – пізнання, конвергентна активність, дивергентна активність, оцінка, пам'ять); 3) результати обробки інформації [125].

Створена ним у співавторстві з Морін О'Салліван методика, є втіленням запропонованої Дж. Гілфордом моделі структури інтелекту та відноситься до методів оцінки досягнень, тобто заснована на оцінці успішності виконання певних інтелектуальних завдань у сфері спілкування. Для діагностики СІ дослідники виділили одну операцію – пізнання та сконцентрувалися на пізнанні поведінки. Ця здібність включає 6 факторів:

Пізнання елементів поведінки (CBU) – здібність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію поведінки;

Пізнання класів поведінки (CBC) – здібність розпізнавати загальні властивості у деякому потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку;

Пізнання відношень поведінки (CBR) – здібність розуміти відношення, які існують між одиницями інформації про поведінку;

Пізнання системи поведінки (CBS) – здібність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, сутність їх поведінки в цих ситуаціях;

Пізнання перетворень поведінки (CBT) – здібність розуміти зміни значень подібної поведінки (вербальної або невербальної) в різних ситуаціях, ситуаційних контекстах;

Пізнання результатів поведінки (CBI) – здібність передбачення наслідків поведінки, виходячи з наявної інформації.

Діагностичну батарею склали чотири тести, найбільш прийнятні (за результатами вивчення дослідницької групи Дж. Гілфорда) для вимірювання соціального інтелекту. Потім методика була адаптована та стандартизована у Франції та Росії. Результати адаптації дозволили скласти нормативні таблиці для визначення стандартних значень [129]. Таким чином, методика Дж. Гілфорда та М. О'Салліван дає змогу вимірювати когнітивну здатність до соціального пізнання, що відповідає когнітивному компоненту СІ, прийнятої у нашому дослідженні моделі.

Методика дослідження включає 4 субтести: Субтест 1 «Історії з завершенням», Субтест 2 «Групи експресії», Субтест 3 «Вербальна експресія», Субтест 4 «Історія з доповненням». Три субтести складені на невербальному стимульному матеріалі і один субтест – вербальний. Субтести діагностують чотири здібності в структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворення результатів поведінки (CBC, CBS, CBT, CBI). Два субтести у своїй факторній структурі мають також другорядні значення, які торкаються здібностей розуміти елементи і відношення поведінки (CBU, CBR). Методика розрахована на широкий віковий діапазон, починаючи з 9 років. Стимульний матеріал являє собою набір із чотирьох тестових зошитів. Кожен субтест має 12-15 завдань. Час проведення субтестів обмежений. Для обробки результатів використовується бланк відповідей, ключі до обробки та нормативні таблиці для визначення стандартних значень (Таблиця 2.3.).

Таблиця 2.3.

**Нормативна таблиця для визначення стандартних значень
по окремих субтестах і тесту в цілому (18-55 років)**

Стандартне значення	Субтести				Композ итна оцінка
	1. «Історії з завершенням»	2. «Групи експресії»	3. «Вербальна експресія»	4. «Історія з доповненням»	
1	0-2	0-2	0-2	0-1	0-12
2	3-5	3-5	3-5	2-1	13-26
3	6-9	6-9	6-9	5-8	27-37
4	10-12	10-12	10-11	9-11	38-46
5	13-14	13-15	12	12-14	47-55

Субтест 1 «Історія з завершенням» вимірює фактор **пізнання результатів поведінки (CBI)**, здатність передбачати наслідки поведінки людей у заданих ситуаціях або того, що відбудеться в майбутньому. Люди з *високими* оцінками за цим субтестом здатні на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього) та базуючись на розумінні почуттів, думок, намірів, передбачати подальші вчинки людей та розвиток

соціальних подій. Їх прогнози можуть виявитись помилковими, якщо вони будуть мати справу з людьми, які поведуться неочікуваним, нетиповим чином. Такі люди вміють чітко вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети. Успішне виконання субтесту передбачає вміння орієнтуватися у невербальних реакціях учасників взаємодії й знання нормативно-рольових моделей, правил, які регулюють поведінку людей. Люди з *низькими* оцінками за цим субтестом погано розуміють зв'язок між поведінкою та її наслідками. Такі люди можуть часто робити помилки (зокрема й протиправні дії), конфліктувати, а можливо, й потрапляти у небезпечні ситуації, невірно уявляючи собі результати своїх дій або вчинків інших, погано орієнтуються у загальноприйнятих нормах і правилах поведінки.

Субтест 2 «Групи експресії» вимірює фактор **пізнання класів поведінки** (СВС), здібність до логічного узагальнення, виділення загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини. Люди з *високими* оцінками за цим субтестом здатні вірно оцінювати психологічний стан, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами: мімікою, позами, жестами. Вони, швидше за все, надають великого значення невербальному спілкуванню, зважають на невербальні прояви учасників комунікації. Чуттєвість до невербальної експресії істотно посилює здатність розуміти інших. Люди з *низькими* балами недостатньо володіють мовою рухів тіла, поглядів і жестів (рухів), у спілкуванні більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень, можуть помилятися у розумінні змісту слів співрозмовника, оскільки не враховують (або враховують невірно) невербальні реакції, котрі їх супроводжують.

Субтест 3 «Вербальна експресія» вимірює фактор **пізнання перетворень поведінки** (СВТ), а саме – здібність розуміти зміст значень подібних вербальних реакцій людини в залежності від контексту ситуацій, які їх викликали. Люди з *високими* оцінками за цим субтестом володіють високою чутливістю до характеру і відтінків людських стосунків, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному (мовна

експресія) у контексті заданої ситуації. Такі люди здатні знаходити відповідну тональність спілкування з різними співрозмовниками у різних ситуаціях і мають значний репертуар рольової поведінки (виявляють рольову пластичність). Люди з *низькими* оцінками погано розуміють різний зміст або смислове значення, яке можуть приймати одні і ті ж вербальні повідомлення в залежності від характеру стосунків людей і контексту ситуації спілкування. Такі люди здебільшого помиляються в інтерпретації слів співрозмовника.

Субтест 4 «Історії з доповненням» вимірює фактор **пізнання систем поведінки (CBS)**, тобто здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях. Люди з *високими* значеннями за цим субтестом здатні розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, вміють аналізувати складні ситуації взаємодії, розуміють логіку їх розвитку, чуттєві до зміни контексту ситуації за умови включення у комунікацію різних учасників. Шляхом логічних висновків вони можуть добудовувати невідомі, недостатні ланки у ланцюзі цих взаємодій, передбачати майбутню вірогідну поведінку людини, розуміти причини відповідної поведінки. Успішне виконання субтесту передбачає здатність адекватно зрозуміти цілі, наміри, потреби учасників комунікації та наслідки їх поведінки, вимагає вміння орієнтуватися у невербальних проявах, а також нормах і правилах, які регулюють суспільну поведінку. Люди з *низьким* значенням за цим субтестом мають труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різних систем взаємовідносин між людьми (сімейних, ділових, дружніх та інших). Цей субтест є найбільш комплексним та інформативним за загальним фактором ваги у структурі соціального інтелекту.

Загальний рівень розвитку соціального інтелекту (інтегрального фактора пізнання поведінки) визначається на основі композиційної оцінки. Люди з *високою* композиційною оцінкою СІ, як правило, бувають успішними комунікаторами. Їм притаманна контактність, відкритість, тактовність, доброзичливість і сердечність, тенденція до психологічної близькості у спілкуванні. Ці люди здатні витягувати максимум інформації про поведінку

людей, розуміти мову невербального спілкування, давати швидкі і точні судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції у відповідних обставинах, виявляти далекоглядність у стосунках з іншими, що сприяє їх успішній соціальній адаптації. Люди з високими значеннями СІ легко вживаються у колективі, сприяють підтримці оптимального психологічного клімату, проявляють більше зацікавленості, кмітливості і винахідливості у роботі. Люди з *низькими* значеннями СІ мають труднощі стосовно прогнозування поведінки інших, що ускладнює їх стосунки з оточуючими та знижує можливості соціальної адаптації [54]. Стимульний матеріал, бланк відповідей та ключі до методики Дж. Гілфорда та М.О'Саллівана подано у Додатках (1; 2; 3).

Для дослідження **Емоційного компоненту СІ** нами був обраний Тест Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0), адаптований О.О. Сергієнко та І.І. Ветровою [113]. Для дослідження емоційного інтелекту (ЕІ) зазвичай використовуються декілька методів, найбільш вживаними є методика М. Холла (The Emotional Intelligence Self-Evaluation), представлена Є.П. Іл'їним [42]; методика Self Report Emotional Intelligence Test (SREIT); методика «Емоційний інтелект-2», розроблена В.В. Одінцовою, під керівництвом О.Г. Шмельова у 2006 році; Тест ЕмІн Д.В. Люсіна, що спирається на власну модель автора [114]. Обираючи для цілей нашого дослідження методику вивчення емоційного інтелекту Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо, ми виходили з розуміння авторами емоційного інтелекту як здібності опрацьовувати інформацію, що міститься в емоціях; визначати значення емоцій, їх зв'язок, використовувати емоційну інформацію як основу для мислення та прийняття рішень. Самі автори представленої методики вважали емоційний інтелект складовою соціального інтелекту, який включає здатність контролювати власні емоції, а також, почуття та емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для управління мисленням та діями [167]. Цей погляд близький нашому розумінню Емоційного компоненту СІ. Методика MSCEIT v.2.0 відноситься до методів оцінки

досягнень, тобто не є опитувальником самозвіту, що підвищує її надійність. У 2009 році методика була перекладена та адаптована російською мовою [113].

Розробляючи тестову батарею, Дж. Мейер та П. Селовей виділили чотири фактора емоційного інтелекту, які вони назвали «гілками», рівні яких, на думку дослідників, послідовно розвиваються у онтогенезі. Методика складається з 8 секцій. На кожен компонент моделі ЕІ припадає по 2 секції тесту:

1. *Сприйняття, оцінка та прояв емоцій або ідентифікація емоцій* – секція А (оцінка сприйняття облич) та секція Е (оцінка сприйняття візуальних образів).

Секція А складається з 4 фотографій облич людей, які треба оцінити за ступенем вираженості 5 емоцій, запропонованих учаснику тестування. Всього у секції 7 емоцій (щастя, смуток, страх, гнів, відраза, подив, хвилювання). Прояв емоцій оцінюється за 5-бальною шкалою: 1 – найменший ступінь прояву; 5- найбільший ступінь прояву. **Секція Е** являє собою 6 невербальних проб, метою яких виявити чутливість до загальних настроїв оточення: як у конкретних пейзажах, так і в абстрактних формах. Кожну картинку треба оцінити за ступенем вираженості, обираючи з 5 емоцій. Як і у секції А, надається перелік 7 емоцій: щастя, смуток, злість, подив, відраза, страх, збудження, однак прояв кожної емоції треба оцінити не за шкалою від 1 до 5, а за допомогою схематичних картинок. До кожної емоції додається 5 зображень схематичного обличчя, з виразом даної емоції – від найменшого прояву до найсильнішого.

2. *Використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності* – секції В (вимірює здібність асимілювати свій поточний досвід, описати свої почуття до певної людини) та секція F (вимірює здібність людини описувати свої емоційні стани).

Секція В складається з 5 вербальних завдань, спрямованих на розуміння того, які емоції сприяють більш ефективному виконанню певної діяльності. Досліджуваний має визначити ступінь корисності тієї чи іншої емоції у заданій ситуації. У кожному питанні запропоновано по 3 емоції, які оцінюються за 5-бальною шкалою: від 1 – «не допомагає» до 5 – «допомагає». **Секція F** цієї

шкали також складається з 5 вербальних завдань, спрямованих на пошук визначення емоційних станів.

3. *Розуміння та аналіз емоцій* – секція С (вивчалось розуміння перебігу емоцій у часі, а також, розуміння того, як емоції змінюють одна одну) та секція G (вимірювання здатності до розрізнення змішаних та складних почуттів).

Секція С складається з опису різних ситуацій, в яких герої переживають різні емоційні стани, з 6-ма варіантами відповідей у кожному описі. Розуміння ситуативної обумовленості емоцій передбачає, як когнітивне розуміння змісту ситуацій, так і досвід переживання схожих станів. На кожне запитання треба обрати найбільш відповідний варіант відповіді. **Секція G** складається з 12 тверджень, які виявляють ступінь розуміння значення тих чи інших емоцій, складного поєднання емоцій в одному почутті.

4. *Свідоме управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків* – секція D (управління власними емоціями) та секція H (управління емоціями інших людей). Досліджуваних просили уявити себе на місці героїв, запропонованих їм історій та оцінити варіанти подальших дій.

Секція D присвячена ідентифікації здібності ефективно управляти своїми емоціями. У цій секції пропонується 5 історій з описом певних подій. До кожної історії надається 4 варіанта продовження. Учасник тестування має оцінити кожне продовження з точки зору можливості покращення настрою та його збереження у головного героя. Оцінка робиться за 5-ти бальною шкалою: від а – «дуже неефективно» до е – «дуже ефективно». **Секція H** спрямована на оцінку здібності управляти емоціями інших людей. Тут представлено 3 ситуації з описом історії стосунків та варіантами можливого впливу на них. Представлено 3 варіанти продовження цих стосунків. Досліджуваний має оцінити за 5-ти бальною шкалою ефективність дій у кожному продовженні для збереження гарних стосунків. Оцінка робиться від а – «дуже неефективно» до е – «дуже ефективно».

Алгоритм підрахунку балів починається з показників за 8-ма секціями тесту. Кожній відповіді відповідає бал, виділений на основі результатів консенсусу та частотності у вибірці. Потім обраховується середній бал за кожною секцією розділу, а потім за кожною гілкою, що являє собою середнє значення між балами у секціях. Загальний бал обраховується як середнє значення всіх розділів тесту [113]. Алгоритм аналізу результатів тесту MSCEIT v.2.0, подібний до більшості сучасних тестів IQ – середнє значення встановлюється на рівні 100 балів зі стандартних відхиленням в 15 балів. Результат нижче 70 балів вважається низьким, результат вище 140 балів вважається високим. Нормативні показники: 55–69 – низький рівень; 70 – 84 – нижче за середній; 85–114 – середній; 115—129 – вище за середній; 130–144 – високий.

Підрахунок результатів здійснювався за допомогою комп'ютерної програми в межах наукової співпраці з розробником російськомовної адаптованої версії тесту кандидатом психологічних наук І.І. Ветровою. Стимульний матеріал методики та бланк відповідей подано у Додатках 4 і 5.

Для дослідження **Поведінкового компоненту СІ** ми використали методику «КОЗ-2», яка спрямована на діагностику рівня комунікативних та організаційних здібностей особистості (вміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські контакти з людьми, розширювати контакти, брати участь у колективних заходах, вміння впливати на людей, виявляти ініціативу та ін.). Методика широко використовується для профвідбору та кар'єрного консультування працівників соціономічних професій, тому було логічно додати її до основної батареї тестових методик, як діагностичний інструментарій для поведінкового компоненту СІ, тобто проявів соціального інтелекту на практиці.

Методика являє собою тест-опитувальник. Рівень комунікативних та організаційних здібностей визначається в залежності від набраних балів за відповідними шкалами. Методика містить 40 запитань, на кожне з яких досліджуваній має дати відповідь «так» або «ні». За кожен відповідь «так» чи «ні», що збігаються з ключем, нараховується 1 бал. Максимальна кількість

балів за кожним параметром – 20. Сума балів від 1 до 4 розглядається як низький рівень комунікативних та організаційних здібностей; 5-8 – рівень комунікативних та організаційних здібностей нижчий за середній; 9 -12 – середній рівень; 13-16 – високий рівень; 17-20 – найвищий рівень [122]. У Додатках (6; 7; 8) представлено текст, бланк відповідей та ключі для підрахунку результатів.

В таблиці 2.4. узагальнено всі показники соціального інтелекту, які були проаналізовані у нашому дослідженні, за трьома основними групами: когнітивні, емоційні та поведінкові.

Таблиця 2.4.

Діагностичні показники виміру соціального інтелекту

Компоненти соціального інтелекту		Показники
Когнітивний компонент СІ Методика дослідження Соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. О'Салліван (1967)	Пізнання результатів поведінки	Субтест 1 «Історії з завершенням»
	Пізнання класів поведінки	Субтест 2 «Групи експресії»
	Пізнання перетворення поведінки	Субтест 3 «Вербальна експресія»
	Пізнання систем поведінки	Субтест 4 «Історія з доповненням»
	Загальний рівень розвитку	Композитна оцінка
Емоційний компонент СІ Тест Дж.Месра, П. Селовея та Д.Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0)	Сприйняття, оцінка та прояв емоцій або ідентифікація емоцій	Секція А Секція Е
	Використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності	Секція В Секція F
	Розуміння та аналіз емоцій	Секція С Секція G
	Свідоме управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків	Секція D Секція Н
	Загальний показник EQ	Композитна оцінка
Поведінковий компоненті СІ Методика КОЗ-2	Організаційні та комунікативні здібності	Організаційні здібності; Комунікативні здібності;

2.3. Обґрунтування методик для дослідження особистісних чинників соціального інтелекту.

Здійснений нами у розділі 1.3 теоретичний аналіз факторів, які детермінують розвиток СІ дозволив узагальнити внутрішні та зовнішні чинники його розвитку. До внутрішніх чинників відносять індивідуально-типологічні характеристики (вік, стать, нейродинамічні властивості нервової системи, темперамент), особливості емоційно-вольової сфери, здібності та задатки. Також, до внутрішніх чинників слід віднести особистісні характеристики: характер, самооцінку, мотивацію, спрямованість, світогляд, досвід та інші. До зовнішніх відносять соціоекономічний статус, культурне середовище, виховання та освіту, стилі батьківського виховання (прийняття чи зневага), дію стресових факторів, наявність порушень розвитку чи травматичного досвіду.

З метою вивчення особистісних чинників розвитку соціального інтелекту у розділі було виділено чотири групи показників: *нейродинамічні властивості нервової системи, характерологічні властивості, мотиваційні та смислові*.

Нейродинамічні властивості нервової системи людини є засадничими для розвитку будь-якої особистості, оскільки є базовим проявом генетично-обумовлених задатків. Серед інших дослідників цього погляду дотримувався Г. Айзенк [6], який і описав одну з відомих моделей соціального інтелекту, взятою нами за основу у даному дослідженні. Вчений вважав, що найбільш загальними факторами міжіндивідуальних відмінностей є конституціональні властивості нервової системи, вроджені та найбільш загальні властивості темпераменту, які обумовлюють темп, швидкість та лабільність нервових процесів, що в свою чергу відображається на характеристиках мислення, емоційно-вольової сфери, саморегуляції та здійсненні будь-якої діяльності, в тому числі, комунікативної.

Для дослідження цієї групи чинників нами була використана Методика «Опитувальник формально-динамічних властивостей індивідуальності» (ОФДВІ), розроблена Русаловим В.М. Опитувальник використовується для дослідження властивостей «предметно-діяльнісного» (психомоторна та

інтелектуальна сфера) та «комунікативного» аспектів темпераменту. В основі опитувальника покладена концепція біологічної обумовленості формально-динамічних властивостей індивідуальної поведінки людини. Поняття «формально-динамічних властивостей індивідуальності», до яких відносяться витривалість, інтенсивність, темп, ритм, пластичність, емоційна чутливість та інші, найбільш близьке до поняття темперамент [106]. Являючи собою особливу психобіологічну категорію, формально-динамічні властивості охоплюють всю діяльність людини. До чотирьох базальних властивостей нервової системи, які визначають темпераментальні відмінності, В.М. Русалов відносить:

1. Ергічність – витривалість людини, як розумова, так і фізична. Відповідає «аферентному синтезу», тобто мірі напруження процесу взаємодії суб'єкта з предметним середовищем та іншими людьми, загальній властивості «сили» нервової системи.

2. Пластичність – здатність психіки легко пристосовуватись до змінних умов (у поведінці, у пізнавальних процесах), відображає легкість (гнучкість) процесу переключення з одного завдання на інше, з одних поведінкових програм на інші, тощо. Протилежністю цієї властивості є ригідність.

3. Швидкість – темп реакцій та поведінки; рівень координації всіх підсистем організму, що обумовлює індивідуальний темп перебігу психічних процесів.

4. Емоційність – вразливість, імпульсивність, чутливість до емоційних впливів та до можливої невідповідності реального результату діяльності з очікуваним образом.

Кожна сфера функціональної системи (психомоторна, інтелектуальна, комунікативна) розглядається у аспекті формально-динамічних властивостей, які її характеризують: «аферентному синтезу» відповідають – *Ергічність психомоторна* (ЕРМ); *Ергічність інтелектуальна* (ЕРІ); *Ергічність комунікативна* (ЕРК); «пластичності» - *Пластичність психомоторна* (ПМ);

Пластичність інтелектуальна (ПІ); Пластичність комунікативна (ПК); «виконання» - Швидкість психомоторна (ШМ); Швидкість інтелектуальна (ШІ); Швидкість комунікативна (ШК); «зворотній зв'язок» - Емоційна чутливість до психомоторної сфери (ЕМ); Емоційна чутливість до інтелектуальної сфери (ЕІ); Емоційна чутливість до комунікативної сфери (ЕК). Таким чином, основою опитувальника формально-динамічних властивостей індивідуальності складає теоретична модель, у якій виділяються 12 відносно незалежних латентних змінних властивостей, з різним ступенем індивідуального прояву та інтенсивності. На підставі співвідношення 12 шкал ОФДВІ можна виділити 6 найбільш важливих індексів формально-динамічних властивостей людини:

1. *Індекс психомоторної активності (ПА)* як сума балів за шкалами активності у психомоторній сфері (ЕРМ+ПМ+ШМ; варіює від 36 до 144 балів; середні значення (норма) 90 ± 12 , тобто від 78 до 102).
2. *Індекс інтелектуальної активності (ІА)* як сума балів за шкалами активності в інтелектуальній сфері (ЕРІ+ПІ+ШІ; варіює від 36 до 144 балів; середні значення (норма) 90 ± 12 , тобто від 78 до 102).
3. *Індекс комунікативної активності (КА)* як сума балів за шкалами активності у комунікативній сфері (ЕРК+ПК+ШК; варіює від 36 до 144 балів; середні значення (норма) 90 ± 12 , тобто від 78 до 102).
4. *Індекс загальної активності (ІЗА)* як сума балів за всіма шкалами активності у всіх сферах (ПА+ІА+КА; варіює від 108 до 432 балів; середні значення (норма) 180 ± 36 , тобто від 234 до 306).
5. *Індекс загальної емоційності (ІЗЕ)* як сума балів за всіма шкалами емоційності у всіх трьох сферах (ЕМ+ЕІ+ЕК; середні значення (норма) 90 ± 12 , тобто від 78 до 102).
6. *Індекс загальної адаптивності (ІОАД)* як різниця балів між індексом загальної активності (ІЗА) та індексом загальної емоційності (ІЗЕ) (ІЗА-ІЗЕ; варіює від 36 до 432 балів; середні значення (норма) 180 ± 48).

Опитувальник включає 150 запитань, на які пропонується 4 варіанти відповідей: 1 – «не властиво»; 2 – «мало характерно»; 3 – «достатньо характерно»; 4 – «властиво». Текст опитувальник, бланк відповідей та ключі до опрацювання результатів наведено у Додатках 9, 10, 11.

Підрахунок балів відбувається шляхом додавання всіх балів за кожною шкалою. Низьким значенням відповідають 12-25 балів; середнім – 26-34; високим – 35-48. Досліджувані, які набрали за контрольною шкалою (КШ) більше 18 балів з опрацювання вилучаються через надмірну соцбажаність, схильність представляти прикрашений образ себе або низьку здатність до рефлексії.

На основі обрахунку результатів за основними 12 шкалами, обчислюються 6 найбільш важливих індексів формально-динамічних властивостей людини [106].

Наступна група чинників, взятих нами до розгляду - це **характерологічні** чинники. В залежності від різних теоретичних підходів до дослідження особистості існує багато опитувальників, в основі яких покладено суб'єктивно-діагностичний підхід, тобто, само звітність, що певною мірою обмежує їх надійність. Тим не менше, сучасні методики, з великим ступенем прогностичної валідності, успішно використовуються у клінічній практиці (наприклад, ММРІ), діагностиці особистісних якостей, навчанні та підборі персоналу (Опитувальник Леонгарда-Шмішека). З метою вибору психодіагностичного інструментарію нами було розглянуто декілька особистісних опитувальників, серед них ММРІ-2 (Адаптація для України – Л.Ф. Бурлачук, Х.Г. Рахубовська, 2014); Шістнадцятифакторник опитувальник (16PF) Р. Кеттела; Типологічний опитувальник Г. Айзенка та інші.

Опитувальник ВFQ-2 («Велика п'ятірка - 2»), обраний нами для діагностики характерологічних особливостей, являє собою синтез декількох дослідницьких підходів до вивчення особистості: Р. Кеттела, Г. Айзенка, Дж. Гілфорда та А. Комрея, які використовували у конструюванні своїх методик факторний аналіз. Відмінності між назвами факторів, їх кількістю та

наповненням обумовлені різним теоретичним підґрунтям, застосуванням різних методів конструювання шкал та технік факторного аналізу. Так, опитувальник Р. Кеттела (Cettell et al., 1970) передбачає 16 факторів, підхід Г. Айзенка (Eysenk & Eysenk, 1964) – три «суперфактори», методика Дж. Гілфорда (Guilford & Zimmermann, 1949) – 10 головних факторів, А. Комрея (Comrey, 1970) – вісім головних факторів.

Модель Великої п'ятірки (Big Five), запропонована американськими дослідниками Р. МакРайем та П. Костою у 1983-1985 роках, стала синтезом двох різних пошукових традицій, з одного боку, традиції виділення декількох надзвичайно загальних факторів (три «суперфактора» Г. Айзенка) та моделями з більшою кількістю специфічних вимірів, однак з меншою можливістю їх генералізації (16 факторів Р. Кеттела, 10 факторів Дж. Гілфорда, 8 факторів А. Комрея), та розроблена як спроба посередництва та об'єднання цих поглядів. До п'яти основних факторів, виділених авторами, належать: енергія, доброзичливість, сумлінність, емоційна стабільність та широта кругозору. Кожному фактору Великої п'ятірки відповідають дві підшкали. Основою моделі стало положення про те, що особистість характеризує міра індивідуальних відмінностей у ступені та формі адаптації до соціального середовища з врахуванням її біологічних властивостей. На думку авторів, виділених п'яти незалежних змінних або рис є достатнім до об'єктивного опису-моделі особистості. Кожному фактору Великої п'ятірки відповідають дві підшкали (Costa et al., 1991).

Модель Великої п'ятірки та створений на її основі опитувальник, застосовується у різних галузях знань, зокрема, в організаційній психології для підбору персоналу та оцінці співробітників, в клінічній психології, психотерапії, освітній та політичній психології. Дослідження підтвердили ефективність використання методики у зв'язку з різними професійними обов'язками та контекстами. Дослідження Barrick, Mount та Judge, на основі аналізу 15 метааналізів (1990-1998) щодо взаємовідношень між особистістю та якістю її діяльності на десятках тисяч досліджуваних, засвідчує високу

прогностичну валідність методики відносно специфічних професій, зокрема, продавці, менеджери, поліцейські та інші представники соціономічних професій [46]. З огляду на теоретичне підґрунтя Великої п'ятірки (Big Five), а саме, розуміння особистості як форми адаптації до соціального середовища з урахуванням біологічної основи, успішність використання цієї методики у зарубіжних дослідженнях різних професійних груп, прогностичну валідність відносно професійної діяльності, нами було прийняте рішення використати цю методику для дослідження особистісних чинників соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій.

Методика BFQ-2, розроблена італійськими дослідниками Джаном Вітторіо Капрара, Клаудіо Барбаранелі, Лаурою Борджоні, Мішелем Веччіоне, являє собою модифіковану версію оригінального тесту (BFQ), з урахуванням 15-річного досвіду його використання авторами та вдосконаленням процедури тестування. Вона зберігає вигляд та фундаментальну структуру оригінального опитувальника (п'ять головних вимірів та десять аспектів), шкалою брехні та складається з 134 тверджень. Відповіді ранжуються від 1 до 5: 1 – «Абсолютно неправдиво щодо мене»; 2 – «Скоріше неправдиво щодо мене»; 3- «Ані правда, ані неправда»; 4 – «Достатньо правдиво щодо мене»; 5 – «Абсолютно правдиво щодо мене». Бланк опитувальника та перелік запитань наведено у Додатках 12 і 13. Дослідження відбувається за 5-ма факторами:

Фактор Енергія – спирається на ті ж аспекти, що й «екстраверсія». Особи з високими показниками за цим виміром, описують себе як динамічних, активних, енергійних, домінуючих та говірких. Особи з низькими показниками, описують себе як повільних, бездіяльних, покірних, мовчазних, з браком енергії. Цей фактор включає дві підшкали – «динамізм» та «домінування». Підшкала «динамізм» вимірює аспекти енергійної та динамічної поведінки, діяльності, мовленевої швидкості, товарищескості та ентузіазму. Підшкала «домінування» пов'язана з прагненням перевершувати інших, на когось спрямовувати свій вплив.

Фактор Доброзичливість – зростання цього фактора призводить до підвищення «приємності у спілкуванні». Особи з високими показниками описують себе як кооперативних, сердечних, альтруїстичних, дружніх, щедрих, емпатійних; особи з низькими показниками, навпаки, відзначають у себе брак кооперативності, сердечності, дружності, щедрості та здатності до співчуття. Цей фактор включає дві підшкали – «кооперативність» та «товариськість». Підшкала «кооперативність» включає знання та розуміння своїх власних потреб та потреб інших, здатність до співпраці з іншими людьми. Підшкала «товариськість» пов'язана з ввічливістю, довірою та відкритістю до інших.

Фактор Сумлінність спирається на здатність до саморегуляції та самоконтролю. Особи з високими балами описують себе як здатних розмірковувати, педантичних, точних та наполегливих. Особи з низькими балами описують себе як легковажних, не дуже педантичних, точних та постійних. Цей фактор включає дві підшкали – «педантичність» та «наполегливість». «Педантичність» включає обережність, поміркованість, методичність, схильність до порядку та уважності до деталей. «Наполегливість» пов'язана з постійністю та чіткістю у завершенні завдань та дій, зі здатністю дотримуватися взятих на себе зобов'язань.

Фактор Емоційна стабільність посиляється на характеристики, які виглядають як «негативна прихильність». Особи з високими балами описують себе як не схильних до занепокоєння, стриманих, невразливих, без емоційних, терплячих, недратівливих. Особи з низькими показниками – як схильних до занепокоєння, вразливих, дратівливих, емоційних, імпульсивних, нетерплячих. Цей фактор включає дві підшкали – «контроль емоцій» та «контроль імпульсів».

Фактор Широта світогляду спирається на характеристики, які відносяться до «культури», «відкритості», «інтелекту». Особи з високими показниками, описують себе як висококультурних, добре інформованих, зацікавлених у новому досвіді, відкритих до інших культур та традицій. Особи з низькими показниками – як мало інформованих, не дуже культурних,

байдужих до нового досвіду, закритих до інших культур та традицій. Цей фактор включає – «відкритість до досвіду» та «відкритість до культури». Перший вимір стосується інтересу до інформації, читання, збагачення знань, другий – «неупередженості», прихильного ставлення до нововведень, здатності розглядати все з різних точок зору, сприйняття стилю та способу життя представників інших культур.

Шкала брехні служить для дослідження схильності демонструвати удавано позитивний профіль, яка відображає дві чіткі тенденції: моралістичну та егоїстичну. Моралістична тенденція виявляється у схильності подавати себе як особливо привітного, ввічливого та лояльного до соціальних норм, приписувати собі морально бажані якості. Егоїстична – у схильності презентувати себе здібним, компетентним, блискучим, хоробрим, приписувати собі позитивні риси в аспекті соціального та інтелектуального статусу.

Опрацювання результатів дослідження за цією методикою відбувалося у науковій співпраці з компанією OS Україна, першим українським видавництвом психологічних тестів, у 2013-2015рр., та включало процедуру комп'ютерної обробки та представлення результатів.

Для дослідження групи **мотиваційних та смислових** чинників було використано методики діагностики професійної мотивації К. Замфір (у модифікації А. Реана) та тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтьєва (СЖО).

Методика діагностики професійної мотивації К. Замфір (у модифікації А. Реана) використовується для діагностики мотивації професійної діяльності та базується на концепції внутрішньої та зовнішньої мотивації. Якщо для особистості має значення діяльність сама по собі, тобто на перший план виходить зміст діяльності, це позначається як *внутрішній тип мотивації*. Якщо в основі мотивації професійної діяльності на перший план виходить прагнення до задоволення інших потреб, зовнішніх щодо змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати тощо), то в цьому випадку ми зазначаємо *зовнішню мотивацію*. Зовнішні мотиви поділяються на зовнішні

позитивні (ЗПМ) та зовнішні негативні (ЗНМ). Зовнішні позитивні мотиви, без сумніву, більш ефективні та бажані з усіх точок зору, ніж зовнішні негативні мотиви. Інструкції до заповнення методики та реєстраційний бланк наведено у Додатку 14.

Для опрацювання результатів підраховуються показники внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної (ЗНМ) мотивації

згідно з такими «ключами»: $ВМ = \frac{\text{оцінка п. 6} + \text{оцінка п. 7}}{2}$;

$ЗПМ = \frac{\text{оцінка п. 1} + \text{оцінка п. 2} + \text{оцінка п. 5}}{3}$; $ЗНМ = \frac{\text{оцінка п. 3} + \text{оцінка п. 4}}{2}$. Показником

прояву кожного типу мотивації буде число, яке знаходиться в межах від 1 до 5 (в тому числі, і дробове). На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс являє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ і ЗНМ. До найкращих, оптимальних, мотиваційних комплексів слід відносити такі два типи сполучень: $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ і $ВМ = ЗПМ > ЗНМ$. Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$. При інтерпретації враховується не лише тип мотиваційного комплексу, а й числові значення ступеню вираженості кожного з них [96].

Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтьєва (СЖО) являє собою адаптовану версію тесту «Ціль в житті» (Purpose-in-Life Test , PIL) Джеймса Крамбо и Леонарда Махолика та дає змогу оцінити джерела «смислу» у житті людини. Методика була розроблена на основі теорії «волі до смислу» В. Франкла з метою підтвердження певних її положень. На основі факторного аналізу російськомовної версії цього тесту, адаптованої у 1986-88рр. групою дослідників на чолі з Д.О. Леонтьєвим у 1993 році був створений тест СЖО, який включає, крім загального показника осмисленості життя (ОЖ), ще п'ять субшкал, які відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації – наявність життєвих цілей, насиченості життя та задоволеності від самореалізації, а також два аспекти локусу контролю (Локус контролю-Я та Локус контролю-Життя).

Шкала тесту складається з 20 пар протилежних за змістом тверджень, кожне з яких описує від першої особи певну дію, переживання або стан, які відображають уявлення про фактори осмисленості життя людини. Згідно з концепцією тесту СЖО, життя вважається осмисленим за умови наявності в ньому цілей, задоволення від їх досягнення, впевненості у власній здатності їх перед собою ставити, обирати з можливих варіантів завдань та досягати результатів. Важливим також є співвіднесення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з теперішнім, задоволення від досягнутого успіху – з минулим. Інструкцію до тесту СЖО та бланк відповідей представлено у Додатку 15.

Ключі до опрацювання результатів:

Для підрахунку балів необхідно перевести відмічені досліджуваним позиції на симетричній шкалі 3 2 1 0 1 2 3 в оцінки за висхідною або низхідною асиметричною шкалами, користуючись наступним правилом:

У висхідну шкалу (від 1 до 7) переводять пункти 1,3,4,8, 9, 11, 12, 16, 17.

У нисхідну шкалу (від 7 до 1) переводять пункти 2,5,6,7,10, 13, 14, 15, 18, 19, 20.

Після цього всі бали асиметричних шкал, згідно позицій відмічених досліджуваним, додаються.

Загальний показник ОЖ включає бали за всіма пунктами тесту:

Субшкала1 (*Цілі*) - включає пункти 3,4,10,16, 17, 18.

Субшкала2 (*Процес*) - включає пункти 1, 2, 4, 5, 7, 9.

Субшкала3 (*Результат*) - включає пункти 8, 9, 10, 12, 20.

Субшкала4 (*Локус контролю-Я*) - включає пункти 1, 15, 16, 19.

Субшкала5 (*Локус контролю-Життя*) - включає пункти 7, 10, 11, 14, 18, 19.

Норми, необхідні для оцінки результатів, розроблені на вибірці 200 осіб у віці 18-29 років, окремо для жінок та чоловіків, наведені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

**Середні та стандартні відхилення за загальним показником СЖ О
та 5-ти субшкалам (N=200)**

Субшкала	Середнє значення \pm Стандарт. відхилення	
	Чоловіки	Жінки
<i>Цілі у житті</i>	32,90 \pm 5,92	29,38 \pm 6,24
<i>Процес життя</i>	31,09 \pm 4,44	28,80 \pm 6,14
<i>Результативність життя</i>	25,46 \pm 4,30	23,30 \pm 4,95
<i>Локус контролю-Я</i>	21,13 \pm 3,85	18,58 \pm 4,30
<i>Локус контролю-Життя</i>	30,14 \pm 5,80	28,70 \pm 6,10
<i>Загальний показник ОЖ</i>	103,10 \pm 15,03	95,76 \pm 16,54

Інтерпретація субшкал:

1. Цілі в житті. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність у житті досліджуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості та часової перспективи. Низькі бали за цією шкалою притаманні людині, яка живе сьогодишнім або минулим, разом із тим, високі бали можуть характеризувати не лише цілеспрямовану людину, але й людину, плани якої не мають реального підґрунтя у теперішньому та не підкріплені реальною відповідальністю за їх реалізацію.

2. Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя. Зміст цієї шкали співпадає з відомою теорією, що сенс життя у самому житті. Цей показник визначає ступінь сприйняття людиною процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого та наповненого сенсом. Низькі бали за цією шкалою – ознака невдоволення власним теперішнім життям.

3. Результативність життя або задоволеність самореалізацією. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка шляху, відчуття його продуктивності та осмисленості. Низькі бали відображають невдоволення прожитою частиною життя.

4. Локус контролю-Я (Я – хазяїн життя). Високі бали відповідають уявленням про себе як сильну особистість, з достатньою свободою вибору для

побудови власного життя у відповідності зі своїми цілями та уявленнями про її сенс. Низькі бали свідчать про зневіру у власні сили управляти подіями власного життя.

5. **Локус контролю-Життя або керованість життя.** Високі бали свідчать про впевненість, що людина може управляти власним життям, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя. Низькі бали – про фаталізм, впевненість у невідвладності життя свідомому контролю, у ілюзорності вільного вибору та безглуздості планів на майбутнє [62].

Таким чином, за допомогою наведеного вище та обґрунтованого психодіагностичного інструментарію було досліджено чотири групи особистісних чинників соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій, а саме, *нейродинамічні властивості темпераменту, характерологічні властивості, мотиваційні та смислові.*

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Професійна діяльність фахівців соціономічних професій відбувається у безперервній взаємодії з іншими людьми, в умовах невизначеності та швидкоплинності соціальних ситуацій, тому розвиток соціального інтелекту, а саме здатності до правильного розуміння інших людей та ефективної взаємодії з ними у представників соціономічних професій набуває вирішального значення. Необхідність виділення структурних взаємозв'язків компонентів соціального інтелекту та різних груп особистісних чинників, що зумовлюють його розвиток у фахівців соціономічних професій, з метою розробки відповідних розвиваючих програм для підготовки молодих спеціалістів даних професійних груп, і зумовила вибір діагностичного інструментарію для нашого дослідження.

Для дослідження структурних компонентів соціального інтелекту використовувалися три методики, які відповідають кожному компоненту: для діагностики когнітивного компоненту використовувалась методика діагностики «Тест соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М. О'Салліван (Адаптація О.С.

Михайлової); для вивчення емоційного компоненту - тест Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) (Адаптація О.О. Сергієнко, І.І. Вєтрова); для поведінкового - тест організаційних та комунікативних здібностей КОЗ-2. Для дослідження чотирьох основних особистісних характеристик були використані - методика структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДВІ (В.М. Русалова), методика «Велика п'ятірка» BFQ-2 (Адаптація Л.Ф. Бурлачука, Х.Г. Рахубовської, 2014), методика визначення мотивації професійної діяльності (методика К. Замфір у модифікації А. Реана) та методика смисложиттєвих орієнтацій СЖО (Д. Леонтьєва) .

РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ.

Пізнання рушійних сил або чинників будь-якого психологічного процесу чи явища дає змогу впливати або моделювати його розвиток, змінювати його динаміку та продуктивність. Як зазначалось у висновку до I розділу, на основі теоретичного аналізу, серед чинників, які обумовлюють розвиток соціального інтелекту виділяють внутрішні та зовнішні. Зовнішніми є соціально обумовлені чинники - соціоекономічний статус сім'ї або самої людини, культурне середовище, виховання, освіта, стилі батьківського виховання, вплив стресових ситуацій, наявність порушень розвитку чи травматичного досвіду. Внутрішні – це індивідуально-типологічні характеристики (вік, стать, нейродинамічні властивості нервової системи, темперамент), особливості емоційно-вольової сфери, здібності та задатки, особистісні характеристики (характер, самооцінка, спрямованість, світогляд, досвід тощо).

Метою нашого дослідження було виділення та аналіз внутрішніх чинників соціального інтелекту, як професійно важливої якості в діяльності фахівців соціономічних професій, зокрема особистісні характеристики, які зумовлюють його розвиток. З метою виявлення внутрішніх закономірностей та зв'язків між компонентами соціального інтелекту, запропонованої нами моделі, було проаналізовано рівень актуального розвитку та взаємозв'язки між показниками когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів СІ, які були отримані в результаті дослідження у фахівців професійного середовища «людина-людина». В якості основних діагностичних методик, за допомогою яких було визначено рівень розвитку різних структурних елементів СІ було використано «Тест соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М. О'Салліван (Адаптація О.С. Михайлової), тест Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) (Адаптація О.О. Сергієнко, І.І. Ветрової), тест організаційних та комунікативних здібностей КОЗ-2.

З метою виявлення взаємозв'язків різних структурних компонентів СІ з особистісними характеристиками та виділення чинників його розвитку було використано декілька методик (для різних груп особистісних якостей), зокрема - методика структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДВІ (В.М. Русалова), методика «Велика п'ятірка» BFQ-2 (Адаптація Л.Ф. Бурлачука, Х. Г. Рахубовської), методика визначення мотивації професійної діяльності (Методика К. Замфір у модифікації А. Реана), методика смисложиттєвих орієнтацій СЖО (Д.О. Леонтьєва).

Широкий вибір діагностичних методик та показників для дослідження базувався на наших уявленнях про людину як цілісну біопсихосоціальну систему, що передбачає необхідність урахування різних рівнів системної організації людської індивідуальності (психофізіологічного, особистісного, мотиваційного та смислового) у взаємозв'язку зі значущими аспектами професійної діяльності та соціальних взаємодій людини.

3.1 Емпірична характеристика вибірки дослідження

Аналіз особистісних чинників розвитку соціального інтелекту фахівців, представлений у цьому розділі, здійснено на основі дослідження 153 представників професійного середовища «людина-людина», а саме професійних груп «Менеджери», «Викладачі» та «Психологи». У досліджуванні взяли участь чоловіки та жінки віком від 25 до 60 років, які проживають у місті Києві та здійснюють практичну професійну діяльність за вказаним фахом.

Для аналізу отриманих результатів були використані методи статистичної обробки даних за допомогою комп'ютерної програми SPSS 19, а саме, кореляційний аналіз, факторний аналіз та множинний регресійний аналіз.

Оскільки показники чоловіків та жінок всіх професійних груп за показниками когнітивного, емоційного та поведінкового компоненту достовірно не відрізнялися, то особистісні чинники соціального інтелекту представників соціономічних професій проаналізовані та викладені у

дослідженні без диференціації за статтю та фахом. Загальна характеристика досліджуваної вибірки наведена у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Загальний розподіл досліджуваних фахівців за статтю, віком та фахом (n=153)

Характеристика вибірки		n	%
Стать	Чоловіки	60	39,2 %
	Жінки	93	60,8 %
Вікова група (роки)	23-30 років	38	24,8 %
	31-40 років	62	40,5 %
	41-50 років	44	28,6 %
	≥ 51 років	9	5,9 %
Професії	Психологи	51	33,3 %
	Викладачі ВНЗ	51	33,3 %
	Менеджери	51	33,3 %

3.1.1. Розвиток структурних компонентів соціального інтелекту у фахівців різних вікових груп.

На основі кореляційного аналізу різних показників соціального інтелекту з категорією віку було виявлено негативну динаміку деяких значень, зокрема, було зазначено, що з віком дещо знижується здатність до комплексної оцінки ситуацій спілкування ($r = -0,187$); інтегральний фактор пізнання поведінки ($r = -0,235$); здатність до управління власними емоціями ($r = -0,208$), при ($p \leq 0,05-0,01$). Для уточнення вікової динаміки розвитку різних показників СІ всіх досліджуваних було розділено на 4 вікові групи: група А (23-30 років; $n=38$); група В (31-40 років; $n=62$); група С (41-50 років; $n=44$); група D (≥ 51 років; $n=9$). Порівняння вікових груп за всіма показниками показало, що найбільший розвиток соціальних здібностей за майже всіма характеристиками спостерігається у фахівців 23-30 років. Слід зазначити позитивну динаміку розвитку здатності до використання емоцій у спілкуванні та комунікативних здібностей у фахівців 31-40 років. Після 41 року значення більшості показників СІ поступово зменшуються, зокрема, розуміння поведінки інших людей та здатність ідентифікувати емоцій, але найбільш значимі зміни у зниженні рівня

розвитку майже всіх показників СІ спостерігається у фахівців після 51 року. Із 12 характеристик соціального інтелекту у представників цієї вікової групи спостерігається достовірно, на рівні ($p \leq 0,05 - 0,001$) зниження рівня вираженості десяти: «здатність до пізнання результатів поведінки»; «здатність до пізнання невербальної поведінки»; «здатність до розуміння вербальних проявів»; «інтегральний фактор пізнання поведінки»; «здатність до ідентифікації емоцій»; «здатність до використання емоцій для вирішення проблем»; «здатність до розуміння емоцій»; «здатність до свідомого управління емоціями»; «інтегральний показник емоційної компетентності»; «організаційні здібності».

Порівняння у віковому аспекті рівня розвитку різних показників соціального інтелекту представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняння фахівців різних вікових груп за показниками соціального інтелекту: A(n=38); B(n=62); C(n=44); D(n=9).

№	Показники	Вікова група (роки)	M
1	Здатність до пізнання результатів поведінки	A	10,97
		B	10,18
		C	9,86
		D	10,22
2	Здатність до пізнання невербальної поведінки	A	8,11
		B	8,71
		C	8,57
		D	6,78
3	Здатність до розуміння вербальних проявів	A	9,08
		B	8,60
		C	8,86
		D	7,56
4	Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування	A	7,32
		B	6,42
		C	6,57
		D	5,22

Продовження таблиці 3.2.

5	Інтегральний фактор пізнання поведінки	A	35,47
		B	33,84
		C	33,86
		D	29,78
6	Здатність до ідентифікації емоцій	A	102,82
		B	100,77
		C	97,75
		D	96,95
7	Здатність до використання емоцій у вирішенні проблем	A	102,01
		B	104,92
		C	104,93
		D	98,44
8	Здатність до розуміння емоцій	A	108,60
		B	106,79
		C	110,47
		D	102,96
9	Здатність до свідомого управління емоціями	A	106,58
		B	106,51
		C	105,94
		D	93,84
10	Інтегральний показник емоційної компетентності	A	105,15
		B	104,98
		C	104,98
		D	97,09
11	Організаційні здібності	A	13,11
		B	12,81
		C	13,11
		D	12,00
12	Комунікативні здібності	A	11,50
		B	12,66
		C	13,23
		D	13,00

3.1.2. Особливості розвитку структурних компонентів соціального інтелекту у фахівців професійного середовища «людина-людина».

Достатньо цікавими виявилися показники рівня розвитку різних структурних компонент соціального інтелекту (таблиці 3.3. - 3.5).

Як свідчать наведені у таблиці 3.3. результати, більшість соціологів мають середній рівень розвитку когнітивного (76,5% досліджуваних) та емоційного компонентів (86,3%) соціального інтелекту, а саме інтегрального фактору пізнання поведінки інших людей, та загальної емоційної компетентності. Щодо поведінкового компоненту, зокрема, рівня розвитку організаційних та комунікативних здібностей, то фахівці професійного середовища «людина-людина» виявили середній (ОЗ – 37,3%; КЗ – 37,5%) та вищий за середній (ОЗ – 37,3%; КЗ – 37,9%) рівні прояву цих здібностей, що є достатньо передбачуваним з огляду на характер їхньої професійної діяльності.

Таблиця 3.3.

Розподіл досліджуваних фахівців (n = 153) за інтегральними показниками когнітивного, емоційного та поведінкового компоненту СІ.

№	Рівні розвитку	Загальний показник когнітивного компоненту СІ		Загальний показник емоційного компоненту СІ		Поведінковий компонент СІ			
		бали	% n	бали	% n	Організаційні здібності		Комунікативні здібності	
						бали	% n	бали	% n
1	Низький	0-12	-	55—69	0,7% N=1	1-4	-	1-4	2 % N=3
2	Нижчий за середній	13-26	2,6% N=4	70—84	0,7% N=1	5-8	9,8% N=15	5-8	17,6 % N=27
3	Середній	27-37	76,5% N=117	85—114	86,3% N=132	9-12	37,3% N=57	9-12	27,5 % N=42
4	Вищий за середній	38-46	20,2% N=31	115—129	13% N=18	13-16	37,2% N=57	13-16	37,9 % N=58
5	Високий	47	0,7% N=1	130—144	0,7% N=1	17-20	15,7% N=24	17-20	15 % N=23

Аналіз результатів, наведених у подальших таблицях, дає змогу більш детально розглянути, які саме показники соціального інтелекту найбільш розвинені у менеджерів, психологів та викладачів.

Згідно до наведених у таблиці 3.4. результатів здатність до пізнання результатів поведінки інших людей, у більшості працюючих представників соціономічних професій розвинена на рівні вищому за середній (59,4% досліджуваних); здатність до пізнання невербальної поведінки здебільшого на середньому та вищому за середній рівнях (72,4% та 22,9%); здатність до розуміння вербальної експресії також на середньому та вищому за середній (56,8 % та 29,5%) та здатність до комплексної оцінки ситуацій спілкування (67,3% та 18,3 %) також на середньому та вищому за середній.

Таблиця 3.4.

Розподіл досліджуваних фахівців (n = 153) за показниками субтестів методики Тест СІ Дж. Гілфорта та М. О'Салліван

№	Рівні розвитку	Субтест 1 «Історії з завершенням»		Субтест 2 «Групи експресії»		Субтест 3 «Вербальна експресія»		Субтест 4 «Історія з доповненням»	
		бали	% n	бали	% n	бали	% n	бали	% n
1.	Низький	0-2	-	0-2	-	0-2	0,7% N=1	0-1	-
2.	Нижчий за середній	3-5	2 % N=2	3-5	2,6 % N=4	3-5	5,2 % N=8	2-4	13,1% N=9
3.	Середній	6-9	28,1% N=43	6-9	72,4 % N=112	6-9	56,8 % N=87	5-8	67,3% N=103
4.	Вищий за середній	10-12	59,4% N=91	10-12	22,9 % N=35	10-11	29,5 % N=45	9-11	18,3% N=28
5.	Високий	13-14	10,5% N=16	13-15	1,3 % N=2	12	7,8 % N=12	17-20	1,3 % N=2

Примітки: Субтест 1 – «Здатність до пізнання результатів поведінки»; Субтест 2 – «Здатність до пізнання невербальної поведінки»; Субтест 3 - «Здатність до розуміння вербальної експресії»; Субтест 4 – «Здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування».

Для наочності на Рис. 2. представлено діаграму розподілу досліджуваних фахівців ($n = 153$) за рівнями розвитку показників когнітивного компоненту СІ («Тест соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М.О'Салліван).

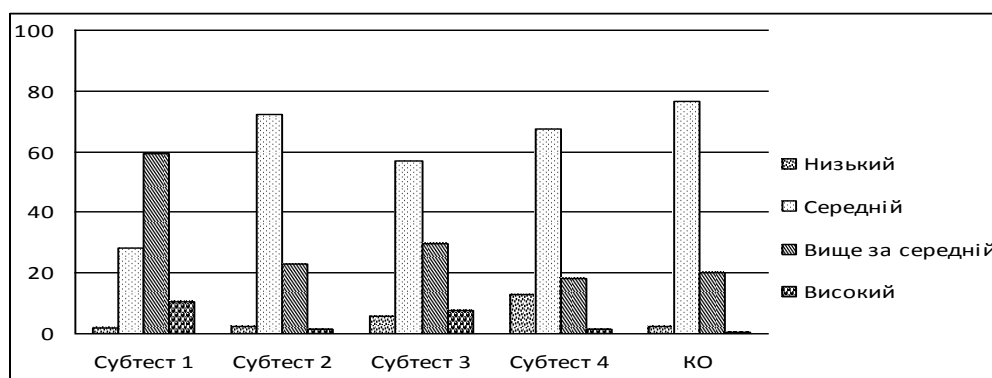

Рис. 2. Розподіл досліджуваних фахівців-соціологів за рівнями розвитку показників когнітивного компоненту СІ.

Примітки: 1 група – низькі значення; 2 група – середні значення; 3 група – вище за середні; 4 група – високі; Субтест 1 – «Здатність до пізнання результатів поведінки»; Субтест 2 – «Здатність до пізнання невербальної поведінки»; Субтест 3 – «Здатність до розуміння вербальної експресії»; Субтест 4 – «Здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування»; КО – композитна оцінка, загальна здатність до пізнання поведінки людей

Порівнюючи отримані дані з даними дослідження серед майбутніх психологів, які навели у своїй публікації С.В. Ситнік та О.М. Гелевер, зазначивши, що переважна більшість (60%) студентів-психологів 3-го курсу інституту психології ПНПУ імені К.Д. Ушинського, серед яких вони проводили дослідження за методикою Дж. Гілфорда та М. О'Салліван виявили низький та нижче за середній рівень розвитку показника інтегрального фактору пізнання поведінки, який у нашому дослідженні представлений у складі когнітивного компоненту соціального інтелекту. В цілому дослідження вказує на те, що більшість випробуваних за показниками даних субтестів (пізнання результатів поведінки (Субтест 1); пізнання невербальних проявів (Субтест 2); пізнання вербальної експресії (Субтест 3); комплексна оцінка ситуацій спілкування (Субтест 4) знаходяться на рівнях середньому та нижче середнього. Це вказує на актуальність проблеми вдосконалення соціального інтелекту у майбутніх практичних психологів [116].

Подібне дослідження, але серед майбутніх фахівців з комерційної діяльності, тобто менеджерів, за методикою Дж. Гілфорда і М. О'Салліван виявило, що студенти даної спеціальності мають переважно середній та нижчий від середнього рівня розвитку загального показника здібності до пізнання поведінки (відповідно 24,7% та 49,3%), високий рівень сформованості виявлено лише у 11,3% студентів, решта продемонструвала низький рівень [53].

Порівнявши результати вищенаведених досліджень з отриманими нами даними, можна зазначити, що загальна здатність до пізнання поведінки інших людей, вербальної та невербальної експресії, здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування зростає та формується з досвідом професійної діяльності, та є професійно важливою якістю фахівців соціономічних професій.

Узагальнюючи дані, наведені у таблиці 3.5., де представлено результати дослідження різних факторів емоційного компоненту СІ на основі використання тесту Тест Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0), слід зазначити, що більшість досліджуваних виявили середню та вищу за середню здатності: до ідентифікації емоцій (ІЕ) – 70% та 16,3%; до використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності (ВЕ) – 77,8% та 15,7%; до розуміння та аналізу емоцій (РЕ) – 71,2% та 28,1%; до свідомого управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків (УЕ) – 71,9% та 22,8%.

Таблиця 3.5.

Розподіл досліджуваних фахівців (n = 153) за показниками факторів методики Тест Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0)

№	Рівні розвитку	Ідентифікація емоцій (ІЕ)		Використання емоцій (ВЕ)		Розуміння та аналіз емоцій (РЕ)		Свідоме управління емоціями (УЕ)	
		N	%	N	%	N	%	N	%
1.	Низький (55—69)	N=5	3,3 %	N=1	0,7%	-	-	N=1	0,7 %
2.	Нижчий за середній (70-84)	N=14	10,4%	N=9	5,8 %	N=1	0,7 %	N=6	3,9 %

Перенесення таблиці 3.5.

3.	Середній (85—114)	N=109	70 %	N=119	77,8 %	N=109	71,2 %	N=104	71,9 %
4.	Вищий за середній (115—129)	N=25	16,3 %	N=24	15,7 %	N=43	28,1 %	N=41	22,8 %
5.	Високий (130—144)	-	-	-	-	-	-	N=1	0,7 %

Отримані дані є достатньо високими показниками рівня розвитку емоційної компетентності соціономістів і також вказують на значимість цих здібностей для ефективної професійної діяльності. Для наочності, діаграму розподілу досліджуваних фахівців (n = 153) за рівнями розвитку показників емоційного компоненту СІ (Тест Дж. Мейера, П. Селовей, Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) представлено на Рис. 3.

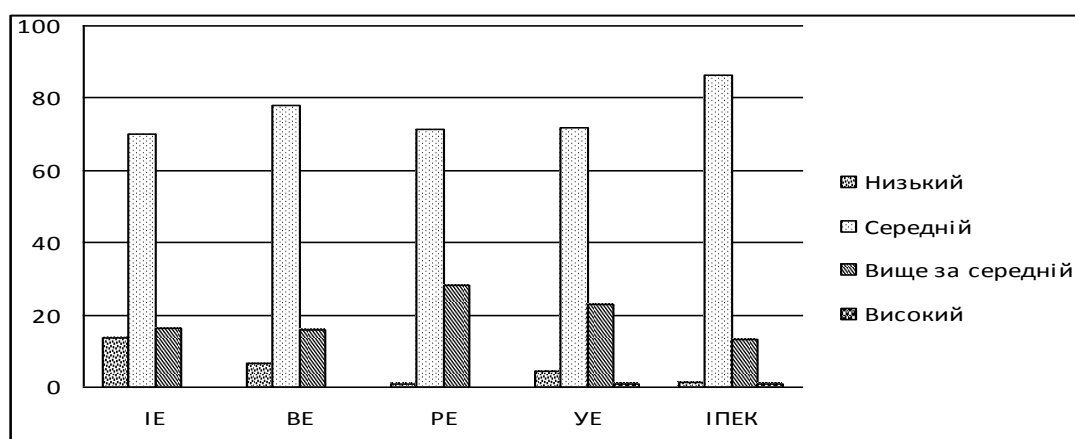

Рис. 3. Розподіл досліджуваних фахівців-соціономістів за рівнями розвитку показників емоційного компоненту СІ.

Примітки: 1 група – низькі значення; 2 група – середні значення; 3 група – вище за середні; ІЕ - сприйняття, оцінка та прояв емоцій або ідентифікація емоцій, ВЕ - використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності; РЕ - розуміння та аналіз емоцій; УЕ - свідоме управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків; ІПЕК – інтегральний показник емоційної компетентності.

Отримані дані співвідносяться з результатами дослідження Т.С. Князевої, яка вивчала особливості емоційного інтелекту у фахівців різних професій та зазначила, що показники за факторами використання емоцій у вирішенні проблем, розуміння й аналіз емоцій та показник загальної емоційної

компетентності є достовірно вищими у студентів-менеджерів, порівняно зі студентами-художниками та студентами-музикантами та знаходяться на середньому рівні розвитку [49].

Порівнявши отримані дані щодо розвитку поведінкового компоненту СІ, зокрема, комунікативних здібностей, у працюючих фахівців та студентів-психологів, слід також зазначити значимі відмінності у рівні прояву цих схильностей. Більшість студентів-психологів, за результатами дослідження Т.М. Розової, 1-го (80%), 2-го (68%), 3-го (74%) курсів мають низький та нижче за середній рівень розвитку комунікативних здібностей [98]. В той час, як переважна більшість працюючих фахівців соціономічних професій, зокрема і практичних психологів, за результатами нашого дослідження мають середній та вище за середній рівень розвитку комунікативних здібностей (75,4%). На Рис.4 представлено діаграму розподілу досліджуваних фахівців ($n = 153$) за рівнями розвитку показників поведінкового компоненту СІ («Тест КОЗ-2» В.В. Синявський и Б.О. Федоришин).

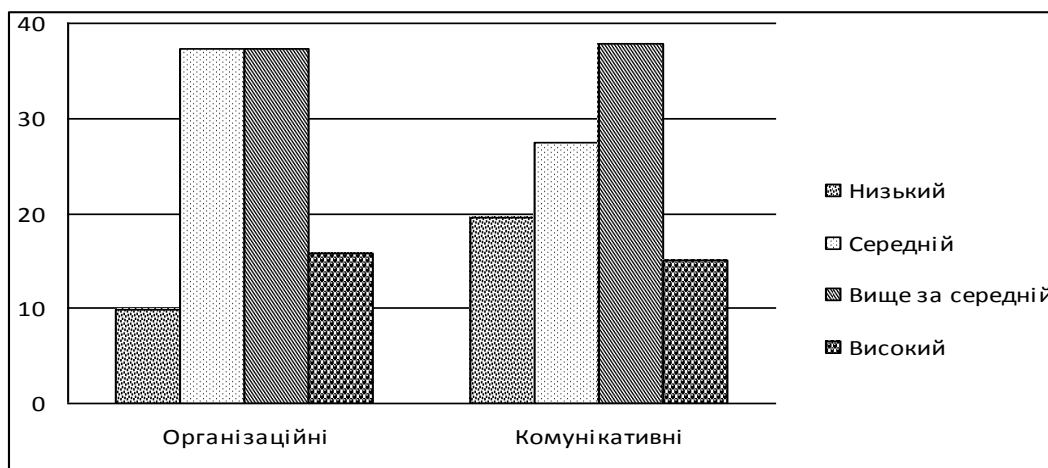

Рис. 4. Розподіл досліджуваних фахівців-соціономістів за рівнями розвитку показників когнітивного компоненту СІ.

Примітки: 1 група – низькі значення; 2 група – середні значення; 3 група – вище за середні; 4 група – високі

Тобто працюючі фахівці професійного середовища мають достатньо високий рівень розвитку всіх структурних компонентів соціального інтелекту. Найбільш значима позитивна динаміка розвитку спостерігається щодо поведінкового компоненту СІ, зокрема практичних комунікативних здібностей.

3.1.3. Внутрішні взаємозв'язки між різними показниками СІ у фахівців соціономічних професій

Наведені у таблиці 3.6. результати кореляційного аналізу надають можливість побачити характер взаємозв'язків між різними показниками СІ.

Таблиця 3.6.

Інтеркореляційна матриця досліджуваних показників соціального інтелекту

	С1	С2	С3	С4	КО	ІЕ	ВЕ	РЕ	УЕ	ІПЕК	ОЗ	КЗ
С1	1,00 0	,009	,017	,085	,432 (**)	,240 (**)	,290 (**)	,045	-,020	,265 (**)	-,044	,048
С2	,009	1,00 0	,174 (*)	,044	,484 (**)	,079	,302 (**)	-,035	-,067	,146	-,069	,017
С3	,017	,174 (*)	1,00 0	,143	,635 (**)	,160 (*)	,171 (*)	,311 (**)	,133	,350 (**)	-,039	-,115
С4	,085	,044	,143	1,00 0	,589 (**)	-,054	,022	,201 (*)	,251 (**)	,112	,074	-,073
КО	,432 (**)	,484 (**)	,635 (**)	,589 (**)	1,00 0	,184 (*)	,287 (**)	,245 (**)	,134	,364 (**)	,002	-,038
ІЕ	,240 (**)	,079	,160 (*)	-,054	,184 (*)	1,00 0	,405 (**)	-,076	,118	,745 (**)	,200 (*)	,092
ВЕ	,290 (**)	,302 (**)	,171 (*)	,022	,287 (**)	,405 (**)	1,00 0	,127	,091	,721 (**)	,079	,075
РЕ	,045	-,035	,311 (**)	,201 (*)	,245 (**)	-,076	,127	1,00 0	,036	,378 (**)	,006	-,029
УЕ	-,020	-,067	,133	,251 (**)	,134	,118	,091	,036	1,00 0	,335 (**)	,182 (*)	,035
ІПЕК	,265 (**)	,146	,350 (**)	,112	,364 (**)	,745 (**)	,721 (**)	,378 (**)	,335 (**)	1,00 0	,201 (*)	,071
ОЗ	-,044	-,069	-,039	,074	,002	,200 (*)	,079	,006	,182 (*)	,201 (*)	1,00 0	,542 (**)
КЗ	,048	,017	-,115	-,073	-,038	,092	,075	-,029	,035	,071	,542 (**)	1,00 0

Примітки:

1) Показники когнітивного компоненту СІ (*Тест Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана*): С1 - Здатність до пізнання результатів поведінки; С2 - Здатність до пізнання невербальної поведінки; С3 - Здатність до розуміння вербальних проявів; С4 - Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування; КО - Інтегральний фактор пізнання поведінки.

2) Показники емоційного компоненту СІ (*Тест Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0)*): ІЕ - Здатність до ідентифікації емоцій; ВЕ – Здатність до використання емоцій при вирішенні проблем; РЕ - Здатність до розуміння емоцій; УЕ - Здатність до свідомого управління емоціями; ІПЕК – Інтегральний показник емоційної компетентності.

3) Показники поведінкового компоненту СІ (*Методика КОЗ-2*): ОЗ – організаційні здібності; КЗ – комунікативні здібності.

4) Достовірні кореляційні зв'язки за t-критерієм Стьюдента виділено жирним шрифтом та однією зірочкою (*) для $p < 0,05$ та двома (**) для $p < 0,01$.

Як видно з таблиці, всі фактори когнітивної складової СІ позитивно корелюють з інтегральним фактором пізнання поведінки, та з більшістю показників емоційного компонента. Щодо поведінкового компоненту СІ, то найбільш значимі кореляційні зв'язки спостерігаються між організаційними здібностями та здатністю до ідентифікації емоцій, здатністю до управління емоціями та інтегральним фактором емоційної компетентності. Це вказує на значимість здібностей до емоційного сприйняття та саморегуляції для здійснення управлінської діяльності. Інтегральні показники когнітивного та емоційного компонентів СІ корелюють один з одним на рівні ($r = 0,364$), що є достатньо достовірним підтвердженням взаємозв'язку здатності до соціального пізнання та емоційної компетентності.

Більш детально розглянувши характер взаємозв'язків між різними показниками СІ у фахівців соціономічних професій, ми отримали можливість виявити та проаналізувати наступні закономірності:

1. Здатність до пізнання результатів поведінки позитивно пов'язана зі здатністю до ідентифікації емоцій ($r = 0,240$) та використанням емоцій для вирішення проблем ($r = 0,290$). Ці дані можуть свідчити про значущість диференціації емоцій для розуміння поведінки інших людей, водночас, що в

свою чергу, підвищує здатність до використання емоцій для здійснення різних соціальних впливів.

2. Здатність до пізнання невербальної поведінки позитивно пов'язана зі здатністю розуміти вербальні прояви ($r = 0,174$) та використовувати емоції для вирішення проблем ($r = 0,302$). Отримані дані вказують на взаємозв'язок здібностей до пізнання невербальних та вербальних проявів, а також на важливість здатності до невербального пізнання для свідомого використання свого власного емоційного потенціалу.

3. Здатність до розуміння вербальної експресії позитивно пов'язана зі здатністю до ідентифікації емоцій ($r = 0,160$); здатністю використовувати емоції для вирішення проблем ($r = 0,171$); здатністю до розуміння емоцій ($r = 0,311$) та інтегральним показником загальної емоційності ($r = 0,350$). Чутливість до емоцій інших людей та їх розуміння є засадничими здібностями у набутті комунікативної компетентності, розумінні тонкощів спілкування, розрізненні емоційного забарвлення мовних комунікацій.

4. Здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування позитивно корелює з інтегральним фактором пізнання поведінки ($r = 0,589$); розумінням емоцій ($r = 0,201$); здатністю до управління емоціями ($r = 0,251$). Розрізнення контексту ситуацій спілкування позитивно впливає на загальну здатність розуміти людей, їх емоційні прояви, здатність управляти власними емоціями та емоціями інших.

5. Інтегральний фактор пізнання поведінки позитивно пов'язаний зі всіма показниками когнітивного компоненту CI, а також, майже зі всіма показниками емоційного компоненту CI – зі здатністю до ідентифікації емоцій ($r = 0,184$), здатністю використовувати емоції для вирішення проблем ($r = 0,287$), до розуміння емоцій ($r = 0,245$), інтегральним показником емоційної компетентності ($r = 0,364$). Загальна емоційна компетентність, здатність до сприйняття, розрізнення та розуміння емоцій є засадничими для розвитку розуміння інших та себе, а також для конструктивного використання власної емоційності.

6. Інтегральний показник емоційної компетентності, крім вище зазначених, позитивно пов'язаний з всіма факторами емоційного компоненту СІ, а також з організаційними здібностями ($r = 0,201$). Зasadничими для розвитку управлінських здібностей є загальний рівень емоційної компетентності та, зокрема, здатність управляти як власними емоціями, так і емоціями інших.

7. Складові поведінкового компоненту СІ, організаційні та комунікативні здібності значимо позитивно корелюють між собою ($r = 0,542$). Організаційні та комунікативні здібності є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими.

3.1.4. Аналіз внутрішньої узгодженості діагностичних індикаторів СІ

Представлені у таблиці 3.1.5. результати кореляційного аналізу різних показників СІ можуть бути використані для визначення внутрішньої узгодженості різних діагностичних індикаторів СІ, які входять до складу зазначеного інструментарію.

Високі кореляційні зв'язки між всіма субтестами методики дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана (Адаптація Михайлової О.С.), яка використовувалась для вивчення показників когнітивного компоненту СІ та композиційною оцінкою здатності до пізнання поведінки людей (КО) вказують на тісний взаємозв'язок цих здібностей між собою, а також, на достатню узгодженість та надійність самої методики. З огляду на критичні зауваження щодо можливості використання адаптованої російськомовної версії для діагностики соціального інтелекту, на її застарілість та недостатню внутрішню й зовнішню валідність [75], отримані дані свідчать про достатню надійність цього діагностичного інструменту для дослідження зазначених здібностей серед представників соціономічних професій.

Таблиця 3.8.

Кореляційні зв'язки між субтестами методики дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана та композитною оцінкою (КО).

	С1	С2	С3	С4
КО	,432(**)	,484(**)	,635(**)	,589(**)

Примітки: ** - кореляція значуща на рівні 0,01.

Аналізуючи отримані результати за тестом Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0), яка використовувалась у нашому дослідженні для вивчення емоційного компоненту СІ, слід також зазначити наявність високих кореляційних зв'язків різних факторів даної методики з інтегральним показником емоційної компетентності (ШЕК). Зважаючи на новизну цієї методики та невелику кількість досліджень з її використанням, отримані дані становлять певний науковий інтерес щодо можливості використання адаптованої версії цієї методики в Україні. У таблиці 3.9. представлені кореляційні зв'язки між факторами за інтегральним показником емоційної компетентності (ШЕК), визначені за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона.

Таблиця 3.9.

Кореляційні зв'язки між гілками методики дослідження Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) та інтегральним показником емоційної компетентності (ШЕК).

	ІЕ	ВЕ	РЕ	УЕ
ШЕК	,745(**)	,721(**)	,378(**)	,335(**)

Примітки: ** - кореляція значуща на рівні 0, 01.

На основі наведених у таблиці даних можна відмітити високий позитивний взаємозв'язок інтегрального показника емоційної компетентності з фактором «ідентифікація емоцій» та «використання емоцій» щодо вирішення проблем; дещо менший, але також значимий, з факторами «розуміння емоцій» та «управління емоціями» у представників соціономічних професій. А також, можемо зазначити перспективність використання даної методики для діагностики різних складових емоційної компетентності людини.

3.2. Емпіричний аналіз особистісних чинників соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури нами було виділені чотири групи внутрішніх чинників соціального інтелекту, які можуть

зумовлювати його розвиток у фахівців професійного середовища «людина-людина», а саме: структурно-динамічні характеристики темпераменту, характерологічні властивості, мотиваційні та смислові чинники. Для їх дослідження були використані: методика структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДВІ (В.М. Русалова), методика «Велика п'ятірка» BFQ-2 (Адаптація Л.Ф. Бурлачука, Х.Г. Рахубовської), методика визначення мотивації професійної діяльності (методика К. Замфір у модифікації А. Реана), методика смисложиттєвих орієнтацій СЖО (Д.О. Леонтьєва).

Достатньо цікавими виявилися результати порівняння виділених нами груп чинників розвитку з показниками різних компонентів СІ (Таблиці 3.10. – 3.12.).

До першої групи чинників, які зумовлюють розвиток соціального інтелекту відносяться структурно-динамічні властивості темпераменту, які були вивчені нами за допомогою опитувальника структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДВІ (В.М. Русалова). В таблиці 3.10. наведено дані кореляційних зв'язків між 12 шкалами та 6 основними показниками методики ОФДВІ та різними показниками СІ.

Таблиця 3.10.

Співвіднесення показників соціального інтелекту з показниками структурно-динамічних властивостей темпераменту.

	С1	С2	С3	С4	КО	ІЕ	ВЕ	РЕ	УЕ	ШЕК	ОЗ	КЗ
ЕРМ			-0,2 (*)			-0,197 (*)				-0,206 (*)	0,19 (**)	0,227 (**)
ЕРІ			0,168 (*)				-0,279 (**)		0,189 (*)	-0,172 (*)		0,185 (*)
ЕРК											0,45 (**)	0,667 (**)
ПМ			-,192 (*)					-,177 (*)			,376 (**)	,356(* *)
ПІ											,404 (**)	,361(* *)
ПК											,234 (**)	,395(* *)
ПМ											274 (**)	,207(*)

Продовження таблиці 3.10.

III									,170 (*)		,421 (**)	,352(*) (*)
IIIК		,177 (*)	,160 (*)	,207 (*)	,275 (**)				,243 (**)		,324 (**)	,419(*) (*)
ЕМ											-	- ,297(*) (*)
ЕІ			,230 (**)								-,229 (**)	- ,290(*) (*)
ЕК			,225 (**)								-,355 (**)	- ,407(*) (*)
IIIA											353 (**)	,320(*) (*)
IIA							-,241 (**)		,160 (*)	-,160 (*)	,375 (**)	,360(*) (*)
IIKA									,178 (*)		,404 (**)	,618(*) (*)
IIA				,177 (*)	,178 (*)				,192 (*)		,482 (**)	,554(*) (*)
IEA			,222 (**)								-,278 (**)	- ,392(*) (*)
IIAD											,540 (**)	,637(*) (*)

Примітки:

1) Показники когнітивного компоненту СІ (Тест Дж. Гілфорда та М. О'Салліван): С1 - Здатність до пізнання результатів поведінки; С2 - Здатність до пізнання невербальної поведінки; С3 - Здатність до розуміння вербальних проявів; С4 - Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування; КО - Інтегральний фактор пізнання поведінки.

2) Показники емоційного компоненту СІ (Тест Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0): ІЕ - Здатність до ідентифікації емоцій; ВЕ - Здатність до використання емоцій при вирішенні проблем; РЕ - Здатність до розуміння емоцій; УЕ - Здатність до свідомого управління емоціями; ІПЕК – Інтегральний показник емоційної компетентності.

3) Показники поведінкового компоненту СІ (Методика КОЗ-2): ОЗ – організаційні здібності; КЗ – комунікативні здібності.

4) Показники структурно-динамічних властивостей темпераменту (Тест ОФДВІ В.М. Русалова): Ергічність психомоторна (ЕРМ); Ергічність інтелектуальна (ЕРІ); Ергічність комунікативна (ЕРК); Пластичність психомоторна (ПМ); Пластичність інтелектуальна (ПІ); Пластичність комунікативна (ПК); Швидкість психомоторна (ШМ);

Швидкість інтелектуальна (ШІ); Швидкість комунікативна (ШК); Емоційна чутливість до психомоторної сфери (ЕМ); Емоційна чутливість до інтелектуальної сфери (ЕІ); Емоційна чутливість до комунікативної сфери (ЕК); Індекс психомоторної активності (ПА); Індекс інтелектуальної активності (ІА); Індекс комунікативної активності (ІКА); Індекс загальної активності (ІЗА); Індекс загальної емоційності (ІЗЕ); Індекс загальної адаптивності (ІОАД).

5) Достовірні кореляційні зв'язки за t -критерієм Стюдента виділено жирним шрифтом та однією зірочкою (*) для $p < 0,05$ та двома (**) для $p < 0,01$.

Вищенаведені у таблиці результати вказують на достатню значущість (на рівні достовірності $p \leq 0,05 - 0,01$) структурно-динамічних властивостей для розвитку різних компонентів СІ. Було виділено 59 взаємозв'язків, при цьому найбільша кількість із них (34) припадає на поведінковий компонент СІ – організаційні та комунікативні здібності. Найбільший внесок в структуру взаємозв'язків ($p \leq 0,05 - 0,01$) вносять: *Комунікативна Швидкість (ШК)*, яка пов'язана з 7 показниками СІ: *Здатність до пізнання невербальної поведінки* ($r = 0,177$); *Здатність до розуміння вербальних проявів* ($r = 0,160$); *Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування* ($r = 0,207$); *Інтегральний фактор пізнання поведінки* ($r = 0,275$); *Здатність до свідомого управління емоціями* ($r = 0,243$); *Організаційні здібності* ($r = 0,324$); *Комунікативні здібності* ($r = 0,419$). Другим за значимістю чинником є *Індекс Загальної Активності (ІЗА)*, який позитивно корелює з 5-ма показниками СІ: *Здатністю до комплексного розуміння ситуацій спілкування* ($r = 0,177$); *Інтегральним фактором пізнання поведінки* ($r = 0,178$); *Здатністю до свідомого управління емоціями* ($r = 0,192$); *Організаційними* ($r = 0,482$) та *Комунікативними* ($r = 0,554$) здібностями.

Показники ергічності взаємопов'язані з різними компонентами СІ неоднозначно. Психомоторна Ергічність (ПМ) негативно впливає на *Здатність до розуміння вербальних проявів* ($r = - 0,200$); *Здатність до ідентифікації емоцій* ($r = - 0,197$); *Загальну емоційну компетентність* ($r = - 0,206$), але позитивно впливає на *Організаційні* ($r = 0,190$) та *Комунікативні* ($r = 0,227$) здібності. Інтелектуальна Ергічність (ІМ) позитивно пов'язана зі *Здатністю до розуміння вербальних проявів* ($r = 0,168$) та *Здатністю до*

управління емоціями ($r = 0,189$), Комунікативними здібностями ($r = 0,185$); негативно – зі Здатністю до використання емоцій щодо вирішення проблем ($r = - 0,279$) та Інтегральним показником емоційної компетентності ($r = - 0,172$). Комунікативна Ергічність (КМ) позитивно корелює з Організаційними ($r = 0,450$) та Комунікативними ($r = 0,667$) здібностями.

Всі показники пластичності позитивно взаємопов'язані з поведінковим компонентом СІ – організаційними та комунікативними здібностями ($p \leq 0,05$), однак Психомоторна пластичність (ПМ), тобто схильність переключатися з одного виду діяльності на інший, може негативно впливати на розуміння вербальних проявів ($r = - 0,192$) та розуміння емоцій ($r = - 0,177$) на рівні достовірності ($p \leq 0,01$).

Швидкість реакцій та темп психічних процесів загалом позитивно впливають на всі показники поведінкового компоненту СІ. Щодо інших компонентів, то як вже зазначалось, Комунікативна Швидкість (ШК) позитивно впливає на здатність до розуміння вербальних та невербальних проявів, до комплексного аналізу ситуацій спілкування, на здатність до управління емоціями. З останньою здібністю позитивно ($r = 0,170$) пов'язана також Інтелектуальна Швидкість (ШІ).

Як видно з представлених у таблиці даних, всі види емоційної вразливості негативно впливають на показники поведінкового компоненту СІ, тобто, імпульсивність або чутливість до емоційних впливів може стримувати або блокувати безпосередню організаційну чи комунікативну активність особистості. Водночас, емоційна чутливість до інтелектуальної (ЕІ) та комунікативної сфер (ЕК) сприяє розумінню вербальних комунікативних сигналів.

Узагальнюючи результати дослідження за цією методикою, можна зробити висновок, що структурно-динамічні властивості темпераменту пов'язані з всіма структурними компонентами СІ. Найбільш значними чинниками розвитку соціального інтелекту є комунікативна швидкість та індекс загальної активності особистості. Щодо когнітивного компоненту СІ, то

Продовження таблиці 3.11.

СЗ			,225 (**)							,341 (**)					
С4															
КО										,255 (**)					
ІЕ		,195 (*)								,168 (*)					
ВЕ								- ,209 (**)		,159 (*)					
РЕ						,174 (*)				,188 (*)					
УЕ	,168 (*)						,190 (*)							,201 (*)	
ПЕК		,201 (*)								,251 (**)					
ОЗ	,507 (**)	,376 (**)	,245 (**)		377 (**)	346 (**)	,515 (**)	,390 (**)	,398 (**)	,264 (**)		,317 (**)		,321 (**)	,352 (**)
КЗ	,527 (**)	,286 (**)			456 (**)	420 (**)	,530 (**)	,376 (**)	,275 (**)	,216 (**)				,368 (**)	,409 (**)

Примітки:

1) Показники характерологічних властивостей (*Опитувальник «Велика п'ятірка-2»*): Основні фактори – Е (*Енергія*); А (*Доброзичливість*); С (*Сумлінність*); S (*Емоційна стабільність*); М (*Широта кругозору*). Додаткові виміри: Dі (*Динамізм*); Dо (*Домінування*); Ср (*Кооперативність*); Со (*Товариськість*); Sc (*Педантичність*); Ре (*Наполегливість*); Се (*Контроль емоцій*); Сі (*Контроль імпульсів*); Ас (*Відкритість до культури*); Ае (*Відкритість до досвіду*).

2) Достовірні кореляційні зв'язки за t-критерієм Стьюдента виділено жирним шрифтом та однією зірочкою (*) для $p < 0,05$ та двома (**) для $p < 0,01$.

На основі комплексного аналізу співвіднесення показників опитувальника характерологічних рис особистості «Велика п'ятірка - 2», з'ясовано, що всі структурні компоненти СІ фахівців соціономічних професій так, чи інакше зазнають впливу характерологічних особливостей особистості, що обумовлено спільним походженням як здатності до соціального пізнання, так і самої особистості, як інструменту адаптації до соціального середовища. Розвиваючись на підґрунті темпераментальних особливостей та властивостей нервової системи, особистісні риси набувають закріплення та розвитку у соціальному оточенні дитини. Як зазначалось у розділі II, виміри та фактори

Великої п'ятірки являють собою риси, притаманні кожній людині незалежно від індивідуального досвіду життєдіяльності [133], однак форма та міра вияву цих рис соціально зумовлені, та являють собою унікальний синтез темпераментальних особливостей й індивідуальної історії розвитку та діяльності особистості.

На основі детального аналізу фактичного впливу особистісних факторів на різні показники соціального інтелекту, можемо зазначити наступне:

1. Фактор *Енергія* (E) або екстравертованість позитивно впливає ($p \leq 0,05 - 0,01$) на здатність до управління емоціями ($r = 0,167$), організаційні ($r = 0,507$) та комунікативні ($r = 0,527$) здібності соціономістів. Це співвідноситься з даними методики ОФДВІ, де рівень загальної активності зумовлює високі значення за тими самими показниками. Що стосується окремих вимірів, то на здатність до управління власними емоціями та емоціями інших людей, зокрема, впливає динамізм (Di) особистості ($r = 0,190$), в той час як домінантність (Do) може спричиняти негативний вплив на здатність фахівця до використання емоцій щодо вирішення проблем ($r = - 0,209$). Крім того, рівень значимості кореляційних зв'язків динамізму ($r = 0,52 - 0,53$; $p < 0,01$) з організаційними та комунікативними здібностями у фахівців професійного середовища «людина-людина» також вище ніж у такої особистісної риси як домінантність ($r = 0,38 - 0,39$; $p < 0,01$);

2. Фактор *Доброзичливість* (A) або згода позитивно впливає на здатність до розуміння результатів поведінки інших людей ($r = 0,180$), до ідентифікації емоцій ($r = 0,195$), інтегральний показник емоційної компетентності ($r = 0,201$) та поведінкові прояви соціального інтелекту. При чому, більший внесок у ці взаємозв'язки припадає на вимір «товариськість» (Co), водночас, слід зазначити, що «кооперативність» (Cr) корелює з організаційними здібностями фахівців з більшою мірою значимості ($r = 0,398$);

3. Фактор *Сумлінність* (C) або здатність до саморегуляції та самоконтролю позитивно впливає на розуміння вербальної експресії ($r = 0,225$) та організаційні здібності ($r = 0,245$). Серед її вимірів, педантичність (Sc)

Продовження таблиці 3.12.

C2									
C3				,244 (**)	,205 (*)			,176 (*)	,235 (**)
C4									
КО			-,165 (*)	,211 (**)					
ІЕ					,220 (**)	,180 (*)	,193 (*)	,235 (**)	,245 (**)
ВЕ									
РЕ			-,210 (**)	-,198 (*)	-,230 (**)		-,179 (*)	-,164 (*)	-,240 (**)
УЕ		,166 (*)		,163 (*)		,183 (*)	,240 (**)		,165 (*)
ІПЕК									
ОЗ				,302 (**)	,406 (**)	,437 (**)	,422 (**)	,353 (**)	,408 (**)
КЗ		,229 (**)		,178 (*)	,468 (**)	,350 (**)	,430 (**)	,348 (**)	,384 (**)

Примітки:

1) Показники когнітивного компоненту СІ (Тест Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана): С1 - Здатність до пізнання результатів поведінки; С2 - Здатність до пізнання невербальної поведінки; С3 - Здатність до розуміння вербальних проявів; С4 - Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування; КО - Інтегральний фактор пізнання поведінки.

2) Показники емоційного компоненту СІ (Тест Дж. Мейера, П. Селовея та Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0): ІЕ - Здатність до ідентифікації емоцій; ВЕ – Здатність до використання емоцій у вирішення проблем; РЕ - Здатність до розуміння емоцій; УЕ - Здатність до свідомого управління емоціями; ІПЕК – Інтегральний показник емоційної компетентності.

3) Показники поведінкового компоненту СІ (Методика КОЗ-2): ОЗ – організаційні здібності; КЗ – комунікативні здібності.

4) Показники мотиваційних (Методика мотивації професійної діяльності К. Замфір) – ВМ (Внутрішня мотивація), ЗПМ (Зовнішня позитивна мотивація), ЗНМ (Зовнішня негативна мотивація); смислових чинників (Тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О.Леонтьєва (СЖО) – Суб1 (Цілі у житті), Суб2 (Процес життя), Суб3 (Результативність життя), Суб4 (Локус контролю-Я), Суб5 (Локус контролю-Життя), ЗОЖ (Загальний показник осмисленості життя).

5) Достовірні кореляційні зв'язки за t -критерієм Стюдента виділено жирним шрифтом та однією зірочкою (*) для $p < 0,05$ та двома (**) для $p < 0,01$.

Вищенаведені у таблиці результати засвідчують важливість мотиваційних та смислових чинників для розвитку різних компонентів соціального інтелекту, але вплив цих чинників не є однозначним. Виявлено, наприклад, більшу значимість смислових чинників порівняно з мотиваційними, однак, в даному дослідженні вивчалися лише загальний рівень зовнішніх та внутрішніх мотивів професійної діяльності. Як видно з таблиці 3.12., обидві групи чинників значимі здебільшого для емоційного та поведінкового компоненту СІ, в той час, майже не впливають на здатність людини розуміти власну поведінку та поведінку інших людей.

Що стосується мотиваційних чинників, то виділені значимі взаємозв'язки ($p \leq 0,05 - 0,01$) між зовнішньою позитивною мотивацією (ЗПМ) та здатністю до управління емоціями ($r = 0,166$) й комунікативними здібностями ($r = 0,229$), тобто, достойна зарплата, прагнення просуватися по службі, потреба у досягненні соціального престижу позитивно впливають на здатність до саморегуляції емоцій та здібності до спілкування. В той час, як зовнішня негативна мотивація (ЗНМ), тобто, прагнення уникати критики та можливих покарань може перешкоджати загальній здатності до розуміння поведінки ($r = -0,165$) та емоційних станів ($r = -0,210$) інших людей. Не виявлено значимих взаємозв'язків між показниками СІ та внутрішньою мотивацією (ВМ) професійної діяльності, тобто зосередженістю на самому змісті діяльності. Це може свідчити про те, що задоволеність від процесу діяльності та можливість найповнішої реалізації власних здібностей самі по собі не спонукають розвиток соціального інтелекту, для цього більш значимим є прагнення позитивного підкріплення та соціального визнання з боку інших.

Розглядаючи групу смислових чинників, ми можемо зазначити різновекторний вплив факторів смисложиттєвих орієнтацій на рівні прояву соціального інтелекту:

1. Наявність життєвих цілей (Суб1) значимо (на рівні достовірності ($p \leq 0,05$

- 0,01) впливає на здатність до розуміння вербальної експресії ($r = 0,244$) та загальну здатність розуміти поведінку інших ($r = 0,211$), управління емоціями ($r = 0,163$), розвиток організаційних ($r = 0,302$) та комунікативних здібностей ($r = 0,178$), водночас, може перешкоджати розумінню емоцій ($r = - 0,198$). Однією з причин може бути надмірна зосередженість на власних потребах та завданнях, що іноді призводить до ігнорування потреб та емоцій, як власних, так і інших людей.

2. Задоволеність від процесу життя (Суб2), крім організаційних ($r = 0,406$) та комунікативних здібностей ($r = 0,468$) сприяє ($p \leq 0,01$) здатності ідентифікувати емоції ($r = 0,220$), водночас, також може негативно впливати на здатність до розуміння емоційних станів інших ($r = - 0,230$).

3. Задоволеність самореалізацією або усвідомлення результативності життя (Суб 3) позитивно ($p \leq 0,05$) корелює зі здатністю до розрізнення емоцій ($r = 0,180$) та їх управлінням ($r = 0,183$), показниками поведінкового компоненту СІ. Реалізація особистісного потенціалу та усвідомлення плідності власних зусиль в цілому сприяють уважності до емоційного стану інших, додають впевненості у здійсненні цілеспрямованих емоційних впливів, сприяють організаційній та комунікативній діяльності.

4. Уявлення про себе як про сильну особистість (Суб 4) позитивно ($p \leq 0,05 - 0,01$) впливає на здатність розрізняти емоцій ($r = 0,193$), управляти емоціями ($r = 0,240$), здійснювати організаційну ($r = 0,422$) та комунікативну діяльність ($r = 0,430$), водночас, може робити людину надмірно егоцентричною, що не сприяє глибокому розумінню емоційних станів ($r = - 0,179$).

6. Впевненість людини у керованості життям сприяє ($p \leq 0,01$) розвитку здатності до ідентифікації емоцій ($r = 0,235$), організаційних ($r = 0,353$) та комунікативних здібностей ($r = 0,348$), однак, внаслідок надмірної самовпевненості може перешкоджати ($p \leq 0,05$) точному розумінню емоційних станів інших людей ($r = - 0,164$).

Узагальнюючи результати за цією методикою, можна відзначити загальний позитивний вплив смисложиттєвих орієнтацій на розвиток

соціального інтелекту, здебільшого це стосується емоційного та поведінкового його компоненту, що є цілком зрозумілим з огляду на пов'язаність факторів смислу з емоційністю людини [163] та її безпосередньою практичною діяльністю. Згідно нашого дослідження, найбільшу кількість значимих позитивних взаємозв'язків виявили здатність до ідентифікації емоцій ($r = 0,18 - 0,25$; $p < 0,01$) та до управління емоціями ($r = 0,16 - 0,24$; $p < 0,01$). Щодо поведінкового компоненту СІ, то рівень значущості кореляційних зв'язків факторів смислу з організаційними ($r = 0,30 - 0,44$; $p < 0,01$) та комунікативними ($r = 0,18 - 0,47$; $p < 0,01$) здібностями ще вищий.

3.3. Факторний аналіз структури взаємозв'язків особистісних чинників та показників СІ у представників різних соціономічних груп.

Базуючись на розумінні комплексного характеру взаємозв'язків складових компонентів СІ з особистісними чинниками у фахівців соціономічних професій та можливі відмінності у характері та структурі цих зв'язків серед представників різних соціономічних груп, для аналізу отриманих даних нами було використано факторний аналіз. Нашою метою було виділити найсуттєвіші взаємозв'язки (фактори) формування професійної компетентності фахівців-соціономістів досліджуваних груп загалом, а потім порівняти структуру цих взаємозв'язків між представниками різних соціономічних груп.

3.3.1. Структурні характеристики фахівців соціономічних професій.

В результаті опрацювання даних за допомогою комп'ютерної програми SPSS 19, на загальній вибірці ($n=153$) було виділено 57 факторів, з них 7 мали найбільші власні значення (дисперсії), тому саме таку кількість факторів нами було прийнято до розгляду. Дані факторного аналізу представлено у таблицях 3.13.-3.14.

Таблиця 3.13.

Власні значення факторів взаємозв'язку особистісних чинників з показниками СІ у фахівців соціономічних професій (n=153).

Компонента	Суми квадратів навантаження витягів		
	Всього	% дисперсії	кумулятивний %
1	13,925	24,430	24,430
2	5,365	9,413	33,843
3	4,528	7,945	41,788
4	3,705	6,500	48,288
5	3,569	6,261	54,548
6	2,909	5,104	59,653
7	2,539	4,454	64,107

Як видно, з представленої Таблиці 3.13., накопичений відсоток дисперсії (кумулятивний %), відібраних нами для аналізу факторів описує близько 64% всієї сукупності даних, отже, за допомогою них вдалося факторизувати більшу частину всього масиву показників дослідження. Найбільш високі власні значення мають 1 (24%), 2 (9%), 3 (8%) та 4(6.5%) фактори.

Кількісні значення взаємозв'язків виділених факторів з показниками дослідження представлені у таблиці 3.14. З метою мінімізації кількості змінних з найбільшою факторним навантаженням, було використано Метод ортогонального обертання «Варімах» (*Varimax*) з використанням *стандартизації Х.Ф. Кайзера*.

Таблиця 3.14.

Факторний аналіз структурних взаємозв'язків показників СІ та особистісних чинників у загальній вибірці фахівців соціономічних професій (n=153).

Показники	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Організаційні здібності	,462	,330		,250			
Комунікативні здібності	,621	,273	,226				
Ергічність психомоторна				,812			
Ергічність інтелектуальна						,288	,795
Ергічність комунікативна	,759						
Пластичність психомоторна		,205		,563			
Пластичність інтелектуальна	,432			,230			,605

Продовження таблиці 3.14.

Пластичність комунікативна	,777						
Швидкість психомоторна				,820			
Швидкість інтелектуальна			,239	,343			,636
Швидкість комунікативна	,649						,291
Емоційна чутливість до психомоторної сфери		-,257					
Емоційна чутливість до інтелектуальної сфери			-,767			,302	
Емоційна чутливість до комунікативної сфери		-,225	-,800				
Індекс психомоторної активності				,935			
Індекс інтелектуальної активності	,279	,224		,229			,836
Індекс комунікативної активності	,893						
Індекс загальної активності	,474			,582			,373
Індекс загальної емоційності		-,226	-,878				
Індекс загальної адаптивності	,538	,225	,462	,488			,400
Внутрішня мотивація					,343		
Зовнішня позитивна мотивація	,303						
Внутрішня негативна мотивація			-,212				
Наявність цілей у житті		,874					
Задоволеність від процесу життя		,873					
Результативність життя		,821	,230				
Локус контролю-Я	,226	,834					
Локус контролю-Життя		,857					
Загальний показник ОЖ		,943					
Здатність до пізнання результатів поведінки							
Здатність до пізнання невербальної поведінки							
Здатність до розуміння вербальних проявів		-,264				,316	,261
Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування							
Інтегральний фактор пізнання поведінки							
Ідентифікація емоцій							
Використання емоцій у вирішенні проблем							-,246
Розуміння емоцій							
Управління емоціями		,213					
Інтегральний показник емоційної компетентності							
Енергія	,739	,240			,286	,300	
Дружелюбність					,939		
Сумлінність						,923	
Емоційна стабільність			,845		,255	,224	
Широта кругозору	,383			,212	,494	,304	,339
Динамізм	,682	,256		,261	,374		

Продовження таблиці 3.14.

Домінування	,615					,442	
Кооперативність					,858		
Товариськість					,848		
Педантичність						,843	
Наполегливість		,254				,797	
Контроль емоцій			,795			,248	
Контроль імпульсів			,770		,352		
Відкритість до культури	,284	,211			,368	,326	,318
Відкритість до досвіду	,398			,298	,517	,207	,285

Примітка: значимі показники кореляції даних дослідження з кожним фактором виділено жирним шрифтом.

Аналізуючи дані, що представлені у таблиці 3.14., можна виділити найбільш вагомні загальні характеристики представників соціономічних професій:

1 Фактор, який попередньо можна назвати «*Комунікативно-особистісний потенціал*», з найбільш високим власним значенням дисперсії – 24%, поєднує здебільшого показники, пов'язані з комунікативною активністю та загальним рівнем енергійності у спілкуванні, з достатньо високим коефіцієнтом кореляції за Пірсоном: комунікативні здібності ($r = 0,621$), комунікативна егрічність ($r = 0,759$), комунікативна пластичність ($r = 0,777$), комунікативна швидкість ($r = 0,649$), індекс комунікативної активності ($r = 0,893$), індекс загальної адаптивності ($r = 0,538$), екствертованість ($r = 0,739$), динамізм ($r = 0,682$), домінування ($r = 0,615$).

2 фактор з власним значенням 9 % від загальної дисперсії даних поєднує в основному смислові характеристики, тому ми назвали його «*Смисловий потенціал*»: наявність життєвих цілей ($r = 0,874$), задоволеність від процесу життя ($r = 0,873$), результативність життя ($r = 0,821$), Локус контролю-Я ($r = 0,834$), Локус контролю-Життя ($r = 0,857$), Загальна осмисленість життя ($r = 0,943$).

3 фактор з власним значенням 8%, поєднує характеристики *емоційної стійкості*, тому ми назвали його «*Емоційний потенціал*»: емоційна стабільність ($r = 0,845$), контроль імпульсів ($r = 0,795$), контроль емоцій ($r = 0,770$), емоційна вразливість до інтелектуальної сфери ($r = -0,767$), емоційна вразливість до

комунікативної сфери ($r = -0,800$), індекс загальної емоційної вразливості ($r = -0,878$), індекс загальної адаптивності ($r = 0,462$).

4 фактор (6,5%) стосується характеристик особистісного темпу та психомоторної активності, тому ми узагальнили ці показники як *«Психомоторний потенціал»*: ергічність психомоторна ($r = 0,812$), пластичність психомоторна ($r = 0,563$), швидкість психомоторна ($r = 0,820$), індекс психомоторної активності ($r = 0,935$), індекс загальної активності ($r = 0,582$), індекс загальної адаптивності ($r = 0,488$).

5 фактор (6,3%) поєднує риси дружнього та кооперативного ставлення до оточуючих, тому ми умовно назвали його *«Потенціал толерантності»*: доброзичливість ($r = 0,939$), товарииськість ($r = 0,848$), кооперативність ($r = 0,858$), відкритість новому досвіду ($r = 0,517$), широта кругозору ($r = 0,494$).

6 фактор (5%) поєднує риси сумлінного ставлення до справи, тому ми дали йому назву *«Потенціал старанності»*: сумлінність ($r = 0,923$), педантичність ($r = 0,843$), наполегливість ($r = 0,797$), домінантність ($r = 0,442$).

7 фактор (4,5%) поєднує риси розумової активності, тому ми дали йому назву *«Інтелектуальний потенціал»*: ергічність інтелектуальна ($r = 0,795$), пластичність інтелектуальна ($r = 0,605$), швидкість інтелектуальна ($r = 0,636$), індекс інтелектуальної активності ($r = 0,836$).

Таким чином, на підставі отриманих даних, можемо стверджувати, що для працюючих фахівців соціономічних професій властиві такі характеристики, які можна ранжувати за ступенем значимості: «Особистісно-комунікативний потенціал», «Смисловий потенціал», «Емоційний потенціал», «Психомоторний потенціал», «Потенціал толерантності», «Потенціал старанності», «Інтелектуальний потенціал». Розглянувши узагальнені дані факторного аналізу далі ми зосередилися на дослідженні можливих специфічних закономірностей у представників різних соціономічних професій.

3.3.2. Структурні характеристики професійно важливих якостей менеджерів.

Розглядаючи характер та структуру взаємозв'язків показників СІ та особистісних чинників його розвитку у групі менеджерів (Таблиці 3.15.- 3.16.) за допомогою комп'ютерної програми статистичного аналізу даних, було виділено 7 факторів з найбільшими власними значеннями, та накопичений відсоток дисперсії (кумулятивний %) яких, описує близько 71 % від всієї сукупності даних.

Таблиця 3.15.

Власні значення факторів взаємозв'язку особистісних чинників з показниками соціального інтелекту у менеджерів (n=51).

Компонента	Суми квадратів навантаження витягів		
	Всього	% дисперсії	кумулятивний %
1	16,900	29,649	29,649
2	5,541	9,721	39,371
3	5,211	9,142	48,513
4	4,324	7,586	56,099
5	3,279	5,752	61,851
6	2,712	4,758	66,609
7	2,540	4,456	71,066

У таблиці 3.16. представлено кореляційні зв'язки виділених факторів з фактичними показниками соціального інтелекту та особистісних чинників.

Таблиця 3.16.

Факторний аналіз структурних взаємозв'язків показників СІ та особистісних чинників у менеджерів (n=51)

Показники	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Організаційні здібності	,566	,310			,204		,241
Комунікативні здібності	,652	,374					,200
Ергічність психомоторна			,215	,727			
Ергічність інтелектуальна	,621				-,218		-,284
Ергічність комунікативна	,620	,441			,348		
Пластичність психомоторна		,241	,246	,668			
Пластичність інтелектуальна	,624			,218		-,208	
Пластичність комунікативна	,726					-,270	

Продовження таблиці 3.16.

Швидкість психомоторна	,418		,339	,476			
Швидкість інтелектуальна	,386	,308			,290		
Швидкість комунікативна	,734			,		,297	
Емоційна чутливість до психомоторної сфери	-,311	-,304	-,591				
Емоційна чутливість до інтелектуальної сфери	-,457		-,464		,340	,312	
Емоційна чутливість до комунікативної сфери	-,461	-,236	-,621	-,362			
Індекс психомоторної активності	,320	,243	,316	,802			
Індекс інтелектуальної активності	,655	,254					
Індекс комунікативної активності	,851	,242			,236		
Індекс загальної активності	,491	,275		,460		,219	
Індекс загальної емоційності	-,472	-,285	-,639		,214	,201	
Індекс загальної адаптивності	,750	,345	,377	,374			
Внутрішня мотивація	,225				,423		
Зовнішня позитивна мотивація	,272		-,214				
Внутрішня негативна мотивація							
Наявність цілей у житті		,862					
Задоволеність від процесу життя	,274	,841					
Результативність життя	,220	,744		,312			
Локус контролю-Я	,454	,706	,346				,210
Локус контролю-Життя	,227	,813					
Загальний показник ОЖ	,244	,868	,250	,235			
Здатність до пізнання результатів поведінки	-,264						
Здатність до пізнання невербальної поведінки							,267
Здатність до розуміння вербальних проявів	,224	-,237		-,426	-,238	,216	
Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування		-,394	-,421	,470			,312
Інтегральний фактор пізнання поведінки		-,334					,298
Ідентифікація емоцій					,205		,884
Використання емоцій у вирішенні проблем							,775
Розуміння емоцій							,228
Управління емоціями	,446	,269		,218			
Інтегральний показник емоційної компетентності							,894
Енергія	,850	,214					
Дружелюбність					,910		
Сумлінність						,964	
Емоційна стабільність		,229	,868		,230		
Широта кругозору	,740			,308			
Динамізм	,773	,373		,248			
Домінування	,794						
Кооперативність					,757		

Продовження таблиці 3.16.

Товариськість	,210				,808		
Педантичність	,200	-,299				,770	
Наполегливість						,867	
Контроль емоцій		,209	,835			,272	
Контроль імпульсів		,213	,768	,216	,401		
Відкритість до культури	,637						-,212
Відкритість до досвіду	,576		,215	,306			

Примітка: значимі показники кореляції даних дослідження з кожним фактором виділено жирним шрифтом.

На основі аналізу даних (Таблиця 3.16.) можна виділити декілька, властивих для працюючих менеджерів характерних особливостей, що поглиблюють наше розуміння професійно-важливих якостей представників цієї професійної групи:

1 Фактор - з найбільш високим власним значенням від загальної дисперсії – 30% описує майже третину сукупності загальних рис. «Інтелектуально-комунікативний потенціал», який поєднує здебільшого показники інтелектуальної та комунікативної гнучкості, адаптивності, широти світогляду, енергійності, здатності до емоційної саморегуляції, організаційні та комунікативні здібності: екстравертованість ($r = 0,850$), індекс інтелектуальної ($r = 0,655$) та комунікативної ($r = 0,851$) активності, індекс загальної адаптивності ($r = 0,750$), ергічність інтелектуальна ($r = 0,750$) та комунікативна ($r = 0,620$), пластичність інтелектуальна ($r = 0,624$) та комунікативна ($r = 0,726$), швидкість комунікативна ($r = 0,624$), організаційні ($r = 0,566$) та комунікативні ($r = 0,652$) здібності, динамізм ($r = 0,773$), домінування ($r = 0,794$), широта світогляду ($r = 0,740$), відкритість до культури ($r = 0,637$) та досвіду ($r = 0,576$), емоційна саморегуляція ($r = 0,446$) та інші. Аналізуючи кількість та тісноту взаємозв'язків між фактором та показниками менеджерів, можна сказати, що рівень значимості інтелектуальних, комунікативних здібностей та енергійності у цій групі значно вищий, порівняно із загальною вибіркою. Крім того, звертає на себе увагу, достатньо високі позитивні кореляційні зв'язки цього фактору з показниками управління емоціями та адаптивністю, та негативні - з різними видами емоційної вразливості ($r = -0,47$ – $-0,31$)

2 Фактор (10%) – «Смисловий потенціал», другий за значущістю, - поєднує показники осмисленості життя: наявність життєвих цілей ($r = 0,862$), задоволеність від процесу життя ($r = 0,841$), результативність життя ($r = 0,744$), Локус контролю-Я ($r = 0,706$), Локус контролю-Життя ($r = 0,813$), Загальна осмисленість життя ($r = 0,868$). Хоча наповненість цього фактору майже тотожна з загальною вибіркою, власне значення цього фактору у менеджерів дещо вище.

3 фактор (9%) – «Емоційний потенціал», поєднує риси емоційної стійкості та толерантності до розчарувань: емоційна стабільність ($r = 0,868$), контроль імпульсів ($r = 0,835$), контроль емоцій ($r = 0,768$), емоційна вразливість до психомоторної ($r = - 0,591$), інтелектуальної ($r = - 0,464$), комунікативної ($r = - 0,621$) сфер, індекс загальної емоційної вразливості ($r = - 0,639$). Як видно з наведених даних, власне значення цього фактору у вибірці менеджерів так само вище, порівняно з загальною групою.

4 фактор (7,6%) - «Психомоторний потенціал», здебільшого стосується психомоторної активності: ергічність психомоторна ($r = 0,727$), пластичність психомоторна ($r = 0,668$), швидкість психомоторна ($r = 0,476$), індекс психомоторної активності ($r = 0,802$), індекс загальної активності ($r = 0,460$), індекс загальної адаптивності ($r = 0,488$). Порівняно із загальною вибіркою власне значення цього потенціалу для менеджерів також вище.

5 фактор (5,7%) - «Потенціал толерантності» поєднує риси дружнього та терплячого ставлення до оточуючих: доброзичливість ($r = 0,910$), товариськість ($r = 0,808$), кооперативність ($r = 0,757$), внутрішня мотивація професійної діяльності ($r = 0,423$), контроль емоцій ($r = 0,401$). Значимість цього фактору для менеджерів трохи нижча, ніж у загальній групі, але внутрішня мотивація та контроль імпульсів у ставленні до інших набувають для менеджерів більшого значення.

6 фактор (4,8%) - «Потенціал старанності» поєднує риси відповідальності, сумлінного ставлення до справи, толерантності до

розчарувань: сумлінність ($r = 0,964$), педантичність ($r = 0,770$), наполегливість ($r = 0,867$).

7 фактор (4,5 %) – *«Потенціал емоційної компетентності»* - поєднує показники здібностей до пізнання та управління емоціями: здатність до ідентифікації емоцій ($r = 0,884$); здатність до використання емоцій у вирішенні проблем ($r = 0,775$); інтегральний показник емоційної компетентності ($r = 0,894$). Цей фактор відрізняється за наповненням показників з високим коефіцієнтом кореляції у менеджерів від загальної вибірки, що вказує на значимість здібностей до емоційного пізнання для працюючих управлінців.

Узагальнюючи результати факторного аналізу особистісних чинників та показників соціального інтелекту у групі менеджерів, можемо зазначити, що структура взаємозв'язків за більшістю факторів (6 з 7) у даній групі є тотожною з такими ж у загальній вибірці, хоча за наповненням та характеристиками кореляційних зв'язків дещо відрізняється. Суттєвою відмінністю у цій групі є виділення 7 фактору – *«Потенціалу емоційної компетентності»*, в той час як у загальній групі 7-м вагомим фактором є *«Інтелектуальний потенціал»*. Крім того, слід звернути увагу, що 1 фактор для цієї вибірки досліджуваних має істотно вище власне значення від загальної дисперсії даних (30%) та включає поряд із комунікативними та показниками загальної енергійності, ще й показники інтелектуальної активності (інтелектуальну ергічність та пластичність, широту світогляду, тощо).

3.3.3. Структурні характеристики професійно важливих якостей психологів-практиків.

Розглядаючи характер та структуру взаємозв'язків показників СІ та особистісних чинників його розвитку у групі психологів (Таблиці 3.17.- 3.18.) було виділено 7 факторів з найбільшими власними значеннями, та накопичений відсоток дисперсії (Cumulative %) яких, описує близько 71 % від всієї сукупності даних.

Таблиця 3.17.

Власні значення факторів взаємозв'язку особистісних чинників із показниками соціального інтелекту у психологів-практиків (n=51).

Компонента	Суми квадратів навантаження витягів		
	Всього	% дисперсії	кумулятивний %
1	10,533	18,479	18,479
2	8,551	15,003	33,481
3	7,447	13,065	46,546
4	5,109	8,963	55,509
5	3,680	6,455	61,965
6	2,660	4,667	66,632
7	2,535	4,447	71,079

Як видно з таблиці 3.17. розподіл власних значень між першими трьома факторами більш рівномірний, ніж у загальній вибірці досліджуваних та у групі менеджерів. На основі аналізу кореляційних зв'язків між показниками дослідження та виділеними факторами, представленими у таблиці 3.18. можна описати такі найбільш характерні ознаки працюючих психологів.

Таблиця 3.18.

Факторний аналіз структурних взаємозв'язків показників СІ та особистісних чинників у психологів-практиків (n=51)

Показники	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Організаційні здібності				,363		,129	,101
Комунікативні здібності		-,366		,253		-,014	,213
Ергічність психомоторна						-,440	,783
Ергічність інтелектуальна				,533	,595	-,003	-,152
Ергічність комунікативна				,254		,081	,095
Пластичність психомоторна				,243		,312	,405
Пластичність інтелектуальна	,248			,757	-,204	-,242	,125
Пластичність комунікативна	,220			,460	-,511	,153	,002
Швидкість психомоторна				,369		-,011	,762
Швидкість інтелектуальна				,834		-,160	,133
Швидкість комунікативна				,685	-,234	,204	
Емоційна чутливість до психомоторної сфери		,830	-,243				,308
Емоційна чутливість до інтелектуальної сфери	,229	,813			,275		
Емоційна чутливість до комунікативної сфери	,264	,789	-,312	-,211			
Індекс психомоторної активності				,355			,850

Продовження таблиці 3.18.

Індекс інтелектуальної активності				,892			
Індекс комунікативної активності				,523	-,422		
Індекс загальної активності				,725			,521
Індекс загальної емоційності		,891	-,214				
Індекс загальної адаптивності		-,436		,672	-,226		,377
Внутрішня мотивація	,299			-,226			
Зовнішня позитивна мотивація		,375					
Внутрішня негативна мотивація	-,262	,422					
Наявність цілей у житті			,890				
Задоволеність від процесу життя			,916				
Результативність життя			,787				
Локус контролю-Я			,932				
Локус контролю-Життя			,923				
Загальний показник ОЖ			,964				
Здатність до пізнання результатів поведінки							
Здатність до пізнання невербальної поведінки			-,282		-,290		
Здатність до розуміння вербальних проявів		,320	-,265		,243	,513	-,208
Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування							
Інтегральний фактор пізнання поведінки			-,331			,345	
Ідентифікація емоцій						,844	
Використання емоцій у вирішенні проблем				-,277	-,314	,571	
Розуміння емоцій					,310		
Управління емоціями						,373	
Інтегральний показник емоційної компетентності				-,243		,857	
Енергія	,803		,224	,247			
Дружелюбність	,876			-,221			
Сумлінність	,410			-,250	,783		
Емоційна стабільність		-,913			,212		
Широта кругозору	,900				,224		
Динамізм	,864			,264			
Домінування	,401		,340		,310	-,347	
Кооперативність	,863						
Товариськість	,767			-,307			
Педантичність	,296		,218	-,310	,688		
Наполегливість	,451				,744		
Контроль емоцій		-,853					
Контроль імпульсів		-,875			,235		
Відкритість до культури	,773				,408		
Відкритість до досвіду	,867			,287			

Примітка: значимі показники кореляції даних дослідження з кожним фактором виділено жирним шрифтом.

1 фактор (18,5%) - «*Потенціал толерантності*», поєднує риси дружнього та терплячого ставлення до оточуючих, а також, відкритості до нових людей та вражень: екстравертованість ($r = 0,803$), доброзичливість ($r = 0,876$), товариськість ($r = 0,767$), кооперативність ($r = 0,863$), широта світогляду ($r = 0,900$), відкритість до культури ($r = 0,773$), відкритість новому досвіду ($r = 0,773$), динамізм ($r = 0,864$), наполегливість ($r = 0,451$), тощо. Вагомість цього фактору для психологів вища, ніж у загальній групі та у групі менеджерів, крім того, варто відмітити, високі значення кореляції цього фактору з показниками сумлінності, наполегливості та домінування, що вказує на важливість цих якостей для професійної діяльності практикуючих психологів у поєднанні з загальною спрямованістю на позитивне ставлення до інших людей.

2 фактор (15%) – «*Потенціал емоційної чутливості*» об'єднує низку показників з високими значеннями кореляції, які характеризують емоційну вразливість людини: емоційна стабільність ($r = -0,913$), контроль імпульсів ($r = -0,853$), контроль емоцій ($r = 0,875$), індекс загальної адаптивності ($r = -0,436$), прагнення уникати невдач ($r = 0,422$), емоційна вразливість до психомоторної ($r = 0,830$), інтелектуальної ($r = 0,813$), комунікативної ($r = -0,789$) сфер, індекс загальної емоційної вразливості ($r = 0,891$). Отримані дані щодо наповнення цього фактору та його власне значення у загальній дисперсії даних вказують високу емоційну вразливість та тривожність практикуючих психологів, їх низьку емоційну стабільність та схильність до емоційного «зараження», що негативним чином може впливати на адаптивність та стати передумовою швидкого емоційного вигорання.

3 фактор (13%) – «*Смисловий потенціал*», який включає групу показників смисложиттєвих орієнтацій: наявність життєвих цілей ($r = 0,890$), задоволеність від процесу життя ($r = 0,916$), результативність життя ($r = 0,787$), Локус контролю-Я ($r = 0,932$), Локус контролю-Життя ($r = 0,923$), Загальна осмисленість життя ($r = 0,964$). Хоча наповненість цього фактору майже тотожна, власне значення цього фактору у психологів значно вища порівняно з

загальною вибіркою та групою менеджерів. Це відображає важливість цієї групи характеристик для успішної професійної діяльності психологів.

4 фактор (9%) – *«Інтелектуально-комунікативний потенціал»*, який об'єднує групу показників розумової та комунікативної активності з високим коефіцієнтом кореляції: ергічність інтелектуальна ($r = 0,533$), пластичність інтелектуальна ($r = 0,757$), пластичність комунікативна ($r = 0,460$), швидкість інтелектуальна ($r = 0,834$) та комунікативна ($r = 0,685$), індекс інтелектуальної активності ($r = 0,892$), індекс комунікативної активності ($r = 0,523$), індекс загальної активності ($r = 0,725$). Поєднання показників розумової та комунікативної активності, які ми спостерігаємо у цій групі характеристик відображають професійні ознаки професійної діяльності психологів, зокрема інтелектуальної, а також, у сфері комунікацій.

5 фактор (6,5%) - *«Потенціал старанності»* поєднує риси відповідальності, сумлінного ставлення до справи та інтелектуальної сили: сумлінність ($r = 0,783$), педантичність ($r = 0,688$), наполегливість ($r = 0,744$), ергічність інтелектуальна ($r = 0,595$). Поєднання показників сумлінності та інтелектуальної активності може вказувати на точність та структурність мислення, які необхідні у роботі практикуючого психолога.

6 фактор (4,7 %) - *«Потенціал емоційної компетентності»* - поєднує показники здібностей до пізнання емоцій та вербальної експресії: здатність до ідентифікації емоцій ($r = 0,844$); здатність до використання емоцій у вирішенні проблем ($r = 0,571$); інтегральний показник емоційної компетентності ($r = 0,571$), здібність до пізнання вербальних проявів ($r = 0,513$). Ця група ознак відображає фактор розуміння власних емоцій та емоційних проявів інших для професійної взаємодії з людьми, зокрема у сфері психологічного консультування.

7 фактор (4,5 %) - *«Психомоторний потенціал»*, об'єднує показники психомоторної активності: ергічність психомоторна ($r = 0,783$), пластичність психомоторна ($r = 0,405$), швидкість психомоторна ($r = 0,762$), індекс психомоторної активності ($r = 0,850$), індекс загальної активності ($r = 0,521$).

Порівняно із загальною вибіркою та групою менеджерів власна значимість цього потенціалу для психологів дещо нижча.

Узагальнюючи результати кореляційного аналізу показників соціального інтелекту та особистісних чинників, слід відзначити значні відмінності у власних значеннях виділених ознак для цієї групи фахівців, порівняно з загальною вибіркою та групою менеджерів. Також ми спостерігаємо більш рівномірний розподіл факторного навантаження у цій групі, а також, зміну пріоритетних характеристик. Зокрема, *«Потенціал толерантності»*, який у загальній групі та групі менеджерів займав п'яте місце, у психологів виходить на перший план. Дещо інше наповнення має фактор *«Емоційного потенціалу»*, який у менеджерів та загальній вибірці об'єднує ознаки емоційної стійкості або відновлюваності, в той час, як у психологів, набуває характеру *«емоційної вразливості»*. Слід також, відмітити роль та місце та наповнення *«Інтелектуально-комунікативного потенціалу»*. В той час, як у загальній вибірці він йде останнім з 7, що були проаналізовані, з порівняно невеликим власним значенням фактору, у психологів він має вдвічі більшу значимість та поєднує риси інтелектуальної та комунікативної активності. Роль *«Смислового потенціалу»* в всіх проаналізованих групах достатньо висока.

3.3.4. Структурні характеристики професійно важливих якостей фахівців педагогічних професій.

Розглядаючи характер та структуру взаємозв'язків показників соціального інтелекту та особистісних чинників його розвитку у групі викладачів (Таблиці 3.19. - 3.20.), так само як і у попередніх групах досліджуваних, було виділено 7 факторів із найбільшими власними значеннями, накопичений відсоток дисперсії (кумулятивний %), яких описує близько 69 % від усієї сукупності даних.

Таблиця 3.19.

Власні значення факторів взаємозв'язку особистісних чинників із показниками соціального інтелекту у викладачів (n=51).

Компонента	Суми квадратів навантаження витягів		
	Всього	% дисперсії	кумулятивний %
1	17,253	30,269	30,269
2	6,013	10,550	40,818
3	4,231	7,423	48,242
4	3,801	6,668	54,909
5	3,154	5,533	60,443
6	2,921	5,125	65,567
7	2,182	3,829	69,396

Як видно з попередньої таблиці, розподіл факторного навантаження у групі викладачів, так само нерівномірний, як і в групі менеджерів. Перший фактор має найбільше власне значення (30%) від загальної дисперсії даних, що вказує на його вагу у структурі професійно важливих характеристик фахівців цієї професії.

У таблиці 3.20. представлені значимі кореляційні зв'язки досліджуваних показників з кожною групою характеристик.

Таблиця 3.20.

Факторний аналіз структурних взаємозв'язків показників СІ та особистісних чинників у викладачів (n=51)

Показники	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Організаційні здібності	,492	,421	,282				
Комунікативні здібності	,301	,641	,339				
Ергічність психомоторна			,858			,246	
Ергічність інтелектуальна				,275			
Ергічність комунікативна	,240	,828					
Пластичність психомоторна			,433		,252		
Пластичність інтелектуальна	,390	,314		,378	,303	-,228	
Пластичність комунікативна		,811					
Швидкість психомоторна			,899				
Швидкість інтелектуальна	,343		,522		,438		,211
Швидкість комунікативна		,596		,202	,294		,520
Емоційна чутливість до психомоторної сфери	-,223				-,652		
Емоційна чутливість до інтелектуальної сфери					-,887		

Продовження таблиці 3.20.

Емоційна чутливість до комунікативної сфери			-,349		-,638	-,437	
Індекс психомоторної активності			,906				
Індекс інтелектуальної активності	,393		,363	,364	,353		
Індекс комунікативної активності		,921					
Індекс загальної активності	,307	,530	,569	,237	,259		
Індекс загальної емоційності					-,883	-,313	
Індекс загальної адаптивності	,289	,467	,520		,494		
Внутрішня мотивація			,370	,397			
Зовнішня позитивна мотивація		,241		-,263			
Внутрішня негативна мотивація							
Наявність цілей у житті	,900				,209		
Задоволеність від процесу життя	,867			,225			
Результативність життя	,826						
Локус контролю-Я	,857	,226					
Локус контролю-Життя	,792	,268					
Загальний показник ОЖ	,929	,211					
Здатність до пізнання результатів поведінки	,335	,208					,378
Здатність до пізнання невербальної поведінки			,215	,544			
Здатність до розуміння вербальних проявів		-,215					,651
Здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування							,849
Інтегральний фактор пізнання поведінки							,853
Ідентифікація емоцій			-,225				
Використання емоцій у вирішенні проблем			-,200	,304			
Розуміння емоцій	-,280		-,206		,396		,298
Управління емоціями				,398		-,263	,554
Інтегральний показник емоційної компетентності			-,301				,241
Енергія	,342	,773	,205				
Дружелюбність	,266	,318		,841			
Сумлінність	,396						
Емоційна стабільність					,255	,925	
Широта кругозору	,411	,339	,330	,337			
Динамізм	,343	,789	,233				
Домінування	,269	,604					
Кооперативність	,314	,379		,711			
Товариськість				,881			
Педантичність							
Наполегливість	,580						
Контроль емоцій					,222	,868	
Контроль імпульсів					,239	,792	
Відкритість до культури	,364	,321	,295				
Відкритість до досвіду	,396	,302	,315	,502			

Примітка: значущі показники кореляції даних дослідження з кожним фактором виділено жирним шрифтом.

Аналіз представлених у таблиці кореляційних зв'язків дозволяє виділити такі характерні ознаки фахівців викладацької діяльності.

1 Фактор (30%) - «Смисловий потенціал», включає групу показників смисложиттєвих орієнтацій, а також організаційних здібностей та сумлінності: наявність життєвих цілей ($r = 0,900$), задоволеність від процесу життя ($r = 0,867$), результативність життя ($r = 0,826$), локус контролю-Я ($r = 0,857$), локус контролю-Життя ($r = 0,792$), загальна осмисленість життя ($r = 0,929$), організаційні здібності ($r = 0,492$), наполегливість ($r = 0,580$) та широту світогляду ($r = 0,411$). Звертає на себе увагу провідне значення – майже третина від загальної дисперсії – цього фактору для викладацької діяльності та достатньо високі показники кореляційних зв'язків цього фактору з організаційними здібностями, наполегливістю, широтою світогляду. Тобто, смисловий фактор, у структурі професійно-важливих якостей викладачів виходить на перший план та позитивно впливає на характеристики цієї діяльності, що є закономірним, з огляду на її смислоформуючий характер.

2 фактор (10%) – «Особистісно-комунікативний потенціал» поєднує показники, що пов'язані з комунікативною активністю та загальним рівнем енергійності у спілкуванні: комунікативні здібності ($r = 0,641$), комунікативна ергічність ($r = 0,828$), комунікативна пластичність ($r = 0,811$), комунікативна швидкість ($r = 0,596$), індекс комунікативної активності ($r = 0,921$), індекси загальної активності ($r = 0,530$) та адаптивності ($r = 0,467$), екствертованість ($r = 0,773$), динамізм ($r = 0,789$), домінування ($r = 0,604$). Наповненість фактора тотожна з аналогічним по загальній вибірці, але його власне значення порівняно із загальною групою для викладачів нижче.

3 фактор (7 %) - «Психомоторний потенціал», об'єднує здебільшого показники психомоторної активності: ергічність психомоторна ($r = 0,858$), пластичність психомоторна ($r = 0,433$), швидкість психомоторна ($r = 0,899$), швидкість інтелектуальна ($r = 0,522$), індекс психомоторної активності ($r =$

0,906), індекс загальної активності ($r = 0,569$), індекс пластичність психомоторна ($r = 0,433$), загальної адаптивності ($r = 0,520$). Власне значення цього фактору для викладачів близьке до загальної групи соціономістів.

4 фактор (6,7%) - *«Потенціал толерантності»* поєднує риси дружнього та кооперативного ставлення до оточуючих, а також показники емоційної саморегуляції та розумової гнучкості: доброзичливість ($r = 0,841$), товариськість ($r = 0,881$), кооперативність ($r = 0,711$), широта світогляду ($r = 0,337$), відкритість новому досвіду ($r = 0,502$), здатність до розпізнавання невербальних проявів ($r = 0,544$), здатність до управління емоціями ($r = 0,398$) та використання емоцій для вирішення життєвих проблем ($r = 0,304$), інтелектуальна пластичність ($r = 0,378$) та загальна інтелектуальна активність ($r = 0,364$). Поєднання позитивного ставлення до людей, відкритості до нового досвіду, здатності до саморегуляції та інтелектуальної пластичності, які ми спостерігаємо у цій групі ознак можуть свідчити про характер та вимоги для забезпечення успішної викладацької діяльності.

5 фактор (5,5 %) - *«Потенціал емоційної чутливості»*, поєднує риси загальної адаптивності та толерантності до розчарувань: індекс загальної адаптивності ($r = 0,494$), емоційна вразливість до психомоторної ($r = -0,652$), інтелектуальної ($r = -0,887$), комунікативної ($r = -0,638$) сфер, індекс загальної емоційної вразливості ($r = -0,883$). Як видно з наведених даних, власне значення цього фактору по вибірці викладачів дещо нижче, порівняно із загальною групою, та суттєво відрізняється за наповненням, у порівнянні з групою психологів.

6 фактор (5,1 %) – *«Потенціал емоційної стійкості»*, об'єднує декілька характеристик емоційної стійкості з високими коефіцієнтами кореляції: емоційна стабільність ($r = 0,925$), контроль імпульсів ($r = 0,868$), контроль емоцій ($r = 0,792$).

7 фактор (3,8 %) – *«Потенціал соціального пізнання»*, об'єднує показники здібностей до соціального пізнання: здатність до пізнання результатів поведінки ($r = 0,925$), здатність до розуміння вербальних проявів (r

=0,925), здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування($r = 0,925$), інтегральний фактор пізнання поведінки($r = 0,925$), здатність до управління емоціями ($r = 0,554$) та комунікативна швидкість ($r = 0,520$).

Узагальнюючи результати факторного аналізу показників соціального інтелекту та особистісних характеристик по групі викладачів, можемо зробити висновок про особливий (специфічний) розподіл пріоритетних ознак у цих фахівців. Найбільш вагомим фактором за власним значенням від загальної дисперсії даних виступає «Смисловий потенціал», який у викладачів має власне значення 30%, тобто включає в себе найбільшу кількість змінних, здебільшого смисложиттєвих характеристик, а також, з високими показниками кореляції взаємодіє з організаційними здібностями, широтою світогляду на наполегливість. Такі результати відображають значимість фактору смислу для викладацької діяльності, а також відображають й інші важливі ознаки фахівців цієї професії. «Особистісно-комунікативний», «Психомоторний» та потенціал «Толерантності», є майже тотожними за своїм складом із загальною вибіркою, хоча у викладачів мають дещо інше наповнення, зокрема показниками з високим факторним навантаженням. Показники «Емоційного потенціалу» розділилися у викладачів на два різних фактори – «Емоційної вразливості» та «Емоційної стійкості» з різним складом показників, які відображають два полюси емоційності, що притаманні представникам цих професій. Сьомий фактор «Потенціал соціального пізнання», який відсутній серед перших 7 аналізованих факторів у інших групах соціологів, об'єднує в себе здебільшого показники пізнання соціальних проявів, управління емоціями та комунікативної швидкості, що може вказувати на «першість» викладачів у використанні когнітивного компоненту СІ у професійній діяльності, в той час, як менеджери та психологи здебільшого спираються на його емоційний компонент.

Узагальнюючи результати факторного аналізу за всіма трьома досліджуваними групами та порівнюючи їх із результатами загальної групи соціологів, можна виділити характерні риси представників професійного

середовища «людина-людина», а також відмінності по їх значимості та структурі у представників різних соціономічних груп.

Серед семи факторів, виділених нами для аналізу, майже в усіх досліджуваних груп, окрім психологів-практиків, перший фактор має найвагоміше значення від загальної дисперсії даних, та включає в себе найбільшу кількість показників з високим факторним навантаженням, що відображає комплексність та пріоритетність цих характеристик для здійснення відповідної професійної діяльності.

1 Фактор у загальній групі досліджуваних відображає «Особистісно-комунікативний потенціал» (24%), поєднує здебільшого показники, пов'язані з комунікативною активністю та загальним рівнем енергійності у спілкуванні. У групі менеджерів на перше місце виходить «Інтелектуально-комунікативний потенціал» (30%), який поєднує показники інтелектуальної та комунікативної гнучкості, адаптивності, широти світогляду, енергійності, здатності до емоційної саморегуляції, організаційні та комунікативні здібності. У групі психологів ситуація докорінно змінюється і на перший план виходить «Потенціал толерантності» (18,5%), який поєднує риси доброзичливого та терплячого ставлення до оточуючих, а також, відкритості до нових людей та вражень, що є цілком закономірним, з огляду на характер професійної діяльності психологів. У викладачів першим фактором з власним значенням 30% виступає «Смисловий потенціал», включає групу показників смисложиттєвих орієнтацій, а також показники організаційних здібностей та сумлінності.

2 фактором у загальній групі виступає «Смисловий потенціал» (9%), в групі менеджерів – також, з власним значенням 10%, у групі психологів - «Потенціал емоційної чутливості» (15 %), який об'єднує показники емоційної вразливості, у групі викладачів - «Особистісно-комунікативний потенціал» (10%). Таким чином, ми бачимо, що власне значення виділених характеристик у загальній групі, групах менеджерів та викладачів приблизно на одному рівні, в

той час, як у психологів 2 фактор має більше власне значення, а отже поєднує в собі більшу кількість показників з високими факторним навантаженням.

3 фактор у загальній групі - *«Емоційний потенціал»* (8%), об'єднує характеристики емоційної стійкості; у групі менеджерів - також, з власною вагою 9%; у групі психологів - *«Смисловий потенціал»* (13%); у групі викладачів - *«Психомоторний потенціал»* (7%), який об'єднує показники психомоторної активності.

4 фактор у загальній групі - *«Психомоторний потенціал»* (6,5%); у групі менеджерів - *«Психомоторний потенціал»* (7,6%); у групі психологів - *«Інтелектуально-комунікативний потенціал»* (9%); у групі викладачів - *«Потенціал толерантності»* (6,7%).

5 фактор у загальній групі - *«Потенціал толерантності»* (6,3%), у групі менеджерів - *«Потенціал толерантності»* (5,7%), у групі психологів - *«Потенціал старанності»* (6,5%), у групі викладачів - *«Потенціал емоційної чутливості»* (5,5 %).

6 фактор у загальній групі - *«Потенціал старанності»* (5%), у групі менеджерів - *«Потенціал старанності»* (4,8%), у групі психологів - *«Потенціал емоційної компетентності»* (4,7%), який об'єднує показники здібностей до пізнання емоцій та вербальної експресії; у групі викладачів - *«Потенціал емоційної стійкості»* (5,1 %).

7 фактор у загальній групі - *«Інтелектуальний потенціал»* (4%), у групі менеджерів - *«Потенціал емоційної компетентності»* (4,5%); у групі психологів - *«Психомоторний потенціал»* (4,5 %), у групі викладачів - *«Потенціал соціального пізнання»* (3,8 %).

У таблиці 3.21. представлені виділені характеристики досліджуваних соціономічних груп з показниками власного значення дисперсії.

Таблиця 3.21.

**Узагальнена таблиця провідних характеристик
фахівців соціономічних професій**

Фактори	Загальна група	Менеджери	Психологи	Викладачі
1 Фактор	«Особистісно-комунікативний потенціал» (24%)	«Інтелектуально-комунікативний потенціал» (30%)	«Потенціал толерантності» (18,5%)	«Смисловий потенціал» (30%)
2 Фактор	«Смисловий потенціал» (9%)	«Смисловий потенціал» (10%)	«Потенціал емоційної чутливості» (15 %)	«Особистісно-комунікативний потенціал» (10%)
3 Фактор	«Емоційний потенціал»(8%)	«Емоційний потенціал» (9%)	«Смисловий потенціал» (13%)	«Психомоторний потенціал» (7 %)
4 Фактор	«Психомоторний потенціал» (6,5%)	«Психомоторний потенціал» (7,6%)	«Інтелектуально-комунікативний потенціал» (9%)	«Потенціал толерантності» (6,7%)
5 Фактор	«Потенціал толерантності» (6,3%)	«Потенціал толерантності» (5,7%)	«Потенціал старанності» (6,5%)	«Потенціал емоційної чутливості» (5,5 %).
6 Фактор	«Потенціал старанності» (5%)	«Потенціал старанності» (4,8%)	«Потенціал емоційної компетентності» (4,7 %)	«Емоційний потенціал» (5,1 %).
7 Фактор	«Інтелектуальний потенціал» (4%)	«Потенціал емоційної компетентності» (4,5 %)	«Психомоторний потенціал» (4,5 %)	«Потенціал соціального пізнання» (3,8 %).

Таким чином, факторний аналіз дозволив виділити такі характерні групи ознак фахівців соціономічних професій: «Особистісно-комунікативний потенціал», «Інтелектуально-комунікативний потенціал», «Потенціал толерантності», «Смисловий потенціал», «Емоційний потенціал», «Потенціал емоційної чутливості», «Потенціал старанності», «Психомоторний потенціал», «Потенціал емоційної компетентності», «Потенціал соціального пізнання». Склад показників виділених груп факторів з високими кореляційними зв'язками здебільшого стійкий, хоча може варіюватися в залежності від групи. Значимість кожної ознаки, тобто її пріоритетність для кожної групи фахівців

може відрізнятися, що варто враховувати у підготовці майбутніх фахівців. Отримані дані можуть бути використані для розробки корекційно-розвиваючих програм для студентів соціономічних напрямків навчання, опитувальників професійної компетентності та проведення подальших досліджень.

3.4. Регресійний аналіз особистісних чинників соціального інтелекту.

З метою виділення найбільш значущих чинників розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій за допомогою комп'ютерної програми математичної обробки даних SPSS нами був використаний множинний регресійний аналіз.

В якості залежних змінних були розглянуті інтегральні показники когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів СІ, а у якості незалежних змінних – показники особистісних чинників. У Таблицях 3.22. - 3.25 представлені результати регресійного аналізу.

Для аналізу впливу особистісних чинників на когнітивний компонент СІ нами було обрано *інтегральний показник здібності до пізнання та прогнозування поведінки людей*. В таблиці 3.22. представлено результати регресійного аналізу зв'язку цього показника з особистісними характеристиками ($p > 0,05$).

Таблиця 3.22

Особистісні чинники розвитку когнітивного компоненту СІ у фахівців соціономічних професій

Модель	R	R квадрат	Скорегований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	,293(a)	,086	,080	4,288
2	,392(b)	,154	,142	4,140
3	,441(c)	,194	,178	4,052
4	,489(d)	,239	,219	3,951
5	,523(e)	,274	,249	3,873
6	,545(f)	,297	,268	3,825
7	,569(g)	,323	,290	3,765
8	,592(h)	,350	,314	3,703
9	,615(i)	,379	,339	3,634
10	,639(j)	,408	,366	3,559

Примітки: R – коефіцієнт множинної кореляції, який відображає зв'язок сукупності особистісних чинників з загальним показником здібності до пізнання поведінки; R (квадрат) – коефіцієнт детермінації, що дорівнює долі дисперсії загальної здібності до пізнання, обумовленої дією чинників. Скорегований R (квадрат) – скорегований коефіцієнт детермінації.

Згідно отриманим результатам, було виділено 10 предикторів, які сумарно обумовлюють 37% дисперсії інтегрального показника здібності до пізнання. До цих чинників відносяться: комунікативна швидкість (8%); наявність життєвих цілей (6,7%); педантичність (3%); екстравертованість (4%); внутрішня мотивація професійної діяльності (3%); внутрішня негативна мотивація (2%); емоційна вразливість у сфері комунікацій (2%); локус контролю – Життя (2%); контроль емоцій (2,5%); контроль імпульсів (2,7%). Таким чином, найбільш значимими показниками розвитку когнітивного компоненту соціального інтелекту, зокрема, загальної здатності до пізнання поведінки інших людей, виступають *комунікативна швидкість* та *наявність цілей у житті*. Порівнявши отримані результати з даними кореляційного аналізу різних показників СІ та особистісних чинників (Таблиці 3.10. - 3.12.), ми можемо зазначити, що такі показники, як комунікативна швидкість, наявність цілей у житті, педантичність, екстравертованість, Локус контролю-Життя, контроль емоцій та імпульсів, та внутрішня мотивація професійної діяльності та емоційна чутливість мають позитивний вплив на формування здібності до пізнання поведінки. В той час, як внутрішня негативна мотивація ($r = -0,165$) впливає негативно. Комунікативна швидкість в даному випадку виступає як оперативна здібність, тобто, виступає основою розвитку когнітивного компоненту, в той час, як наявність життєвих цілей є мотивуючим чинником, та зумовлює потребу й інтерес до пізнання поведінки інших. Розглядаючи інші чинники та аналізуючи їх вплив, можна зазначити, що педантичність зумовлює точність та уважність до проявів поведінки інших; екстравертованість – загальну відкритість до вражень та інших людей; внутрішня мотивація професійної діяльності – зацікавленість у змісті праці – у

випадку соціологів це професійні комунікації з іншими людьми; емоційна вразливість у сфері комунікацій – робить людину уважною до поведінки та проявів інших, локус контролю - Життя зумовлює впевненість, що на життя та поведінку інших можна впливати, контроль емоцій та імпульсів зумовлює саморегуляцію та робить людину більш компетентною у соціальних ситуаціях, бажання уникати негативних оцінок та вражень робить людину закритою та негативно впливає на здатність розуміти інших.

Для аналізу впливу особистісних чинників на емоційний компонент СІ нами було обрано *інтегральний показник емоційної компетентності*. В таблиці 3.23. представлено результати регресійного аналізу зв'язку цього показника з особистісними характеристиками ($p > 0,05$).

Таблиця 3.23.

**Особистісні чинники розвитку емоційного компоненту СІ
у фахівців соціологічних професій**

Модель	R	R квадрат	Скорегований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	,209(a)	,044	,037	9,793
2	,300(b)	,090	,078	9,585
3	,377(c)	,142	,125	9,339
4	,427(d)	,182	,160	9,150
5	,458(e)	,210	,183	9,021

Примітки: R – коефіцієнт множинної кореляції, який відображає зв'язок сукупності особистісних чинників з загальним показником емоційної компетентності; R (квадрат) – коефіцієнт детермінації, що дорівнює долі дисперсії загального показника емоційної компетентності, обумовленої дією чинників. Скорегований R (квадрат) – скорегований коефіцієнт детермінації.

Аналіз отриманих результатів дозволив виділити 5 чинників розвитку емоційного компоненту соціального інтелекту, які сукупно обумовлюють 18% розвитку цієї здібності. До них відносяться: товариськість (4%); індекс інтелектуальної активності (4%); комунікативна швидкість (4,7%); задоволеність результативністю життя (3,5%); бажання видатися кращим (2%). Порівнявши отримані результати з даними кореляційного аналізу різних показників СІ та особистісних чинників (Таблиці 3.10. - 3.12.), можемо

зазначити, що всі вказані якості, крім індексу інтелектуальної активності ($r = -0,172$) мають позитивний вплив на розвиток емоційного компоненту СІ. Як видно з отриманих результатів нашого дослідження, найбільш значущими чинниками розвитку емоційної компетентності є комунікативна швидкість та позитивне ставлення до інших людей, що важливо, комунікативна швидкість, як і у випадку здібності до розуміння та прогнозування поведінки людей, виступає у якості операційної, в той час, як товариськість, характеризує загальне ставлення до інших, а отже й відкритість до їх почуттів та емоційних станів. Висока інтелектуальна активність може виступати певною перешкодою розвитку пізнання власних емоцій та емоцій інших людей, що достатньо поширено серед людей інтелектуального типу, для яких характерно раціональний тип мислення та прийняття рішень.

Для аналізу впливу особистісних чинників на поведінковий компонент СІ ми проаналізувати кожний показник, які входять до його складу окремо. В таблиці 3.24. - 3.25. представлено результати регресійного аналізу зв'язку організаційних та комунікативних здібностей з особистісними характеристиками ($p > 0,05$).

Таблиця 3.24.

**Особистісні чинники розвитку поведінкового компоненту СІ
(організаційних здібностей) у фахівців соціономічних професій**

Модель	R	R квадрат	Скорегований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	,658(a)	,433	,429	3,042
2	,741(b)	,550	,544	2,719
3	,760(c)	,577	,569	2,644
4	,774(d)	,598	,588	2,585
5	,794(e)	,631	,618	2,487

Примітки: R – коефіцієнт множинної кореляції, який відображає зв'язок сукупності особистісних чинників з показником організаційних здібностей; R (квадрат) – коефіцієнт детермінації, що дорівнює долі дисперсії організаційних здібностей, обумовленої дією сукупності чинників. Скорегований R (квадрат) – скорегований коефіцієнт детермінації.

На основі регресійного аналізу було виділено 6 особистісних чинників - предикторів розвитку організаційних здібностей зі статистично достовірними

коефіцієнтами регресії, які сукупно обумовлюють 62% дисперсії: ергічність комунікативна (43%), індекс загальної адаптивності (12%), знання соціальних норм (2,5%), відкритість до культури (2%), емоційна чутливість у сфері комунікацій (3%). Порівнявши отримані результати з даними кореляційного аналізу різних показників СІ та особистісних чинників (Таблиці 3.10 - 3.12.), можемо зазначити, що всі якості, крім емоційної чутливості у сфері комунікацій ($r = - 0,355$) мають позитивний вплив на розвиток цих характеристик. Найбільш значимим фактором, який обумовлює значну міру й майже половину розвитку організаційних здібностей, згідно наших досліджень, виступає комунікативна ергічність, тобто висока потреба у спілкуванні, легкість у встановленні контактів, прагнення лідерства. Наступним значимим фактором є показник загальної адаптивності, тобто високий рівень загальної активності та здатність опиратися несприятливим впливам. Далі йде емоційна вразливість у сфері комунікацій, котра може перешкоджати здійсненню управлінської діяльності. Всі інші фактори здебільшого є допоміжними, та сприяють загальній відкритості до поля соціальних взаємодій.

Таблиця 3.25

**Особистісні чинники розвитку поведінкового компоненту СІ
(комунікативних здібностей) у фахівців соціономічних професій**

Модель	R	R квадрат	Скорегований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	,559(a)	,312	,308	2,637
2	,617(b)	,380	,372	2,511
3	,662(c)	,438	,426	2,400
4	,683(d)	,467	,452	2,346
5	,701(e)	,491	,474	2,299

Примітки: R – коефіцієнт множинної кореляції, який відображає зв'язок сукупності особистісних чинників з показником комунікативних здібностей; R (квадрат) – коефіцієнт детермінації, що дорівнює долі дисперсії комунікативних здібностей, обумовленої дією сукупності чинників. Скорегований R (квадрат) – скорегований коефіцієнт детермінації.

На основі результатів регресійного аналізу взаємозв'язків особистих чинників фахівців соціономічних професій з їх комунікативними здібностями, було виділено 5 основних чинників зі статистично достовірними коефіцієнтами

регресії (див. таблицю 3.25.), які сукупно обумовлюють 47% дисперсії цього показника: індекс загальної адаптивності (30%), задоволеність результативністю життя (6%), ергічність комунікативна (5%), домінантність (2,6%), емоційна чутливість у психомоторній сфері (2%). Найбільш значущим чинником розвитку комунікативних здібностей за результатами регресійного аналізу виступає загальна адаптивність фахівців, далі виступають задоволеність результативністю життя та комунікативна ергічність. Як і у випадку організаційних здібностей, емоційна вразливість до комунікативної фрустрації ($r = -0,407$) може стримувати розвиток здібностей до спілкування.

На основі аналізу отриманих результатів дослідження особистісних чинників, які зумовлюють розвиток соціального інтелекту, можна узагальнити наступне:

1. Розвиток загальної здібності до пізнання поведінки людей, загальної емоційної компетентності, організаційні та комунікативні здібності зумовлюють здебільшого різні фактори, з різною вираженістю міри значимості;
2. Комунікативна швидкість, тобто плавність мови, швидкість вербалізації та мовної активності суттєво впливає на розвиток когнітивного та емоційного компоненту СІ, зумовлюючи операційну готовність до комунікацій.
3. Визначальними для розвитку поведінкового компоненту СІ виступають комунікативна ергічність та загальна адаптивність особистості, які обумовлюють високу потребу у спілкуванні, легкість у встановленні контактів, швидку адаптацію до нових ситуацій спілкування, здатність опиратися несприятливим впливам.
4. Значущими для розвитку всіх компонентів СІ є показники смисложитєвих орієнтацій, при чому для когнітивного компоненту важливим є наявність життєвих цілей, які надають життю осмисленість, направленість та часову перспективу, в той час, як для емоційного та поведінкового важливою є задоволеність результативністю життя, тобто усвідомлення власної життєвої компетентності.

Результати, представлені у даному розділі можуть бути використані для розробки розвиваючих програм, індивідуальних та групових корекційних занять, проведення подальших наукових досліджень.

ВИСНОВКИ ДО ІІІ РОЗДІЛУ

В розділі ІІІ представлені результати емпіричного дослідження особистісних чинників розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій; структури СІ працюючих менеджерів, психологів та викладачів; взаємозв'язків різних груп особистісних чинників з структурними компонентами СІ; досліджені характерні риси фахівців професійного середовища «людина-людина», виділені та проаналізовані основні чинники, які зумовлюють розвиток когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів соціального інтелекту.

У дослідженні взяли участь 153 фахівця професійного середовища «людина-людина»: «Менеджери», «Викладачі» та «Психологи», чоловіки та жінки віком від 25 до 60 років, які проживають у місті Києві та здійснюють практичну професійну діяльність за вказаним фахом.

Для вивчення різних структурних елементів соціального інтелекту було використано «Тест соціального інтелекту» Дж. Гілфорда і М. О'Салліван (Адаптація О.С. Михайлової), тест Дж. Мейера, П. Селовей, Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) (Адаптація О.О. Сергієнко, І. І. Ветрова), тест організаційних та комунікативних здібностей КОЗ-2 (Б.О. Федоришин, В.В. Синявський). Для вивчення різних груп особистісних чинників - методика структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДВІ (В.М. Русалова), методика «Велика п'ятірка» BFQ-2 (Адаптація Л.Ф. Бурлачука, Х. Г. Рахубовської), методика визначення мотивації професійної діяльності (Методика К. Замфір у модифікації А. Реана), методика смисложиттєвих орієнтацій СЖО (Д. О. Леонтьєва).

Для аналізу отриманих результатів були використані методи статистичної обробки даних за допомогою комп'ютерної програми SPSS 19: кореляційний,

факторний, множинний регресійний аналізи. Узагальнені результати дослідження представлено у 24 таблицях.

Оскільки показники чоловіків та жінок всіх професійних груп за показниками когнітивного, емоційного та поведінкового компоненту достовірно не відрізнялись, то особистісні чинники соціального інтелекту досліджуваних представників соціономічних професій проаналізовані та викладені без диференціації за статтю та фахом.

Порівняння різних вікових груп за всіма показниками СІ показало, що найвищий рівень соціальних здібностей за майже всіма характеристиками спостерігається у фахівців 23-30 років. Слід зазначити позитивну динаміку розвитку здатності до використання емоцій у спілкуванні та комунікативних здібностей у фахівців 31-40 років. Після 41 року більшість показників СІ починають знижуватися, зокрема, розуміння поведінки інших людей та здатність ідентифікувати емоцій, але найбільш значимі зміни стосовно зниження рівня розвитку майже всіх показників СІ спостерігається у фахівців після 51 року.

В результаті вивчення рівня розвитку компонентів СІ у фахівців-соціономістів, було встановлено, що більшість із них мають середній рівень розвитку когнітивного (76,5% досліджуваних) та емоційного компонентів (86,3%) соціального інтелекту, а саме інтегрального фактору пізнання поведінки інших людей, та загальної емоційної компетентності. Щодо поведінкового компоненту СІ, зокрема, рівня розвитку організаційних та комунікативних здібностей, то фахівці професійного середовища «людина-людина» виявили середній (ОЗ – 37,3%; КЗ – 37,5% досліджуваних) та вищий за середній (ОЗ – 37,3%; КЗ – 37,9% досліджуваних) рівні прояву цих здібностей, що є достатньо передбачуваним з огляду на характер їхньої професійної діяльності.

Згідно результатів дослідження здатність до пізнання результатів поведінки людей, у більшості працюючих представників соціономічних професій розвинена на рівні вищому за середній (59,4% досліджуваних);

здатність до пізнання невербальної поведінки здебільшого на середньому та вищому за середній рівнях (72,4% та 22,9% досліджуваних); здатність до розуміння вербальної експресії також на середньому та вищому за середній (56,8 % та 29,5% досліджуваних) та здатність до комплексної оцінки ситуацій спілкування (67,3% та 18,3 % досліджуваних) також на середньому та вищому за середній. Порівнявши результати досліджень інших вчених [116] за цими методиками серед студентів соціономічного профілю, з отриманими нами даними можна з впевненістю зазначити, що загальна здатність до пізнання поведінки інших людей, вербальної та невербальної експресії, здатність до комплексного аналізу ситуацій спілкування зростає та формується з досвідом професійної діяльності, та є професійно важливою якістю фахівців соціономічних професій.

Досліджуючи різні складові емоційного компоненту СІ, можна зазначити, що більшість досліджуваних виявили середню та вищу за середню здатності: до ідентифікації емоцій (ІЕ) – 70% та 16,3%; до використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності (ВЕ) – 77,8% та 15,7%; до розуміння та аналізу емоцій (РЕ) – 71,2% та 28,1%; до свідомого управління емоціями для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків (УЕ) – 71,9% та 22,8%. Отримані дані є достатньо високими показниками рівня розвитку емоційної компетентності соціономістів і також вказують на значущість цих здібностей для ефективної професійної діяльності.

Тобто, працюючі фахівці професійного середовища «людина-людина» мають достатньо високий рівень розвитку всіх структурних компонентів соціального інтелекту. Найбільш значима позитивна динаміка розвитку спостерігається стосовно поведінкового компоненту СІ, а саме практичних соціальних здібностей.

На основі кореляційного аналізу внутрішніх взаємозв'язків між різними показниками СІ, можна зазначити, що всі показники когнітивної складової СІ позитивно корелюють з інтегральним фактором пізнання поведінки, та з більшістю показників емоційного компонента, що вказує на тісний

взаємозв'язок цих здібностей. Щодо поведінкового компоненту СІ, то найбільш значущі кореляційні зв'язки спостерігаються між організаційними здібностями та здатністю до ідентифікації емоцій, здатністю до управління емоціями та інтегральним фактором емоційної компетентності. Це вказує на значимість здібностей до емоційного сприйняття та саморегуляції для здійснення управлінської діяльності.

Більш детальний розгляд характеру взаємозв'язків між різними показниками СІ у фахівців соціономічних професій, надав можливість виділити наступні закономірності:

1. Здатність до пізнання результатів поведінки позитивно пов'язана зі здатністю до ідентифікації емоцій та використанням емоцій для вирішення проблем, що свідчить про значущість диференціації емоцій для розуміння поведінки інших людей, яка, своєю чергою, підвищує здатність до свідомого використання емоцій для здійснення різних соціальних впливів.
2. Встановлено взаємозв'язок здібностей до пізнання невербальних та вербальних проявів, та важливість сприйняття невербальної комунікативної інформації для свідомого використання власного емоційного потенціалу.
3. Чутливість до емоцій інших людей та їх розуміння є засадничими здібностями у набутті комунікативної компетентності, розуміння тонкощів спілкування, розрізнення емоційного забарвлення мовних комунікацій.
4. Розрізнення контексту ситуацій спілкування позитивно впливає на загальну здатність розуміти інших людей, їх емоційних проявів, здатність управляти власними емоціями та емоціями інших людей.
5. Загальна емоційна компетентність, здатність до сприйняття, розрізнення та розуміння емоцій є засадничими для розвитку розуміння інших та себе, а також для конструктивного використання власної емоційності.
6. Засадничими для розвитку управлінських здібностей є загальний рівень емоційної компетентності та, зокрема, здатність управляти як власними емоціями, так і емоціями інших.
7. Організаційні та комунікативні здібності є взаємопов'язаними та

взаємодоповнюючими.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури нами було виділені чотири групи чинників соціального інтелекту, які можуть зумовлювати його розвиток у фахівців професійного середовища «людина-людина»: структурно-динамічні характеристики темпераменту, характерологічні властивості, мотиваційні та смислові чинники.

До першої групи чинників розвитку соціального інтелекту відносяться **структурно-динамічні властивості темпераменту**, які були вивчені нами за допомогою опитувальника структурно-динамічних властивостей темпераменту ОФДВІ (В.М. Русалова). За допомогою кореляційного аналізу було виділено 59 взаємозв'язків, при чому найбільша кількість із них припадає на поведінковий компонент СІ – організаційні та комунікативні здібності.

Узагальнюючи результати дослідження за цією методикою, можна зазначити, що структурно-динамічні властивості темпераменту пов'язані з всіма структурними компонентами СІ. Найбільш значними чинниками розвитку соціального інтелекту є комунікативна швидкість та індекс загальної активності особистості. Щодо *когнітивного компоненту СІ*, то найбільшого значимого впливу зазнають здатності до розуміння вербальних проявів та комплексного вирішення ситуацій спілкування. Щодо *емоційного компоненту СІ*, то найбільшу кількість позитивних взаємозв'язків зі структурно-динамічними властивостями темпераменту виявлено стосовно здатності до свідомого управління емоціями. Для розвитку цієї здібності важливі - інтелектуальна ергічність, інтелектуальна та комунікативна швидкість, загальний рівень інтелектуальної, комунікативної та загальної активності. Що стосується *поведінкового компоненту СІ*, то як вже зазначалось вище, майже всі структурно-динамічні властивості темпераменту, окрім вразливості до емоційних впливів, позитивно, впливають на розвиток комунікативних та організаційних здібностей у фахівців соціономічних професій.

На основі комплексного аналізу співвіднесення взаємозв'язків показників різних структурних компонентів СІ з **характерологічними особливостями**

опитувальника «Велика п'ятірка - 2» (BFQ-2), можемо зазначити, що всі структурні компоненти СІ фахівців соціономічних професій так, чи інакше зазнають впливу характерологічних особливостей особистості, що обумовлено спільним походженням як здатності до соціального пізнання, так і самої особистості, як інструменту адаптації до соціального оточення. Найбільшого впливу зазнає поведінковий компонент СІ, тобто, саме практичні навички до організаційної та комунікативної професійної діяльності соціономістів зумовлені особистісними рисами та характером особистості. Щодо когнітивного та емоційного компонентів СІ, то найбільшою мірою, особливості характеру зумовлюють здатність до пізнання результатів поведінки та вербальної експресії, а також, здатності ідентифікувати емоції та управляти власними емоціями й емоціями інших людей.

Для дослідження **мотиваційних** та **смыслових чинників** соціального інтелекту соціономістів було використано методику мотивації професійної діяльності К. Замфір (у модифікації А. Реана) та тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва (СЖО).

Результати засвідчують важливість мотиваційних та смыслових чинників для розвитку різних компонентів соціального інтелекту, але вплив цих чинників не є однозначним. Виявлено, наприклад, більшу значимість смыслових чинників порівняно з мотиваційними, однак, в даному дослідженні вивчалися лише загальні розподіл мотивів професійної діяльності на зовнішні та внутрішні. Мотиваційні чинники значимі здебільшого для емоційного та поведінкового компоненту СІ, в той час, майже не впливають на здатність людини розуміти власну поведінку та поведінку інших людей. Смыслові чинники значимі для всіх компонентів СІ, при чому для когнітивного компоненту важливим є наявність життєвих цілей, які надають життю осмисленість, направленість та часову перспективу, в той час, як для емоційного та поведінкового важливим є задоволення результативністю життя, тобто усвідомлення власної життєвої компетентності.

Що стосується мотиваційних чинників, то виділені значущі взаємозв'язки між зовнішньої позитивної мотивації (ЗПМ) зі здатністю до управління емоціями та комунікативними здібностями, тобто, достойна зарплата, прагнення просуватися по службі, потреба у досягненні соціального престижу позитивно впливають на здатність до саморегуляції емоцій та здібності до спілкування. В той час, як зовнішня негативна мотивація (ЗНМ), тобто, прагнення уникати критики та можливих покарань може перешкоджати загальній здатності до розуміння поведінки та емоційних станів інших людей. Не виявлено значущих взаємозв'язків між показниками СІ та внутрішньою мотивацією (ВМ) професійної діяльності (зосередженість на самому змісті діяльності), що може свідчити про те, що задоволеність від процесу діяльності та можливість найповнішої реалізації власних здібностей самі по собі не спонукають розвиток СІ, для цього більш значимим є прагнення позитивного підкріплення та соціального визнання з боку інших.

Розглядаючи групу смислових чинників, можемо зазначити неоднозначний та різновекторний вплив факторів смисложиттєвих орієнтацій на рівні прояву соціального інтелекту:

1. Наявність життєвих цілей (Суб 1) значимо впливає на здатність до розуміння вербальної експресії ($r = 0,244$) та загальну здатність розуміти поведінку інших ($r = 0,211$), управління емоціями ($r = 0,163$), розвиток організаційних ($r = 0,302$) та комунікативних здібностей ($r = 0,178$), водночас, може перешкоджати розумінню емоцій ($r = - 0,198$). Одною з причин цього може бути надмірна зосередженість на власних потребах та завданнях, що іноді призводить до ігнорування потреб та емоцій, як власних, так і інших людей.

2. Задоволеність від процесу життя (Суб 2), крім організаційних ($r = 0,406$), та комунікативних здібностей ($r = 0,468$) позитивно впливає на здатність ідентифікувати емоції ($r = 0,220$), водночас, також може негативно впливати на здатність до розуміння емоційних станів інших ($r = 0,230$).

3. Задоволеність самореалізацією або усвідомлення результативності

життя (Суб 3) позитивно корелює зі здатністю до розрізнення емоцій ($r = 0,180$) та їх управлінням ($r = 0,183$), показниками поведінкового компоненту СІ. Реалізація особистісного потенціалу та усвідомлення плідності власних зусиль в цілому сприяють уважності до емоцій інших, додають впевненості у здійсненні цілеспрямованих емоційних впливів, сприяють організаційній та комунікативній діяльності.

4. Уявлення про себе як про сильну особистість (Суб 4) позитивно впливає на здатність розрізняти емоцій ($r = 0,193$), управляти емоціями ($r = 0,240$), здійснювати організаційну ($r = 0,422$) та комунікативну діяльність ($r = 0,430$), водночас, може робити людину надмірно егоцентричною, та не сприяє глибокому розумінню емоційних станів ($r = -0,179$).

5. Впевненість людини у керованості життям сприяє розвитку здатності до ідентифікації емоцій ($r = 0,235$), організаційних ($r = 0,353$) та комунікативних здібностей ($r = 0,348$), однак, внаслідок надмірної самовпевненості може перешкоджати точному розумінню вербальних проявів ($r = 0,176$) інших людей та їх емоційних станів ($r = 0,164$).

Узагальнюючи результати за цією методикою, можна відзначити загальний позитивний вплив смисложиттєвих орієнтацій на розвиток соціального інтелекту, здебільшого це стосується емоційного та поведінкового його компоненту, що є цілком зрозумілим з огляду на пов'язаність факторів смислу з емоційністю людини та її безпосередньою практичною діяльністю. Згідно нашого дослідження, найбільшу кількість значимих позитивних взаємозв'язків виявили здатність до ідентифікації емоцій ($r = 0,18 - 0,25$; $p < 0,01$) та до управління емоціями ($r = 0,16 - 0,24$; $p < 0,01$). Щодо поведінкового компоненту, то рівень значимості кореляційних зв'язків факторів смислу з організаційними ($r = 0,30 - 0,44$; $p < 0,01$) та комунікативними ($r = 0,18 - 0,47$; $p < 0,01$) здібностями ще вищий.

Факторний аналіз всіх показників дослідження дозволив виділити характерні групи ознак фахівців соціономічних професій: *«Особистісно-комунікативний потенціал»*, *«Інтелектуально-комунікативний потенціал»*,

«Потенціал толерантності», «Смисловий потенціал», «Емоційний потенціал», «Потенціал емоційної чутливості», «Потенціал старанності», «Психомоторний потенціал», «Потенціал емоційної компетентності», «Потенціал соціального пізнання». Склад показників виділених груп факторів з високими кореляційними зв'язками здебільшого стійкий, хоча може варіюватися в залежності від групи досліджуваних. Пріоритетність кожної ознаки для окремих груп фахівців, відрізняється, що варто враховувати у підготовці майбутніх спеціалістів. Серед головних характеристик загальної групи соціологів було виділено *«Особистісно-комунікативний потенціал»,* що поєднує показники комунікативної активності та енергійності у спілкуванні. У групі менеджерів - *«Інтелектуально-комунікативний потенціал»,* який поєднує показники інтелектуальної та комунікативної гнучкості, адаптивності, широти світогляду, енергійності, здатності до емоційної саморегуляції, організаційні та комунікативні здібності, у групі психологів - *«Потенціал толерантності»,* який поєднує риси доброзичливого та терплячого ставлення, а також, відкритості до нових людей та вражень. У викладачів першим фактором виступає *«Смисловий потенціал»,* що включає групу показників смисложиттєвих орієнтацій, а також показники організаційних здібностей та сумлінності.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для продовження вивчення взаємозв'язків різних показників соціального інтелекту та особистісних характеристик та розробки практичних рекомендацій щодо розвитку практичних навичок майбутніх фахівців соціологічного професійного напрямку.

РОЗДІЛ IV ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Як зазначав Карл Альбрехт, розвиток соціального інтелекту надзвичайно важливий для всіх сфер суспільного життя: для закладів початкової освіти, шкільного навчання, освіти дорослих людей, в управлінні та бізнесі. Дітям та підліткам це необхідно для дружби та поваги, якої вони прагнуть; студентам треба навчатися співпрацювати та ефективно впливати на інших; менеджерам необхідно розуміти та взаємодіяти з людьми, якими вони керують; висококваліфікованим спеціалістам треба розуміти соціальний контекст та досягати своїх цілей з урахуванням емпатії; дорослим, і у професійному, і у особистому житті треба вчитися ефективно представляти себе та заслуговувати повагу тих, з ким вони мають справу. Соціальний інтелект допомагає зменшувати конфлікти, сприяє співпраці, заміщує фанатизм та полярність поглядів розумінням, та спонукає людей досягати спільних цілей. На думку К.Альбрехта, в недалекому майбутньому, можливо, СІ стане найбільш важливою складовою нашого виживання як виду [136].

Аналіз теоретичних джерел показав, що саме поняття соціального інтелекту у сучасній науці дотепер залишається дискусійним, тому розробка методичного забезпечення розвитку як цієї здібності у цілому, так окремих його компонентів тільки починає напружуватись. Західні дослідники і тут ідуть у фарватері з новітніми тренінгами, корекційно-розвиваючими програмами, онлайн-курсами. Своїми програмами розвитку соціального та емоційного інтелекту відомі Карл Альбрехт (Karl Albrecht), Девід Рок (Devid Rok), Ричард Боятзіс (Richard Boyatzis) та Деніел Големан (Goleman Deniel), Тревіс Бредбері та Джіан Грейвс (Travis Bradberry, Jean Greaves) та інші. Підхід до розвитку соціального інтелекту, покладений в основу цих програм зазвичай базується на розумінні авторів цього феномену та тих провідних характеристик, які вони вважають визначальними для розвитку цієї здібності.

Карл Альбрехт, наприклад, як фахівець з організаційної психології, запропонував свою модель розвитку соціального інтелекту, яка має аббревіатуру

S.P.A.C.E., за початковими англійськими літерами п'яти її основних складових: *Situational Radar (Awareness)* – ситуативна обізнаність (усвідомлення, психологічна орієнтованість); *Presence* – присутність; *Authenticity* – автентичність; *Clarity* – ясність; *Empathy* – емпатія. Соціальний інтелект від визначає, як здатність знаходити спільну мову з людьми, вміння залучати їх до співпраці, тобто, базове розуміння людей та набір навичок для успішної взаємодії з ними. Для розвитку СІ він розробив комплекс вправ і рекомендацій, де виділяє п'ять напрямків розвитку СІ, важливих для бізнесу, професійної роботи та життя:

Ситуативне усвідомлення – вміння сприймати ситуацію цілісно, розрізняти емоції та наміри людей за даних обставин. Ключовим вмінням для цієї якості – бути присутнім у контексті ситуації, уважним до конкретних контекстів та мудро діяти, виходячи з цього розуміння. Дана якість включає три складові – просторовий (звичаї, культурні особливості, суспільний, громадський, інтимний простір, значення простору); поведінковий (міміка, пози, рухи, жести, вирази обличчя, правила етикету, одяг, аксесуари та інші вербальні та невербальні сигнали); семантичний (мовні сигнали з глибшим рівнем сенсу, ідентифікація мовних паттернів, специфічних висловів);

Присутність – усвідомлення того, який вплив на людей створює ваш зовнішній вигляд, настрій та мова тіла, яке враження ви справляєте на інших;

Автентичність – поведінка, яка засвідчує, що людина є чесною сама з собою та іншими, включає самоповагу, впевненість та здатність поважати інших, надавати їм підтримку, віру у свої цінності та переконання. Суттю недостовірної поведінки є маніпуляція, на думку К. Альбрехта – це відсутність власної гідності, спроби отримати бажане прихованим способом;

Ясність – здатність проявляти себе, чітко формулювати свої думки, ефективно використовувати мову, обґрунтовувати свою позицію та переконувати інших, свідомо використовувати мовну майстерність у якості стратегічного активу, уникнення мовних забруднень, які можуть спричиняти непорозуміння, конфлікти; уникнення пліток, обмов та знецінення;

Емпатія – це здатність сприймати почуття та емоції інших людей, відчувати свій зв'язок з ними, яка розвивається завдяки теплому ставленню, прийняттю, уважності та «платиновому» правилу: «стався до інших так, як вони того б хотіли» [136].

Інший підхід до розвитку соціального інтелекту запропонував Девід Рок, базуючись на даних сучасних досліджень соціальної неврології, які зазначають вплив соціальних взаємодій на формування фізіологічних та неврологічних реакцій, зокрема, на активізацію реакції «загрози», що значною мірою сприяє розвитку соціального стресу. Багато дослідників доводять, що людський мозок прирівнює соціальні потреби до потреб виживання, наприклад, голод та вигнання викликають схожі нервові реакції, що негативним чином впливає на ефективність професійної діяльності, як людини, так і організації в цілому. Для подолання цих перешкод, дослідник пропонує 5-тифакторну модель SCARF (Status, Certainty, Autonomy, Relatedness, Fairness), тобто, шляхом оптимізації продуктивності та подолання професійного стресу, Девід Рок вважає підтримку статусу, розвиток впевненості, автономії, зв'язку з іншими людьми та справедливості [99].

Цікаві програми з розвитку соціального інтелекту та емоційного лідерства розробили також Девід Големан, Річард Боятзіс, Анні Маккі [155], Тревіс Бредбері та Джіан Грейвс [139]. Узагальнені рекомендації включають розвиток двох головних складових: особистісної компетентності та соціальної компетентності. Персональна компетентність включає самоусвідомлення та самоуправління, а соціальна – соціальне усвідомлення та управління стосунками.

Що ж стосується загальних засад розвитку соціального інтелекту фахівців соціономічних професій, то слід зазначити, що найбільш ефективно СІ розвивається завдяки формуванню соціально-бажаних особистісних та комунікативних властивостей, вдосконаленню механізмів саморегуляції психічних станів, самоконтролю, розвитку психофізіологічних адаптаційних механізмів [59] та соціально-психологічним тренінгам [52; 66; 76; 84; 78; 89].

Як показали дослідження О.В. Луньової, інформованість фахівців соціономічних професій, зокрема, психологів щодо поняття «соціальний інтелект» та сфери його досліджень недостатні, що дослідниця пов'язує з майже відсутністю перекладених англomовних робіт та незначною кількістю вітчизняних публікацій [70]. Тому **інформування** фахівців щодо сучасних поглядів на соціальний інтелект та нових методичних розробок щодо його оптимізації у формі наукових доповідей, майстерень, науково-практичних семінарів та корекційно-розвивальних занять є засадничим для розвитку цієї професійно важливої здібності.

Наступним важливим чинником оптимізації СІ є **оцінка** актуального рівня його розвитку, на основі якого можна будувати персональну корекційну програму його вдосконалення. З цією метою можуть бути використані тести діагностики різних компонентів соціального інтелекту, зокрема, тест Дж. Гілфорда та М. О'Саллівана [82], Тест Дж. Мейера, П. Селовея и Д. Карузо «Емоційний інтелект» (MSCEIT v.2.0) [114], методика КОЗ-2 (В.В. Синявський, Б.О. Федоришин) ; методика визначення соціально-комунікативної компетенції (СКК) та інші надійні тести, спеціально розроблені анкети й опитувальники, переліки питань для самопізнання. Без об'єктивної оцінки актуального рівня розвитку різних складових СІ неможливо побудувати ефективну програму його вдосконалення. Діагностичний етап в даному випадку виступає і як оцінним, і як інформативним аспектом.

Наступним кроком є **мотивуючий аспект** корекційної роботи, де важливо дати основні поняття про соціальну та емоційну ефективність. Як зазначають Марсія Хьюз та Джеймс Террел, люди рідко мають проблеми, котрі стосуються виключно соціального чи емоційного інтелекту, зазвичай, для них засадничими може бути розвиток впевненості у собі та віри у можливість змін. Тому у своєму керівництві з розвитку цих якостей, крім суто операційних навичок, вони, пропонують ідентифікувати конкретні сфери, де необхідна оптимізація ефективності, наприклад, «Цінувати себе», «Цінувати інших», «Чуйне усвідомлення», «Відвага», «Автентичний успіх» [159].

Ефективні та тривалі зміни потребують багаторівневого підходу, оскільки будь-які перетворення є важкою роботою, що потребує цілеспрямованості, наполегливості та практики. Розвиваюча програма оптимізації СІ має ґрунтуватися на чотирьох складових:

1. Розуміння (когнітивна складова);
2. Зобов'язання (мотивуюча складова);
3. Практика (структуруюча складова);
4. Зворотній зв'язок (рефлексивна складова) [159].

Виходячи з нашого розуміння соціального інтелекту, як групи когнітивних, емоційних та поведінкових навичок, **практичний аспект** формування його розвитку може складатися з конкретних вправ, рольових ігор та рекомендацій щодо розвитку кожної з його складових:

Когнітивна складова, мають бути сформовані: *здатність до розуміння поведінки інших та усвідомлення власних поведінкових паттернів; здатність до пізнання невербальних проявів та усвідомлення власних міміки, пози, рухів тощо; здатність до розуміння вербальних проявів та усвідомлення власних мовних звичок; здатність до комплексного розуміння ситуацій спілкування (аналіз контексту ситуацій, головних чинників її розгортання);*

Емоційна складова, мають бути сформовані: *здатність до ідентифікації емоцій (розрізняти емоційні стани інших); здатність до використання емоцій щодо вирішення проблем (надихати інших та себе, втішати); здатність до розуміння емоцій (розуміти причини виникнення тих, чи інших емоцій); здатність до свідомого управління емоціями (саморегуляція власного емоційного стану та управління емоціями інших), розвиток емпатії, тощо.*

Поведінкова складова включає розвиток *організаційних та комунікативних здібностей* (навички ефективної управлінської діяльності, навички соціального спілкування, правил етикету, вміння розпочати та підтримувати бесіду, презентувати себе, робити компліменти, формулювати заперечення та доповнення, тощо).

Згідно результатів нашого дослідження, крім завдань та кейсів, спрямованих на розвиток цих здібностей, для розвитку всіх компонентів СІ слід звернути увагу на оптимізацію комунікативної швидкості, усвідомлення змісту ситуацій спілкування та його цілей, розвиток позитивного ставлення до інших людей та до себе, точності та уважності при розгляді соціальних контекстів, відповідальності, загальної відкритості до інших людей, вміння виступати ініціатором спілкування, стресостійкості, здатності долати труднощі та вирішувати протиріччя, усвідомлення власної професійної компетентності.

Будь-яка корекційно-розвивальна програма розвитку тієї чи іншої якості має ґрунтуватися на засадах оцінки ефективності, тому завершальним етапом такої роботи має виступати **зворотній зв'язок**, тобто оцінка конкретних набутих навичок та внутрішніх перебудов.

Таким чином, нами запропонована корекційно-розвивальна програма розвитку соціального інтелекту у фахівців професійного середовища «людина-людина», яка може бути використана як для побудови програми індивідуального професійного розвитку, так і для розробки професійних майстерень та тренінгів, і складається з п'яти послідовних етапів:

Перший етап (інформаційний) - інформування фахівців щодо поняття «соціальний інтелект», його структури, основних чинників розвитку та шляхів оптимізації;

Другий етап (діагностичний) - оцінка актуального рівня розвитку різних характеристик соціального інтелекту;

Третій етап (мотивуючий) – окреслення сфер та навичок, що потребують оптимізації; виділення та усвідомлення конкретного індивідуального змісту обмежень; укріплення самоповаги та віри у можливість змін, тощо.

Четвертий етап (практичний) – цілеспрямована групова або індивідуальна корекційно-розвивальна робота, оволодіння операційними навичками, конструктивними стратегіями та методами саморегуляції.

П'ятий етап (зворотній зв'язок) – виділення та закріплення позитивних змін, окреслення подальших напрямків вдосконалення.

Застосування даного підходу сприятиме розвитку соціального інтелекту як студентів-соціономістів, так і практикуючих професіоналів, і відповідно, їх успішній професійній самореалізації. Зміст кожного етапу залежить від конкретної особи чи професійної групи, яка потребує оптимізації цієї здібності. Згідно результатів нашого дослідження, до загальних пріоритетних напрямків розвитку **спеціалістів соціономічного профілю** слід віднести:

Комунікативно-особистісний потенціал (комунікативні здібності; комунікативну активність, пластичність, швидкість; екстравертованість, динамізм, здатність до саморегуляції);

Смисловий потенціал (наявність життєвих цілей, задоволеність від процесу життя, результативність життя, впевненість у собі та здатність впливати на власне життя, загальна осмисленість життєвої спрямованості);

Емоційний потенціал (емоційна стабільність, здатність контролювати свої імпульси та емоції, толерантність до розчарувань, загальна стресостійкість)

Для **менеджерів** на перший план виходить «Інтелектуально-комунікативний потенціал», який поєднує інтелектуальну та комунікативну гнучкість, вміння переключатися з одного завдання на інше, адаптивність, широту світогляду, енергійність, здатності до емоційної саморегуляції, організаційні та комунікативні здібності. Але «Смисловий» та «Емоційний потенціал» також мають велике значення.

Психологам найбільшу увагу слід звернути на «Потенціал людяності або толерантності», який поєднує риси дружнього та терплячого ставлення до оточуючих, а також, відкритості до нових людей та вражень: екстравертованість, доброзичливість, товариськість, кооперативність, широту світогляду, відкритість до культури, відкритість новому досвіду, динамізм та наполегливість, тощо. Наступною значимою навичкою буде оволодіння «Розвиток стресостійкості та профілактика емоційного вигорання», яка включає техніки саморегуляції, переосмислення, зміну перспективи, поглиблення змісту. Третім значимим напрямком розвитку є «Смисловий» - осмисленість та задоволеність процесом життя, віра в можливість змін.

Стосовно **викладачів**, то розвиток «Смислового потенціалу» для них є засадничим стосовно характеру їх діяльності. До його складу входять такі якості, як наявність життєвих цілей, задоволеність від процесу життя, результативність життя, впевненість у собі та у можливості змін, загальна осмисленість, організаційні здібності, наполегливість та широта світогляду. Другим за значимістю виступає «Особистісно-комунікативний потенціал», який поєднує показники, пов'язані з комунікативною активністю та загальним рівнем енергійності у спілкуванні. Третім – «Психомоторний потенціал», який об'єднує здебільшого показники психомоторної активності та пластичності, що реалізується у публічній діяльності викладачів, проведенні лекцій, семінарів та потребує витривалості та артистизму.

Таким чином, врахування зазначених особливостей спеціалізації провідних професійно-важливих характеристик при розробці корекційно-розвиваючих програм без сумніву буде сприяти їх більшій ефективності при вирішенні мисленевих соціально-психологічних завдань.

ВИСНОВКИ ДО IV РОЗДІЛУ

На основі отриманих результатів та аналізу сучасних підходів до розвитку соціального інтелекту у IV розділі представлено практичні рекомендації, які можуть застосовуватись, як для побудови програми індивідуального професійного розвитку, так і для підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю. Корекційно-розвивальна програма оптимізації соціального інтелекту складається з п'яти послідовних етапів: інформаційний, діагностичний, мотивуючий, практичний, рефлексивний. Узагальнені рекомендації включають розвиток двох головних складових: особистісної компетентності та соціальної компетентності. Крім завдань та кейсів, спрямованих безпосередньо на розвиток всіх компонентів СІ, слід звернути увагу на оптимізацію комунікативної швидкості, усвідомлення змісту та цілей спілкування, розвиток позитивного ставлення до себе та інших людей,

точності та уважності при розгляді соціальних контекстів, відповідальності, загальної відкритості у спілкуванні та вміння виступати його ініціатором, стресостійкості, здатності долати труднощі та вирішувати протиріччя, усвідомлення власної професійної компетентності.

До загальних пріоритетних напрямків розвитку спеціалістів соціономічного профілю слід віднести: *комунікативно-особистісний потенціал* (комунікативні здібності; комунікативну активність, пластичність, швидкість; екстравертованість, динамізм, здатність до саморегуляції); *смысловий потенціал* (наявність життєвих цілей, задоволеність від процесу життя, результативність життя, впевненість у собі та здатність впливати на власне життя, загальна осмисленість життєвої спрямованості); *емоційний потенціал* (емоційна стабільність, здатність контролювати свої імпульси та емоції, толерантність до розчарувань, загальна стресостійкість).

У підготовці корекційно-розвивальних програм фахівців різних соціономічних груп слід враховувати пріоритетні напрямки їх розвитку. Для менеджерів на перший план виходить «Інтелектуально-комунікативний потенціал», який поєднує інтелектуальну та комунікативну гнучкість, вміння переключатися з одного завдання на інше, адаптивність, широту світогляду, енергійність, здатності до емоційної саморегуляції, організаційні та комунікативні здібності. Для психологів важливим є розвиток потенціалу толерантності, тобто, риси дружнього та терплячого ставлення до оточуючих, відкритості до нових людей та вражень, а також, профілактика емоційного вигорання. Для викладачів засадничим є смысловий потенціал, тобто, наявність життєвих цілей, орієнтація на розвиток та вдосконалення, впевненість у собі та у можливості змін; організаційні та комунікативні здібності, витривалість, наполегливість, енергійність у спілкуванні та артистизм.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації представлено результати емпіричного дослідження особистісних чинників розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій; здійснено теоретичний аналіз поняття соціального інтелекту, історії його досліджень, змісту, структурних компонентів, функцій та особливостей його прояву у фахівців професійного середовища «людина-людина»; виділено характерні особливості представників різних професійних груп соціономічного профілю та розроблено практичні рекомендації щодо розвитку цієї здібності в межах оптимізації професійного та особистісної соціальної ефективності.

1. Теоретичний розгляд проблеми соціального інтелекту показав, що попри майже сторічну історію вивчення цієї здібності та її провідне значення для соціальної ефективності людини, це поняття не має однозначного трактування у психологічній науці, що вказує на складність та неоднорідність його структури та проявів. Аналіз розвитку уявлень про соціальний інтелект виявив парадигмальне зміщення від розгляду його як суто когнітивної здібності, відносно незалежної від показників загального інтелекту, до соціально-пізнавальної особистісної характеристики. Забезпечуючи соціальну ефективність людини в широкому розумінні, у професійному плані ця здібність є засадничою для фахівців професійного середовища «людина-людина», діяльність яких зосереджена на безпосередній взаємодії з іншими людьми. Структура соціального інтелекту нестала, розвивається протягом всього життя та являє собою складну цілісну систему здібностей, яка складається з когнітивного, емоційного, та поведінкового компонентів. Узагальнене визначення цього поняття можна сформулювати таким чином: соціальний інтелект – *це інтегральна соціально-особистісна пізнавальна здібність людини, яка забезпечує успішність соціальної адаптації та ефективність міжособистісної взаємодії й включає здатність до пізнання поведінки і комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до розуміння й*

управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до здійснення організаційно-комунікативної діяльності.

2. Розвиток соціального інтелекту обумовлений зовнішніми та внутрішніми чинниками. До зовнішніх чинників відносять культурне середовище, виховання, соціоекономічний статус сім'ї, освіту, наявність психотравмуючого досвіду. До внутрішніх – індивідуально-типологічні особливості (вік, стать, задатки), нейродинамічні властивості темпераменту (сенситивність, пластичність нервових процесів, екстраверсія); особистісні характеристики (характер, особливості емоційно-вольової сфери, досвід, самооцінку, емпатію, мотивацію, спрямованість, когнітивні здібності). Серед особистісних чинників розвитку соціального інтелекту було виділено чотири групи: структурно-динамічні властивості нервової системи, характерологічні риси, мотиваційні та смислові, до кожної з яких було підібрано діагностичний інструментарій. Рівень розвитку складових соціального інтелекту визначався за допомогою методик, які відповідають кожному з його компонентів: когнітивному, емоційному та поведінковому. Враховуючи неоднозначність трактування та визначення СІ, та з метою найповніше проаналізувати даний феномен та його зв'язок з особистісними чинниками, ми вважали за доцільне використати кореляційний, факторний та множинний регресійний аналізи.

3. У результаті емпіричного дослідження з'ясовано, що показники СІ працюючих фахівців досліджуваних груп (менеджерів, психологів, викладачів) у чоловіків та жінок суттєво не відрізняються. Найбільший розвиток соціальних здібностей спостерігається у фахівців 23-30 років; позитивну динаміку розвитку здатності до використання емоцій у спілкуванні та комунікативних здібностей виявлено у фахівців 31-40 років. Після 41 року більшість показників СІ дещо знижується, але найбільш значиме зниження цієї здібності спостерігається у фахівців після 51 року.

Виділені групи особистісних чинників істотно впливають на різні показники когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів соціального інтелекту, але їх вплив нерівнозначний. Розвиток загальної здібності до

пізнання поведінки людей, загальної емоційної компетентності, організаційні та комунікативні здібності зумовлюють здебільшого різні фактори, з різною мірою значимості. Комунікативна швидкість, тобто плавність мови, швидкість вербалізації та мовної активності визначає розвиток когнітивного та емоційного компоненту СІ, зумовлюючи легкість встановлення контактів, вміння представити себе, загальну відкритість та інтерес до пізнання інших людей, їх поведінкових проявів та емоцій. Визначальними для розвитку поведінкового компоненту СІ є комунікативна ергічність та загальна адаптивність особистості, які обумовлюють високу потребу у спілкуванні, природність у встановленні контактів, швидку адаптацію до нових ситуацій спілкування, здатність опиратися несприятливим впливам. Зовнішня позитивна мотивація зумовлює позитивний вплив на здатність до управління емоціями, розвиток комунікативних здібностей, в той час, як зовнішня негативна мотивація, тобто, уникнення критики та негативних переживань перешкоджають розвитку здібностей до розуміння людей та їх емоцій. Значимим для розвитку всіх компонентів СІ є показники смисложиттєвих орієнтацій, причому для когнітивного компоненту важливим є наявність життєвих цілей, які надають життю осмисленість, спрямованість та часову перспективу, в той час, як для емоційного та поведінкового важливим є задоволення результативністю життя, тобто усвідомлення власної життєвої компетентності.

Факторний аналіз стійких взаємозв'язків між показниками соціального інтелекту та особистісними якостями дозволив виділити такі провідні характеристики фахівців соціономічних професій: «Особистісно-комунікативний потенціал», «Інтелектуально-комунікативний потенціал», «Потенціал толерантності», «Смисловий потенціал», «Емоційний потенціал», «Потенціал емоційної чутливості», «Потенціал старанності», «Психомоторний потенціал», «Потенціал емоційної компетентності», «Потенціал соціального пізнання». Склад показників виділених факторів та пріоритетність кожної ознаки може варіюватися в залежності від професійної групи.

4. На основі отриманих результатів розроблено практичні рекомендації, які можуть застосовуватись, як для побудови програми індивідуального професійного розвитку, так і для підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю. Корекційно-розвивальна програма оптимізації соціального інтелекту складається з п'яти послідовних етапів: інформаційний, діагностичний, мотивуючий, практичний, рефлексивний. Крім завдань та кейсів, спрямованих безпосередньо на розвиток всіх компонентів CI, слід звернути увагу на оптимізацію комунікативної швидкості, усвідомлення змісту та цілей ситуацій спілкування, розвиток позитивного ставлення до себе та інших людей, точності та уважності при розгляді соціальних контекстів, відповідальності, загальної відкритості у спілкуванні та вміння виступати його ініціатором, стресостійкості, здатності долати труднощі та вирішувати протиріччя, усвідомлення власної професійної компетентності. До загальних пріоритетних напрямків розвитку спеціалістів соціономічного профілю слід віднести: *комунікативно-особистісний потенціал* (комунікативні здібності; комунікативна активність, пластичність, швидкість; спрямованість на інших, динамізм, здатність до саморегуляції); *смысловий потенціал* (наявність життєвих цілей, задоволеність від процесу життя, результативність життя, впевненість у собі та здатність впливати на власне життя, загальна осмисленість життєвої спрямованості); *емоційний потенціал* (емоційна стабільність, здатність контролювати свої імпульси та емоції, толерантність до розчарувань, загальна стресостійкість).

Перспективи дослідження вбачаються у подальшому вивченні взаємовпливу та взаємозв'язків різних показників соціального інтелекту та особистісних характеристик, в розробці розвиваючих програм оптимізації пріоритетних практичних навичок у майбутніх фахівців професійного середовища «людина-людина», що сприятиме підвищенню ефективної професійної діяльності спеціалістів та оптимізації їх становлення в процесі життєбуття та професійної самореалізації

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – С. 40 –141.
2. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. – Казань: КГУ, 1987. – 261 с.
3. Абульханова-Славская К.А. Личностные типы мышления / К.А. Абульханова-Славская // Когнитивная психология: Материалы советско-финского симпозиума. – М.: Наука, 1986. – С. 98–130.
4. Абульханова К. Социальное мышление личности / К.А. Абульханова // Современная психология: состояние и перспективы исследований. Часть 3. Социальные представления и мышление личности . – М.: Изд-во "Институт психологии РАН". – 2002. – С.88 – 103.
5. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд / Г.Ю. Айзенк // Вопросы психологии. –1995. – №1. – С.111 – 131.
6. Айзенк Г. Структура личности. Пер. с англ. / Г.Ю. Айзенк. – СПб.: Ювента. М.: КСП+, 1999. – 464 с.
7. Аминов Н.А. Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов [Электронный ресурс] / Н.А. Аминов, М.В. Молоканов. – 1992. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.voppsy.ru/issues/1992/921/921074.htm>.
8. Ананьев Б.Г. Развитие психофизиологических функций взрослых людей/ Б.Г.Ананьев, Е.И.Степанова. – М.: Педагогика, 1972. – 245с.
9. Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта. / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2007. – №5. – С. 57 – 65.
10. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии / И. Н. Андреева. – Новополюк : ПГУ, 2011. – 388 с.

11. Барчі Б. До проблеми професійного зростання представників соціономічних професій / Б. Барчі // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 9. – С.18 – 26.
12. Баширов И.Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога: автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / И.Ф. Баширов; МГУ. – Москва, 2006. – 27 с.
13. Белова С.С. Интеллект и адаптация / С.С. Белова, Е.А. Валуева, Д.В. Ушаков // Журнал прикладной психологии. – 2006. – № 6 –3. – С. 49 – 53.
14. Белоусова Р. В. Индивидуально-типические особенности коммуникативной креативности: дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / Белоусова Руслана Викторовна. – О., 2004. – 201 с.
15. Беляева Е.В. Социальный интеллект и психологические руководителя (на примере предприятий нефтяной отрасли): дис. канд.псих.наук: 19.00.05 / Беляева Елена Викторовна. – Самара, 2005. – 167с.
16. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения / М.И Бобнева. – М., 1978. – 311 с.
17. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человек человеком / А.А. Бодалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та., 1982. – 200 с.
18. Брушлинский А.В. Комплексное изучение человека / А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова, Ю.И. Александров// Вестник РГНФ. –1996.– № 3. – С. 11.
19. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – Киев: Наук. думка, 1989. – 200с.
20. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика / Л.Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2006 – 351 с.
21. Васильев В.А. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности / В.А. Васильев // Психологический журнал. – М., 1998. – №4. – С. 49–60
22. Ватина Е.В. Организационно-педагогические условия формирования социального интеллекта учеников младшего школьного возраста с

- недоразвитием познавательной деятельности: дис. канд.псих.наук: 13.00.03 / Ватина Елена Викторовна. – Екатеринбург, 2006. – 220с.
23. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія / О.І.Власова. – К.: «Київський університет», 2005. – 308с.
 24. Володина И.С. Специфика развития социального интеллекта младших школьников с умственной отсталостью: дис. канд.псих.наук: 19.00.10/ Володина Инна Сергеевна. – Санкт-Петербург, 2004. – 220с.
 25. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Собр. соч.: в 6 томах / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 368с.
 26. Гамезо М.В. Атлас по психологии / Гамезо М.В., Домашенко И.А. – М., 1986. – 272с.
 27. Геранюшкина Г. П. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента: дис. канд. псих. наук: 19.00.07/ Геранюшкина Галина Петровна. – Иркутск, 2001. – 194 с.
 28. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления; под ред. А.М. Матюшкина. – М., 1965. – С. 433 – 456.
 29. Голдберг Е. Управляющий мозг. Лобные доли, лидерство и цивилизация / Е. Голдберг. – М.: Смысл, 2003. – 335с.
 30. Голубева Э.А. Способности и индивидуальность / Э.А. Голубева. – М.: Прометей, 1993. – 305с.
 31. Даукша Л.М. Социальный интеллект и коммуникативная толерантность будущих психологов /Л.М. Даукша, Т.М. Парай // Современное состояние и перспективы развития психологии общения: материалы Междунар. науч. – практ. конф. (Гродно, 8-9 окт. 2010 г.) – Гродно: ГрГУ, 2010. – С.103–107.
 32. Деревянко С.П. Эмоциональный интеллект: проблемы категориальности // Психология в современном информационном пространстве: материалы международной научной конференции / Смол. гос. ун-т. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2007. – Ч. 1. – С. 108–112.

33. Диагностика коммуникативных и организаторских склонностей (КОС-2) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С.263–265.
34. Дорфман Л.Я. Индивидуальный эмоциональный стиль / Л.Я. Дорфман // Вопросы психологии. – 1989. – №5. – С. 88 – 95.
35. Дружинин В.Н. Когнитивные способности: структура, диагностика, развитие / В.Н. Дружинин. – М.: Per Se; СПб.: Иматон, 2001. – 223 с.
36. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 167 с.
37. Емельянов Ю.Н. Исследование и проектирование межличностных ситуаций как теоретико-прикладное направление социальной психологии / Ю.Н. Емельянов // Психология социальных ситуаций / сост. и общ.ред. Н.В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – С. 138–150.
38. Івашкевич Е.З. Особливості розв'язання проблеми структури соціального інтелекту майбутнього педагога / Е. З. Івашкевич, Н. С. Дика // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. : матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика", 22 жовтня 2014 р. / ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. – Харків : НТУ "ХПІ", 2014. – Вип. 40-41 (44-45). – С. 173 – 185.
39. Иванов А.А. Психологические закономерности соотношения интеллекта и адаптации людей пожилого возраста: дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / Иванов Андрей Анатолиевич. – Москва, 2010. – 189с.
40. Иванова И. Основные направления исследований социального интеллекта в отечественной науке и зарубежом / И.Иванова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». – Ставрополь : СевКавГТУ, 2006. –№ 3. – С. 32 – 33.
41. Изюмова С.А. О физиологической природе связей между эмоциональной устойчивостью и свойствами нервной системы / С.А. Изюмова, Н. А. Аминов // Вопросы психологии, 1978.– №5. – С. 128 – 133.

42. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб: Питер., 2001. – С.633 – 634.
43. Ишутина Е. И. Взаимосвязь уровня социального интеллекта с показателями тревожности у представителей разнотипных профессий : дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Ишутина Елена Ивановна – Барнаул, 2002. – 200 с.
44. Калина Н.Ф. Диагностика социального интеллекта личности / Н.Ф. Калина // Журнал практикующего психолога. – 1999. – №5. – С. 21–29.
45. Калиновская М.А. Особенности социального интеллекта и выбора стратегий поведения подростков / М.А. Калиновская // Молодой ученый. – 2011. – № 3, Т.2. – С. 88 – 91.
46. Капрара Дж.В. BFQ-2 Опитувальник "Велика п'ятірка-2" : Посібник / Капрара Дж.В., Барбаранеллі К., Борджоні К., Веччіоне М. – К.:ТОВ "ОС Україна", 2010. – 50с.
47. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А.Климов. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 460с.
48. Климчук В.О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях / В.О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 43 – 48.
49. Князева Т.С. Измерение эмоционального интеллекта у музыкантов и художников с помощью методики MSCEIT v.2.0 / Т.С. Князева. // Журнал Высшей школы экономики. – 2010. – С. 129–138.
50. Коваленко А.Б. Програма формування соціального інтелекту майбутніх менеджерів / А.Б. Коваленко, Г.В. Ожубко // Проблеми психології. – 2009. – Випуск 4. – С.183–191.
51. Ковальова О.А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. / О.А.Ковальова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2015. – №10(41). – С.10 – 14.
52. Козинцова Н. М. Взаимосвязь компетентности социального взаимодействия и психологических особенностей студентов вузов: дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Козинцова Наталья Михайловна. – Москва, 2009. – 202с.

53. Кожушко С.П. Соціальний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує ефективність професійної взаємодії майбутніх фахівців професійної діяльності/ С.П. Кожушко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013 р. – Вип. 31 (84). – С. 241–247.
54. Козляковський П.А. Загальна психологія: навч. посібник: в 2 т. / П.А. Козляковський; 2-ге вид., доп. і переробл. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – Т. II. – С.204 – 233.
55. Кокун О.М. Оптимізація адаптивних можливостей учнів та студентів: Методичні рекомендації / О.М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 54с.
56. Корніяка О.М. До питання оптимізації розвитку комунікативної компетентності фахівця у професіях типу «Людина-людина» / О. М. Корніяка // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”]. – Переяслав-Хмельницький: ПП “СКД”, 2012. – Вип. 10. – С.57 – 66.
57. Кудрявцева Н.А. Единство интеллекта / Н.А. Кудрявцева. – СПб.: Изд-во СПбГУ. – 1995. – 160с.
58. Кудинова И.Б. Психологические условия становления социального интеллекта личности: на примере старшеклассников и студентов: дис. канд. псих. наук: 19.00.01/ Кудинова Ирина Борисовна. – Новосибирск, 2006. – 220с.
59. Куницына В.Н. Межличностное общение / Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Поголыша В.М. – СПб., 2001. – 544 с.
60. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Киев:Вища школа, 1981. – 392с.
61. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл. Изд. Центр «Академия», 2004. – 352с.
62. Леонтьев Д.А.Тест Смыслоразностных ориентаций (СЖО) / Д.А . Леонтьев. – М.:«Смысл», 1992. – 16с.
63. Лепіхова Л. Соціалізація та соціально-психологічна компетентність як рівні особистісної зрілості / Л. Лепіхова // Кроки до компетентності та

- інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник; ред. кол. Софій Н., Єрмаков І. [та ін.]. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
64. Ломов Б.Ф. О системном подходе в психологии / Б.Ф. Ломов // Вопросы психологии. – 1975. – №2. – С.39.
 65. Лужбина Н.А. Социальный интеллект, как системообразующий фактор психологической культуры личности: дис. канд. псих. наук: 19.00.01/ Лужбина Наталия Анатольевна. – Барнаул, 2002. – 192 с.
 66. Лукичева М.А. Развитие социального интеллекта у студентов-будущих педагогов: дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Лукичева Марина Александровна. – Череповец, 2004. – 150 с.
 67. Лунева О. В. История изучения социального интеллекта (начало) / О.В. Лунева // Знание. Понимание. Умение. – 2008. – №4. – С.177–182.
 68. Лунева О. В. Эмоциональный интеллект: история изучения и соотношение с социальным интеллектом // О.В. Лунева, А.В. Манторова. Теоретические и методические вопросы исследования социального и эмоционального интеллектов. – М.: Изд-во Моск. Гуманитарного ун-та., 2008. – С. 26 – 31.
 69. Лунева О. В. История изучения социального интеллекта (окончание) / О.В. Лунева // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – №1. – С.223 – 229.
 70. Лунева О. Представления о социальном интеллекте людей разных возрастных групп [Электронный ресурс] / О.В. Лунева // Знание.Понимание.Умение. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/2/Luneva>.
 71. Лунева О. Концепция социального интеллекта личности / О.В. Лунева. // Знание.Понимание.Умение. – 2012. – №2. – С. 46–51.
 72. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А.Р. Лурия. – М.: Наука, 1974. – 172с.
 73. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция/ А. Лэнгле. 2-е изд., стереотипное / Пер. с нем. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2011. – 332с.

74. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под. ред. Люсина Д.В., Ушакова Д.В.; М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 29 – 36.
75. Люсин Д.В. Психометрический анализ русской версии теста на социальный интеллект Дж. Гилфорда и М. О'Салливена / Д.В. Люсин, Н. Михеева // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под. Ред. Люсина Д.В., Ушакова Д.В. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 119–128.
76. Ляховець Л.О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.05 / Л.О. Ляховець; АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2009. – 18 с.
77. Оданович М.В. Дидактические условия становления социального интеллекта старшего подростка в процессе решения учебно-познавательных задач: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Оданович Марина Витальевна. – Волгоград, 2002. – 166с.
78. Ожубко Г.В. Психологічні засоби формування соціального інтелекту в майбутніх менеджерів : автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Г.В. Ожубко; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2009. — 19 с.
79. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко – К.: Вид. ТОВ «КММ», 2006. – 240с.
80. Малышева Л. В. Модели интеллекта: 100 лет развития / Л.В. Малышева. – Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2006. – 279с.
81. Медведев В. Социальный интеллект как общественный феномен, характеризующий качество функционирования образовательных систем [Электронный ресурс] / В.П. Медведев // Фундаментальные исследования. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: : www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=2327.

82. Михайлова Е.С. Методика исследования социального интеллекта: Адаптация теста Дж.Гилфорда и М. Салливена: Руководство по использованию / Е.С.Михайлова. – СПб.,1996. – 53 с.
83. Михайлова Я.И. Взаимосвязь уровня развития социального интеллекта с интеллектуально-личностными характеристиками у детей 6 –7 лет: дис. канд. псих. наук: 19.00.13/ Михайлова Яна Ивановна. – Санкт-Петербург, 2001. – 242 с.
84. Молокостова А. М. Особенности социального интеллекта студентов с различным психологическим типом личности: дис. канд.псих.наук:19.00.05/ Молокостова Анна Михайловна. – Самара, 2007. – 195с.
85. Мясищев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев. – М., 2004. – 400с.
86. Наследов А. SPSS 19: профессиональный статистический анализ данных / А. Наследов. – СПб: Питер, 2011. – 400с.
87. Наумец В. Социальный интеллект в структуре межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / В.А. Наумец // Вестник московского государственного лингвистического университета. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-intellekt-v-strukture-mezhkulturnoy-kommunikatsii>.
88. Панкова Т. Социальный интеллект как фактор адаптации молодого специалиста к профессиональной деятельности [Электронный ресурс] / Т.А. Панкова. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: http://www.lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/16/Pankova_TA.pdf.
89. Пащенко Е.И. Соотношение социального интеллекта, когнитивных и психосоциальных характеристик в период ранней взрослости: дис.канд. псих. наук: 19.00.13/ Пащенко Елена Ивановна. – СПб., 2003. – 168 с.
90. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Избранные психологические труды. – М.: Просвещение,1969. – 660с.
91. Пов'якель Н.І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів: автореф. дис. д-ра псих. наук: 19.00.07 / Н.І. Пов'якель; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2004. — 40 с.

92. Пономарёв М.С. Социальная компетентность у подростков с дезадаптивным поведением: дис.канд. псих. наук:19.00.04 / Пономарев Михаил Сергеевич; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2006. – 131с.
93. Порядина В.А. Гендерные различия в структуре социального интеллекта студенческой молодежи: дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / Порядина Вера Плександровна. – Ярославль, 2007. – 235с.
94. Практический интеллект / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. // Серия «Мастера психологии». — СПб.: Питер, 2002. — 272 с.
95. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості: Монографія / О.М. Кокун, В.В. Клименко, О.М. Корніяка, О.Р. Малхазов [та ін.] за ред. О.М. Кокун. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 297 с.
96. Реан А.А. Психология и педагогика / Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. – СПб.:Питер, 2010. – С.415 – 417.
97. Редько С. І. Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів / С. І.Редько // Освітологічний дискурс. – 2010. – № 2. – С. 134–143.
98. Розова Т.М. Психологічні особливості комунікативних здібностей та їх зв'язок з контактністю у студентів психологів / Т.М. Розова // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2009. – Вип.1. – С.156 – 166.
99. Рок Д. Мозг. Инструкции по применению. Как использовать свои возможности по максимуму и без перегрузок / Д. Рок. – Изд. Альпина Паблишер, 2014. – 374с.
100. Ростовых Д.А. Социальный интеллект как фактор общественного развития: автореф. дис.канд. филос. наук : 09.00.11 / Д. А. Ростовых. – Москва, 2007. – 26 с.
101. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424с.
102. Руда Н. Соціальний інтелект психолога як чинник професійної діяльності [Електронний ресурс] / Н.Л. Руда // Науковий вісник Миколаївського

- державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_41.
103. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності: автореф. дис.канд. псих. наук: 19.00.01 / С.В. Руденко; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2008. — 19 с.
 104. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник психологічної готовності керівників до управління закладами освіти / С.В. Руденко // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірн. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка.— К., 2010. – Т. XII, Част. 6. – 508 с.
 105. Русалов В.М. Темперамент и интеллект: общие и социальные факторы развития / В.М. Русалов, С.И. Дудин // Психол. журнал. – 1995. – Т.16., №5. – С. 12-23.
 106. Русалов В.М., Формально-динамические свойства индивидуальности человека (темперамент). Краткая теория и методы измерения для различных возрастных групп. Методическое пособие / В.М. Русалов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН». – 2004.
 107. Тарасенко М.Л. Трудности межличностного общения студентов с разным уровнем социального интеллекта: дис. канд. псих. наук: 19.00.07/ Тарасенко Мария Львовна. – Сургут, 2008. – 158 с.
 108. Теплов Б.М. Избранные труды в 2-х томах / Теплов Борис Михайлович. М.:Педагогика, 1985. – Т.1. – 328с.
 109. Тихомирова Т.Н. Измерение социального интеллекта у школьников / Т.Н. Тихомирова Т.Н., Д.В. Ушаков // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №9. – С. 42–49.
 110. Савенков А. И. Концепция социального интеллекта / А. И. Савенков // Одаренный ребенок. – 2006. – № 1. – С. 6–18.

111. Савенков А.И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха / А.И. Савенков // Вестник практической психологии образования. Методологический семинар. – 2006. – № 1 (6). – С. 30–38.
112. Саутина Е. С. Психолого-педагогические условия развития социального интеллекта студентов-психологов: дис. канд. псих. наук: 19.00.07/ Саутина Екатерина Сергеевна. – Тамбов, 2008. – 202 с.
113. Сергиенко Е.А. Эмоциональный интеллект: модель, структура теста (MSCEIT v.2.0) (русскоязычная адаптация) / Е.А. Сергиенко, И.И. Ветрова // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 11. – С.19 – 29.
114. Сергиенко Е.А. Тест Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо «Эмоциональний інтелект» (MSCEIT v.2.0) / Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. –176с.
115. Сеткова Н.А. Социальный интеллект как личностная детерминанта профессиональной самореализации представителей профессий типа «человек-человек» / Н.А. Сеткова // Психология в экономике и управлении. – 2010. – № 1 (3). – С. 57-63.
116. Ситнік С.В. Соціальний інтелект як елемент професійної компетентності майбутніх психологів / С. В. Ситнік, О. М. Гелевер // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9. – С. 99 –103.
117. Ситнік С.В. Соціальний інтелект як регулятор управлінської взаємодії / С. В. Ситнік // Наука і освіта. – 2010. – Спец. вип.: проект "Когніт. процеси та творчість". – С. 258-263.
118. Смирнов С.Д. Психологические факторы успешной учебы студентов ВУЗА / С.Д. Смирнов // Вестник Московского университета / Ред. Н.Х. Розов, С.Д. Смирнов. – 2004. – №1. – С. 10-35.
119. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М.Л. Смутьсон – К.: Нора-друк, 2003. – 298 с.
120. Стернберг Р. Учись думать творчески / Стернберг Р., Григоренко Е.Л. // Основные современные концепции творчества и одаренности / под. ред Д.Б. Богоявленской. – М: Молодая гвардія. – 1997.

121. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под. ред. Люсина Д.В., Ушакова Д.В.; М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 12–28
122. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. – М., Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
123. Харитонов И.В. Особенности социального интеллекта старших дошкольников и его развитие средствами психогимнастики: дис. канд. псих. наук: 13.00.04 / Харитонов Ирина Викторовна. – Краснодар, 2006. – 176с.
124. Хлебодарова О. Взаимосвязь структурных компонентов социального интеллекта и их влияние на развитие личности [Электронный ресурс] / О.Б. Хлебодарова. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <http://jurnal.org/articles/2010/psih14.html>.
125. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная; 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
126. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога // Основи практичної психології / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін.. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
127. Чепелева Н.В. Діалогово-орієнтований підхід в системі підготовки практичних психологів / Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. // Вісник тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти: Матеріали міжнародної конференції. – Тернопіль, 1996. – С.29 –31.
128. Чуйко Е. Концепция личностного становления специалистов социномических профессий [Электронный ресурс] / Е.В. Чуйко // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: fund-issled-intern.esrae.ru/5-74
129. Шалаева Т.И. Использование методики социального интеллекта в практике профконсультирования: методическое пособие / Т.И. Шалаева. – Саратов: ПМУЦ, 2000. – 52с.

130. Швалб Ю.М. Система професійної підготовки соціальних працівників : концептуальні підстави розробки / Ю.М. Швалб. – Вища школа, 2010. – № 5-6 – С.31–36.
131. Шешукова О.В. Гендерные особенности формирования социального интеллекта младших школьников : дис. канд. псих. наук : 19.00.07/ Шешукова Оксана Валерьевна. – Москва, 2008. – 250с.
132. Шилова О.В. Развитие социального интеллекта у старших дошкольников и первоклассников в процессе общения со значимыми взрослыми; дис. канд. псих. наук: 19.00.07/ Шилова Ольга Владимировна. – Нижний Новгород, 2009. – 224с.
133. Шмелев А.Г. Психодиагностика личностных черт / А.Г. Шмелев. – СПб.; Речь, 2002. – 480с.
134. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах: избранные психологические труды [Электронный ресурс] / Д.Б. Эльконин // Москва : Институт практической психологии; Воронеж : НПО МОДЭК. – 1997. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.psychlib.ru/inc/absid.php?absid=10979> . – ISBN 5-89395-045-3.
135. Южанинова А.Л. К проблеме диагностики социального интеллекта / А.Л. Южанинова // Проблемы оценивания в психологии. – Саратов, 1984. – С.84 – 87.
136. Albrecht K. Social intelligence: The New science of success [Электронный ресурс] / К. Albrecht // Jossey-Bass: Business Book Review. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.karlalbrecht.com/downloads/SocialIntelligence-BBR.pdf>.
137. Andreou E. Social Preference, Perceived Popularity and Social Intelligence : Relations to Overt and Relational Aggression / E. Andreou. // School Psychology International. – 2006. – №27. – P. 339–351.
138. Bar-On R. The Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): technical manual / R. Bar-On. – Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 1997.

139. Bredberry T. Emotional Intelligence 2.0 / T. Bredberry, J. Greaves. – San Diego, CA: TalentSmart Inc., 2009. – 256 c.
140. Cantor N. Prototypes in person perception / N. Cantor, W. Mischel // *Advances in experimental social psychology* / N. Cantor, W. Mischel. – New York: Academic Press, 1977. – (L. Berkowitz (Ed.)). – P. 3–52.
141. Cantor N. Social intelligence / N. Cantor, J. Kihlstrom // *Handbook of Intelligence* / N. Cantor, J. Kihlstrom. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000. – (2-nd edition). – P. 359–379.
142. Campbell J. The WAIS-R Comprehension and picture arrangement subtests as measures of Social Intelligence: testing traditional interpretations / J. Campbell, D. McCord. // *Journal of Psychoeducational Assessment*. – 1996. – №14. – P. 240–249.
143. Campione J. Mental retardation and intelligence / J. Campione, A. Brown, R. Ferrara // *Handbook of Intelligence* / J. Campione, A. Brown, R. Ferrara. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1982. – (Strenberg R. (Ed.)). – P. 392–490.
144. Cattell R.B. Abilities: Their structure, growth and action. Boston. Houghton Mifflin. – 1971.
145. Chen S. First-order and higher-order factors of creative Social Intelligence within Guilford's structure-of-intellect model: a reanalysis of a Guilford data base / S. Chen, W. Michael // *Educational and Psychological Measurement*. – 1993. – №53. – P. 619–641.
146. Chen Z. The relationship between extraversion and overly inclusive thinking in normal Chinese subjects / Z. Chen, Y. Wank. // *J. Ment. Health*. – 1991. – №20. – P. 48–55.
147. Damasio A. The Frontal Lobes / A. Damasio // *Clinical Neuropsychology* / Ed. By K. Heilmen, E. Valenstein / A. Damasio. – New York: Oxford University Press, 1993. – P. 360–412.
148. Feuerstein R. The theory of structural cognitive modifiability / R. Feuerstein // *Learning and thinking styles: Classroom interaction* / Preseason B.Z. (Ed.) / R. Feuerstein. – Washington, D.C.: Nat. Educat. Association, 1990. – P. 68–134.

149. Fischer K. A theory of cognitive development: The control and construction of hierarchies of skills / K. Fischer // *Psychology Review*. – 1980. – V. 87 (6). – P. 477–531.
150. Ford M. A further search for social intelligence / M. Ford, M. Tisak // *Journal of Educational Psychology*. – 1983. – №75. – P. 196 - 206.
151. Frederickson N. The place of social intelligence in taxonomy of cognitive abilities / N. Frederickson, S. Carlson, W. Ward // *Intelligence*. – 1984. – №8. – P. 315 – 337.
152. Gardner H. *Frames Of Mind: The Theory Of Multiple Intelligences* / H. Gardner. – New York, 2011. – (Basic Books. Third edition). – 528p.
153. Glaser R. Education and thinking. The role of knowledge / R. Glaser. // *Amer. Psychologist*. – 1984. – №39. – P. 93–104.
154. Goleman D. *Emotional Intelligence* / D. Goleman. – New York: Bantam Books. – 1995. – 368p.
155. Goleman D. *Primal Leadership: Realizing the Power of Emotional Intelligence* / D. Goleman, R. Boyatzis, A. McKee. – Boston: Harvard Business School Press, 2002. – 336p.
156. Goleman D. *Social Intelligence: the new science of leadership* / D. Goleman. – New York: Bantam Books, 2006. – 416p.
157. Goleman D. *Social Intelligence and Biology of Leadership* / D. Goleman, R. Boyatzis // *Harvard Business Review*, 2008. – №9. – P. 74–81.
158. Guilford J. *The nature of human intelligence* / J. Guilford. – New York: McGraw-Hill, 1967. – 538 p.
159. *Handbook for developing emotional and social intelligence : Best practices, Case studies, and Strategies* / M. Hughes, H. L. Thompson, J. B. Terrell, editors. – 2009 – 450p.
160. Hendricks M. *Measuring creative social intelligence: Psychological Laboratory reports* / M. Hendricks, J. Guilford, R. Hoepfner. // Los Angeles: University of Southern California. – 1969. – №42.

161. Hunt E. On the nature of intelligence / Hunt E.. // Science. – 1983. – №219. – P. 141–146.
162. Kosmitzki C. The implicit use of explicit conceptions of Social Intelligence / C. Kosmitzki, O. John. // Personality & Individual Differences. – 1993. – №15. – P. 11–23.
163. Längle A. Emotionality: An Existential-Analytical Understanding and Practice / A. Längle // Re-constructing Emotional spaces. From Experience to Regulation / A. Längle. – Prague: Prague College of Psychosocial Studies Press, 2011. – (R.Trnka, K. Balcar, M. Kuska (Eds)). – P. 41–62.
164. Lowman, R. L. & Leeman, G.E. The dimensionality of social intelligence: social abilities, interest, and needs / R. Lowman, G. Leeman // Journal of Psychology.– 1988. –№122. – P. 279–290.
165. Marzano R. Classroom Management That Works: Research-Based Strategies for Every Teacher / R. Marzano, J. Marzano, D. Pickering. – Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development, 2003. – 143 с.
166. Marzano R. The Key to Classroom Management [Электронный ресурс] / R. Marzano, J. Marzano // Educational Leadership 61 (1). – 2003. – Режим доступа до ресурсу: <http://bottemabeutel.com/wp-content/uploads/2014/01/Marzano-Marzano.pdf>.
167. Mayer J. What is emotional Intelligence [Электронный ресурс] / J. Mayer, P. Salovey // Emotional development and emotional intelligence: Implicators for educators / P. Salovey, D. Sluyter (Eds.). – 1997. – Режим доступа до ресурсу: http://unh.edu/emotional_intelligence/EIAssets/EmotionalIntelligenceProper/EI1997MSWhatIsEI.pdf.
168. Mischel, W. Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality/ W. Mischel // Psychological Review. – 1973. – № 80.– P.252 –283.
169. Morris M. The Latest On Handling Job Stress [Электронный ресурс] / M. Morris // Forbes. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.forbes.com/2010/03/17/stress-workplace-reappraisal-leadership-careers-psychology.html>.

170. Murphy N. Appearing Smart: The Impression Management of Intelligence, Person Perception Accuracy, and Behavior in Social Interaction / N. Murphy // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 2007. – №33. – P. 325–339.
171. O’Sullivan M. Six factors of behavioral cognition: Understanding other people / M. O’Sullivan, J. Guilford // *Journal of Educational Measurement*. – 1975. – № 67. – P. 255 – 271.
172. Selman R. The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses / R.L. Selman. – New York: Academic Press, 1980.
173. Silvera D. The Tromsø Social Intelligence Scale, a self-report measure of social intelligence / D. Silvera, M. Martinussen, T. Dahl. // *Scandinavian Journal of Psychology*. – 2001. – №42. – P. 313–319.
174. Snyder M. The development of social intelligence in psychotherapy: empathic and dialogic processes / M. Snyder // *Journal of Humanistic Psychology*. — 1994. – №34(1). – P. 84–108.
175. Spearman C. General Intelligence objectively determined and measured / C. Spearman // *Amer. Journal of Psychology*. – 1904. – №15. – P. 201-293.
176. Sternberg R. Inside Intelligence / R. Sternberg // *Amer. Scientist*. –1986. - № 74 (2). – P. 137–143.
177. Sternberg R. The triarchic mind: A new theory of human intelligence / R. Sternberg. – New York: Viking. Penguin Inc, 1988.
178. Stricker, L. J. & Rock, D. A. Interpersonal competence, social intelligence, and general ability/ L. Stricker, D. Rock // *Personality & Individual Differences*. – 1996. – № 21. – P. 469–482.
179. Students with Nonverbal Learning Disabilities: Study of Learning Disabilities and Social Adaptation [Электронный ресурс] / S.Kravetz, M. Faust, S. Lipshitz, S. Shalhav // *Journal of Learning Disabilities*. – 1999. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.ldonline.org/article/6113?theme=print>.
180. The Theory of Multiple Intelligences [Электронный ресурс] / K.Davis, J. Christodoulou, S. Seider, H. Gardner. – 2012. – Режим доступа до ресурсу:

<https://howardgardner01.files.wordpress.com/2012/06/443-davis-christodoulou-seider-mi-article.pdf>.

181. Thorndike E. Intelligence and its use / E. Thorndike // Harper's Magazine. – 1920. – №140. – P.227–234.
182. Thorndike R. An evaluation of the attempts to measure social intelligence / R. Thorndike, S. Stein // Psychological Bulletin. –1937. –№34.– P. 275-285.
183. Thurstone L. The nature of intelligence / L. Thurstone. – NewYork: Harcourt. Brace and Company Inc, 1924.
184. Vernon P. Some characteristics of the good judge of personality/ P.Vernon // Jornal of Social Psychology. – 1933. –№4. – P.42-57.
185. Vasil'ova K. K. Why Is Social Intelligence Difficult to Measure? [Электронный ресурс] / K. Vasil'ova K., F. Baumgartner. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2005/studia_vasilova-baumgartner.html.
186. Yahyazadeh-Jeloudar S. The Relationship between Social Intelligence and Job Satisfaction among MA and BA Teachers [Электронный ресурс] / S. Yahyazadeh-Jeloudar, F. Lotfi-Goodarzi // Edu Sci 4(3). – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://krepublishers.com/02-Journals/IJES/IJES-04-0-000-12-Web/IJES-04-3-000-12-Abst-PDF/IJES-04-3-209-12-199-Yashyazadeh-Jeloudar-S/IJES-04-3-209-12-199-Yashyazadeh-Jeloudar-S-Tt.pdf>.

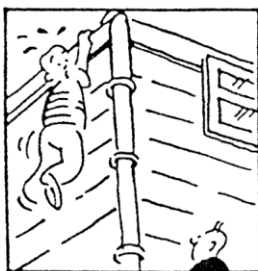
Додаток 1

Стимульный материал к тесту Дж. Гилфорда и М. О'Салливан

СУБТЕСТ № 1

"ИСТОРИИ С ЗАВЕРШЕНИЕМ"

В этом субтесте Вы будете иметь дело с картинками, на которых изображены житейские ситуации, происходящие с персонажем Барни. Барни - это лысый мужчина, по профессии - официант. В ситуациях также принимают участие жена, маленький сын и друзья Барни, с которыми он встречается дома или в кафе. В каждом задании слева расположен рисунок, изображающий определенную ситуацию. Определите чувства и намерения действующих в ней персонажей и выберите среди трех рисунков справа тот, который показывает наиболее правдоподобный вариант продолжения (завершения) данной ситуации. Рассмотрим пример:

На рисунке слева Барни, зацепившийся за край крыши, испуган и просит помощи у своего маленького сына. Мальчик взволнован тем, что видит отца в таком трудном положении.

Выбор рисунка N 1 является правильным ответом в данном случае. Поэтому на Бланке ответов цифра 1 обведена кружком. Рисунок N 1 наиболее логично и правдоподобно продолжает заданную ситуацию: жена и сын Барни приставляют к стене лестницу, для того чтобы помочь ему спуститься.

Выбор рисунков N 2 и N 3 является менее корректным. Что касается рисунка N 2, то маловероятно, что, вися в воздухе в таком испуганном и беспомощном состоянии, Барни сможет залезть на крышу самостоятельно. Поскольку положение Барни опасно, жена и сын вряд ли стали бы насмехаться над ним, как это изображено на рисунке N 3.

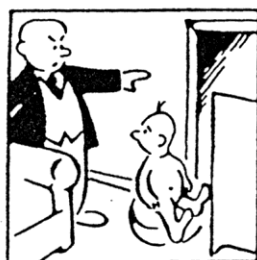
Итак, в каждом задании Вы должны предсказать, что произойдет после ситуации, изображенной на левом рисунке, основываясь на чувствах и намерениях действующих в ней персонажей.

Не выбирайте рисунок для ответа только потому, что он показался Вам наиболее забавным продолжением. Предлагайте наиболее типичное и логичное продолжение заданной ситуации. Номер выбранного рисунка (обозначенный в правом нижнем углу рисунка) обводится кружком на Бланке ответов. В самих тестовых тетрадах никаких пометок делать нельзя.

На выполнение субтеста отводится 6 минут. За минуту до окончания работы Вы будете предупреждены. Работайте, по возможности, быстрее. Не тратьте много времени на одно задание. Если затрудняетесь с ответом, переходите к следующему пункту. К трудным заданиям можно будет вернуться в конце, если хватит времени. В затруднительных случаях давайте ответ, даже если не совсем уверены в его правильности.

Если у Вас есть вопросы, задайте их сейчас.

Не переворачивайте страницу до команды "НАЧАЛИ"!

1

1

2

3

2

1

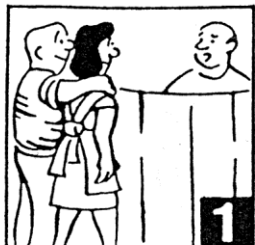
2

3

3

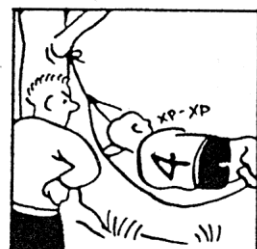
1

2

3

4

1

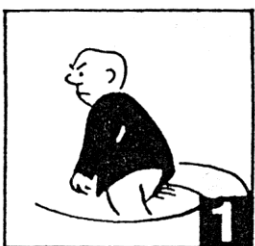
2

3

5

1

2

3

6

1

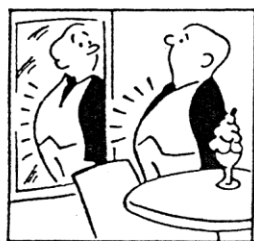

2

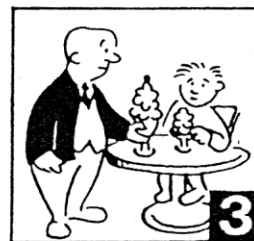
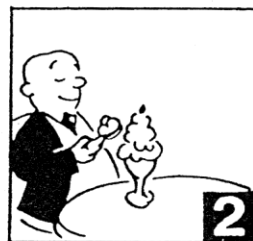
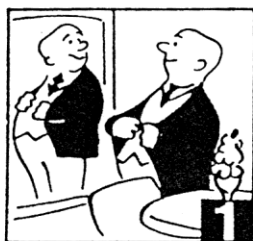

3

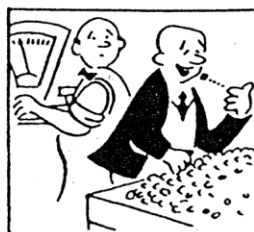
ПЕРЕВЕРНИТЕ СТРАНИЦУ

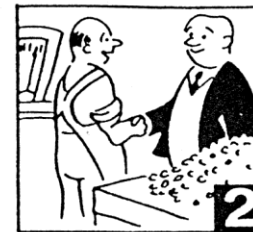
7

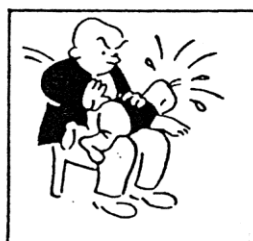
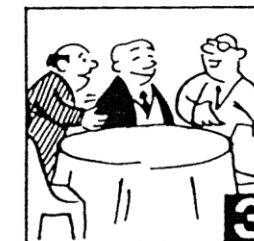
8

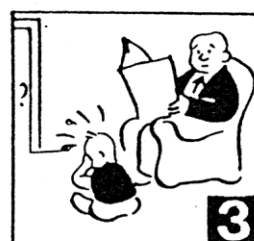
9

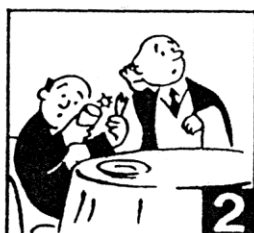
10

11

12

13

1

2

3

14

1

2

3

КОНЕЦ ЗАДАНИЯ

СУБТЕСТ № 2

"ГРУППЫ ЭКСПРЕССИИ"

В этом субтесте Вы будете иметь дело с картинками, на которых изображены позы, жесты, мимика, то есть выразительные движения, отражающие состояние человека.

Для объяснения сути задания рассмотрим пример. В этом примере три картинки, расположенные слева, иллюстрируют одно и то же состояние человека, одни и те же мысли, чувства, намерения.

Одна из четырех картинок справа выражает такое же состояние, такие же мысли, чувства или намерения. Необходимо найти эту картинку.

Правильным ответом будет рисунок N 2, выражающий такое же состояние (напряжения или нервозности), что и рисунки слева. Поэтому на Бланке ответов цифра 2 обведена кружком.

Рисунки N 1, 3, 4 не подходят, так как отражают другие состояния (радости и благополучия).

Итак, в каждом задании субтеста среди четырех рисунков справа Вы должны выбрать тот, который подходит к группе из трех рисунков слева, потому что отражает сходное состояние человека. Номер выбранного рисунка обводится кружком на Бланке ответов.

На выполнение субтеста отводится 7 минут. За минуту до окончания работы Вы будете предупреждены. Работайте, по возможности, быстрее. Не тратьте много времени на одно задание. Если затрудняетесь с ответом, переходите к следующему пункту. К трудным заданиям можно будет вернуться в конце, если хватит времени. В затруднительных случаях давайте ответ, даже если не совсем уверены в его правильности.

Если у Вас есть вопросы, задайте их сейчас.

Не переворачивайте страницу до команды "НАЧАЛИ"!

1

1

2

3

4

2

1

2

3

4

3

1

2

3

4

4

1

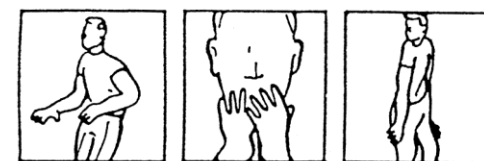
2

3

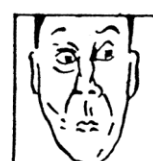
4

5

1

2

3

4

6

1

2

3

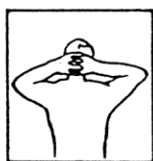
4

7

1

2

3

4

8

1

2

3

4

9

1

2

3

4

ПЕРЕВЕРНИТЕ СТРАНИЦУ

КОНЕЦ ЗАДАНИЯ

СУБТЕСТ № 3**"ВЕРБАЛЬНАЯ ЭКСПРЕССИЯ"**

В каждом задании этого субтеста слева написана фраза, которую один человек говорит другому, а справа перечислены три ситуации общения. Причем только в одной из них фраза, приведенная слева, приобретет другой смысл. Рассмотрим пример.

Глуховатый человек - товарищу: "Повторите, пожалуйста".

1. Оскорбленный человек – знакомому
2. Телефонистка – абоненту
3. Студент - профессору

Сообщение глуховатого человека к товарищу представляет собой вежливую просьбу. Эта же фраза в ситуациях N 2, 3 будет иметь такое же значение. И только в ситуации N 1 в устах оскорбленного человека она приобретет совсем другой смысл. Поэтому на Бланке ответов цифра 1 обведена кружком.

Итак, в каждом задании необходимо выбрать ту ситуацию общения, в которой заданная слева фраза приобретет другое значение, будет связана с другим намерением, нежели в двух других ситуациях.

На выполнение субтеста отводится 5 минут. За минуту до окончания работы Вы будете предупреждены. Работайте, по возможности, быстрее. Не тратьте много времени на одно задание. Если затрудняетесь с ответом, переходите к следующему пункту. К трудным заданиям можно будет вернуться в конце, если хватит времени. В затруднительных случаях давайте ответ, даже если не совсем уверены в его правильности.

Если у Вас есть вопросы, задайте их сейчас.

Не переворачивайте страницу до команды "НАЧАЛИ"!

1. Человек - своему товарищу: "Вы великолепны".

1. Довольный служащий - своему начальнику.
2. Благодарный ученик - своему преподавателю.
3. Недовольный человек - своему знакомому.

2. Продавец - покупателю:
"Вы получите, что надо".

1. Улыбающийся преподаватель - студенту.
2. Врач - пациенту.
3. Рассерженный милиционер - канючащему пьянице.

3. Судья - победителю:
"Поздравляю".

1. Отец - победителю.
2. Друг - победителю.
3. Проигравший - победителю.

4. Гордый отец - другу:
"Посмотри на нее".

1. Ревнивая девушка - другу.
2. Обрадованный мальчик - другу.
3. Восхищенная девушка - другу.

5. Человек - своему другу:
"Что ты делаешь?"

1. Рассерженная мать - ребенку.
2. Заинтригованный прохожий - играющему ребенку.
3. Учитель - примерному ученику.

6. Врач - больному ребенку: "Прими-ка это".

1. Мать - сыну.
2. Боец - противнику.
3. Нагруженная жена - мужу.

7. Официантка - клиенту:
"Чем я могу Вам помочь?"

1. Психиатр - пациенту.
2. Прохожий - пострадавшему в аварии.
3. Гид - туристу.

8. Преподаватель - студенту: "Ты можешь сделать это лучше"

1. Жена - мужу.
2. Мать - ребенку.
3. Тренер - спортсмену.

9. Отец - сыну:
"Ты мне нравишься".

1. Брат - сестре.
2. Молодой человек - подруге.
3. Племянник - тетке.

10. Начальник - рабочему:
"Это хорошо".

1. Поклонник - артисту.
2. Преподаватель - студенту.
3. Разгневанный ребенок - побитому им сопернику.

11. Мать - бегущему ребенку: "Тише!"

1. Рассерженный отец - кричащему сыну.
2. Пассажир - водителю.
3. Прохожий - неосторожному ребенку.

12. Страховой агент - клиенту: "Распишитесь
здесь, пожалуйста".

1. Администратор гостиницы - клиенту.
2. Коллекционер автографов - "звезде".
3. Кассир - вкладчику.

СУБТЕСТ № 4**"ИСТОРИИ С ДОПОЛНЕНИЕМ"**

В этом субтесте Вы будете иметь дело с картинками, на которых изображены истории про Фердинанда. У Фердинанда есть жена и маленький ребенок. Он работает начальником, поэтому в историях будут также принимать участие его сослуживцы.

Каждое задание состоит из восьми картинок. Четыре верхние картинки отражают определенную историю, происходящую с Фердинандом. Одна из этих картинок всегда пропущена. Вам необходимо выбрать среди четырех рисунков нижнего ряда тот, который при подстановке на место пустого квадрата сверху будет дополнять историю с Фердинандом по смыслу. Если Вы правильно выберете отсутствующий рисунок, то смысл истории полностью прояснится, чувства и намерения действующих в ней персонажей станут понятными.

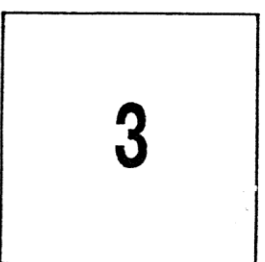
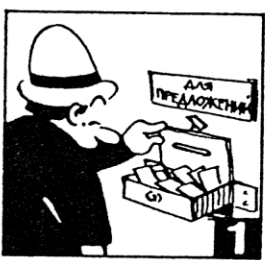
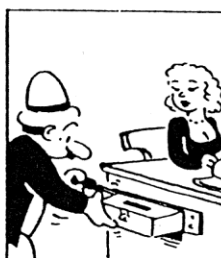
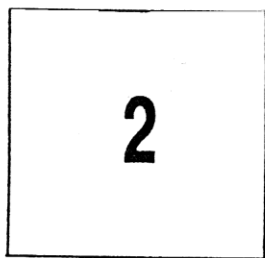
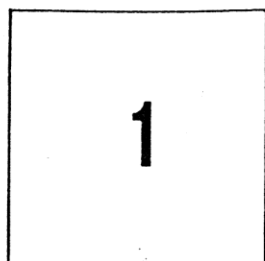
Рассмотрим пример:

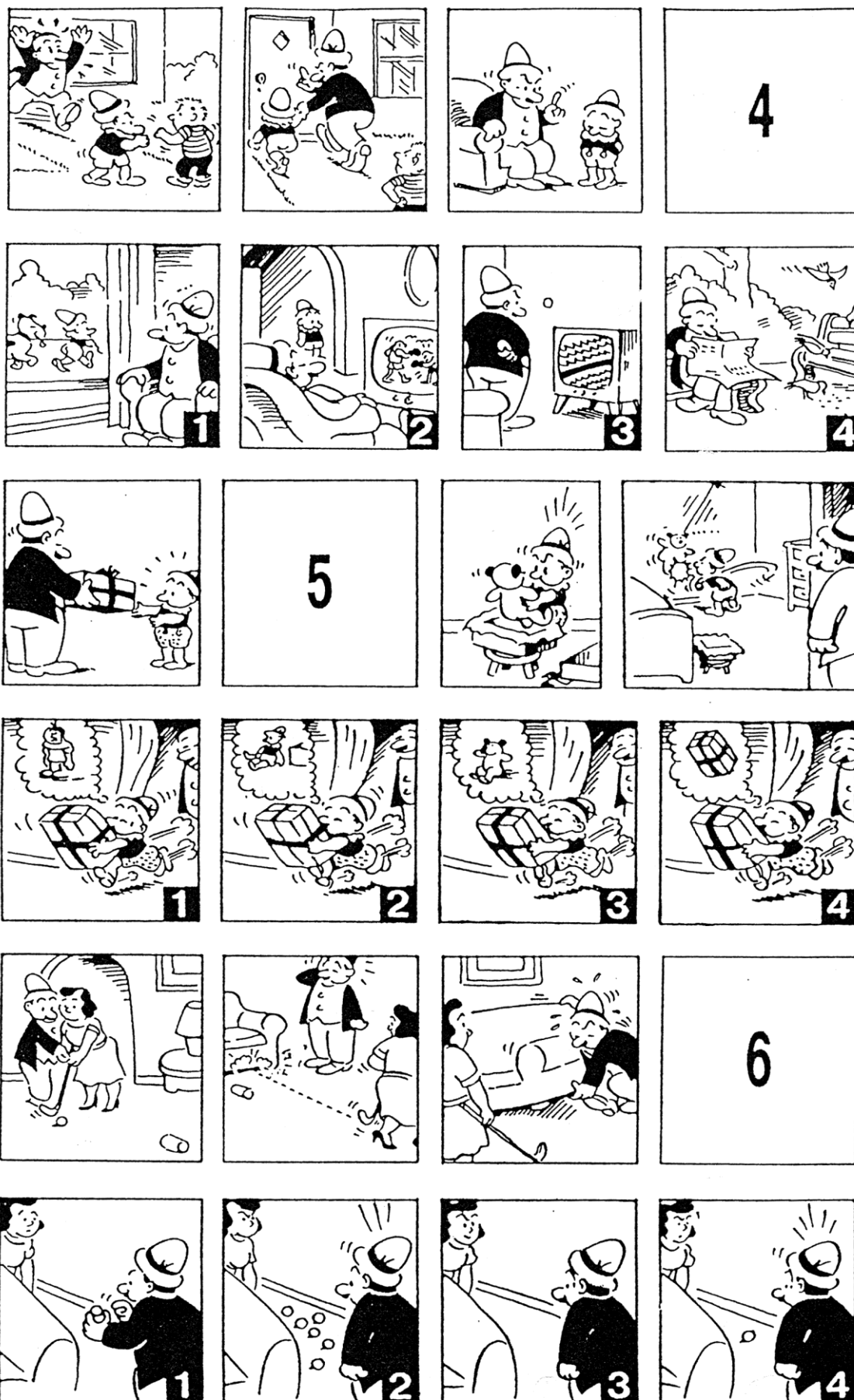
В этой истории отсутствует третий рисунок. В конце истории мы видим, что Фердинанд, мечтавший об обеде, не получает его вопреки своим ожиданиям и выходит из дома раздосадованный. Жена Фердинанда рассержена и делает вид, что читает сыну книгу. Мальчик сидит спокойно. Все это связано с тем, что Фердинанд, умываясь после работы, оставил на кухне грязь, что и разозлило его жену. Таким образом, логичным дополнением истории является рисунок N4. Поэтому в Бланке ответов цифра 4 обведена кружком.

Рисунки N 1, 2, 3 не соответствуют данной истории по смыслу. Итак, в каждом задании необходимо найти рисунок, дополняющий историю про Фердинанда по смыслу. На выполнение субтеста отводится 10 минут. За минуту до окончания работы Вы будете предупреждены. Работайте, по возможности, быстрее. Не тратьте много времени на одно задание. Если затрудняетесь с ответом, переходите к следующему пункту. К трудным заданиям можно будет вернуться в конце, если хватит времени. В затруднительных случаях давайте ответ, даже если не совсем уверены в его правильности.

Если у Вас есть вопросы - задайте их сейчас. Не переворачивайте страницу до команды "НАЧАЛИ"!

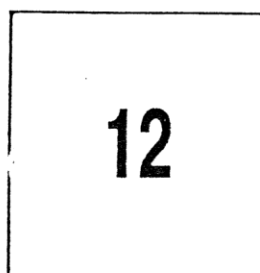
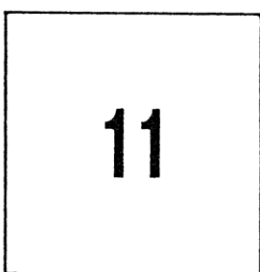
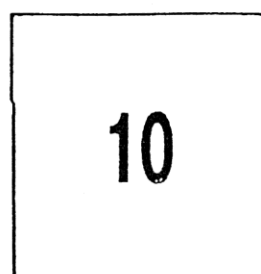
ПЕРЕВЕРНИТЕ СТРАНИЦУ

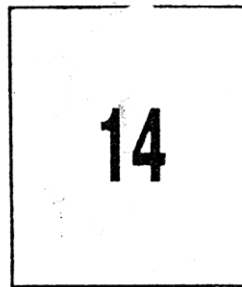
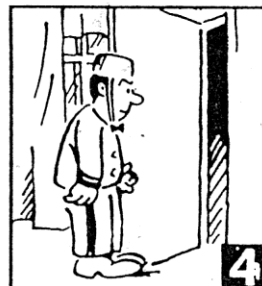
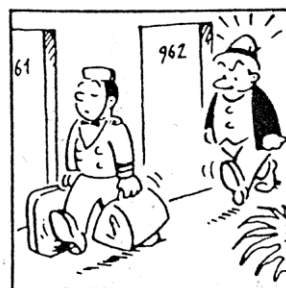
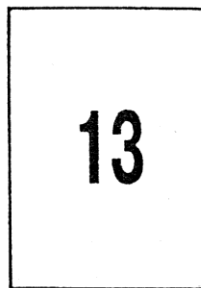
ПЕРЕВЕРНИТЕ СТРАНИЦУ

ПЕРЕВЕРНИТЕ СТРАНИЦУ

ПЕРЕВЕРНИТЕ СТРАНИЦУ

КОНЕЦ ЗАДАНИЯ

Додаток 2

Бланк відповідей до методики Дж. Гілфорда та М. О'Салліван

П.І.Б. _____ Дата _____
 Вік _____ Стать _____

Субтест 1		Субтест 2		Субтест 3		Субтест 4	
№	ответ	№	ответ	№	ответ	№	ответ
1		1		1		1	
2		2		2		2	
3		3		3		3	
4		4		4		4	
5		5		5		5	
6		6		6		6	
7		7		7		7	
8		8		8		8	
9		9		9		9	
10		10		10		10	
11		11		11		11	
12		12		12		12	
13		13				13	
14		14				14	
		15					

Додаток 3

Ключі до методики Дж. Гілфорда і М. О'Салліван

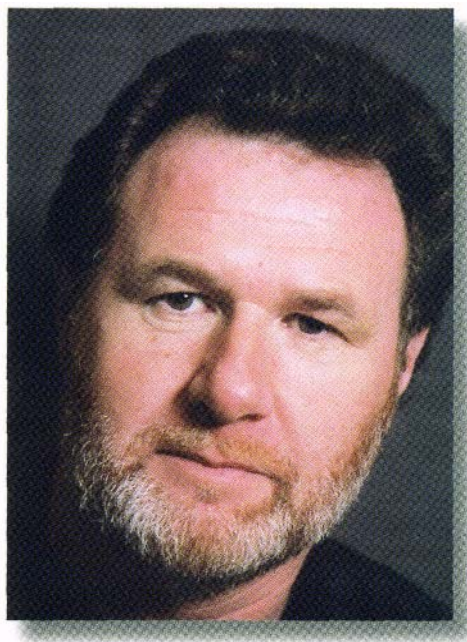
№ завдання	Субтест 1	Субтест 2	Субтест 3	Субтест 4
1	2	1	3	4
2	2	4	3	3
3	2	3	3	3
4	3	3	1	2
5	1	2	1	1
6	3	1	2	1
7	3	2	2	4
8	3	2	1	1
9	3	1	2	1
10	3	4	3	2
11	3	1	1	1
12	1	1	2	2
13	1	2		2
14	2	4		1
15		4		

Додаток 4

Тестовая методика MSCEIT

СЕКЦИЯ А

1.

Инструкция: Насколько сильно выражены нижеприведенные чувства в этом лице?
(Пожалуйста, дайте ответ по каждой шкале)

1.	Отсутствие счастья	1	2	3	4	5	Огромное счастье
2.	Отсутствие страха	1	2	3	4	5	Сильнейший страх
3.	Отсутствие удивления	1	2	3	4	5	Крайняя степень удивления
4.	Отсутствие отвращения	1	2	3	4	5	Полное отвращение
5.	Отсутствие волнения	1	2	3	4	5	Сильнейшее волнение

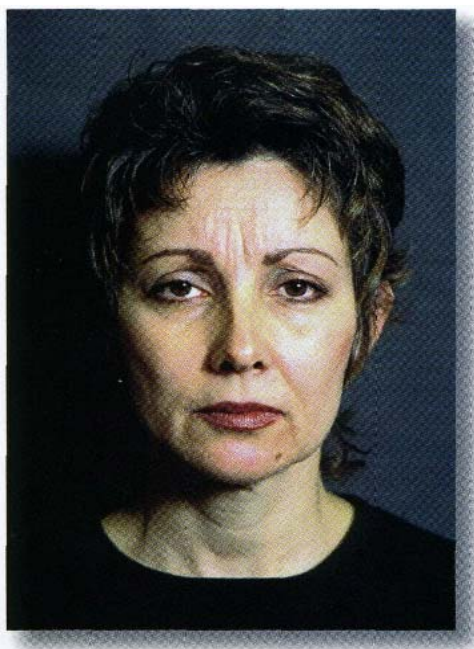
2.

Инструкция: Насколько сильно выражены нижеприведенные чувства в этом лице?
(Пожалуйста, дайте ответ по каждой шкале)

1.	Отсутствие счастья	1	2	3	4	5	Большое счастье
2.	Отсутствие печали	1	2	3	4	5	Сильная печаль
3.	Отсутствие страха	1	2	3	4	5	Сильный страх
4.	Отсутствие удивления	1	2	3	4	5	Сильное удивление
5.	Отсутствие волнения	1	2	3	4	5	Сильное волнение

3.

Инструкция: Насколько сильно выражены нижеприведенные чувства в этом лице?
(Пожалуйста, дайте ответ по каждой шкале)

1.	Отсутствие счастья	1	2	3	4	5	Большое счастье
2.	Отсутствие печали	1	2	3	4	5	Сильная печаль
3.	Отсутствие страха	1	2	3	4	5	Сильный страх
4.	Отсутствие удивления	1	2	3	4	5	Сильное удивление
5.	Отсутствие волнения	1	2	3	4	5	Сильное волнение

4.

Инструкция: Насколько сильно выражены нижеприведенные чувства в этом лице?
(Пожалуйста, дайте ответ по каждой шкале)

1.	Отсутствие счастья	1	2	3	4	5	Большое счастье
2.	Отсутствие печали	1	2	3	4	5	Сильная печаль
3.	Отсутствие страха	1	2	3	4	5	Сильный страх
4.	Отсутствие гнева	1	2	3	4	5	Сильный гнев
5.	Отсутствие отвращения	1	2	3	4	5	Сильное отвращение

СЕКЦИЯ В

Инструкция: Пожалуйста, выберите ответ на каждый из вопросов.

1. Какое настроение(я) помогло бы созданию нового, необычного интерьера для празднования дня рождения?

	Не помогает				Помогает
a. раздражение	1	2	3	4	5
b. скука	1	2	3	4	5
c. радость	1	2	3	4	5

2. Какое настроение(я) помогло бы сочинению вдохновенной мелодии военного марша?

	Не помогает				Помогает
a. гнев	1	2	3	4	5
b. взволнованность	1	2	3	4	5
c. недовольство	1	2	3	4	5

3. Какое настроение(я) помогло бы приготовлению блюда по очень сложному и трудоемкому рецепту?

	Не помогает				Помогает
a. напряженность	1	2	3	4	5
b. печаль	1	2	3	4	5
c. нейтральное настроение	1	2	3	4	5

4. Какое настроение(я) помогло бы выяснению причины драки трех маленьких детей? Каждый из детей объясняет причину драки по-своему. Для понимания случившегося необходимо внимание к деталям разных вариантов историй и сравнение многих фактов.

	Не помогает				Помогает
a. счастье	1	2	3	4	5
b. удивление	1	2	3	4	5
c. огорчение	1	2	3	4	5

5. Какое настроение(я) помогло бы врачу при выборе плана лечения пациента со злокачественной опухолью? Доктор должен применить несколько известных, но несогласующихся между собой методов в лечении опухоли.

	Не помогает				Помогает
а. счастье	1	2	3	4	5
б. нейтральное настроение	1	2	3	4	5
с. гнев и вызов	1	2	3	4	5

СЕКЦИЯ С

Инструкция: Завершите предложение, выбрав наиболее подходящее слово из списка.

1. Марию охватило чувство стыда, и она начала ощущать свою никчемность. Затем она почувствовала себя _____
 - a. угнетенной
 - b. подавленной
 - c. пристыженной
 - d. застенчивой
 - e. расстроенной

2. Николай почувствовал удовлетворение, размышляя о своей жизни, и чем больше он думал о том хорошем, что смог сделать для других людей, тем больше он испытывал чувство _____
 - a. удивления
 - b. подавленности
 - c. сопричастности
 - d. счастья
 - e. изумления

3. За всю свою жизнь Наталия никогда еще не испытывала столь сильного шока. Но, немного оправившись и поняв, что могла бы получить некоторую выгоду от сложившейся ситуации, если тщательно её спланирует, она _____
 - a. удивилась
 - b. смутилась
 - c. отказалась принять ситуацию
 - d. стала выжидать
 - e. задумалась

4. Кирилл был опечален новостями из дома, и хотел выразить свое искреннее сожаление. Когда он узнал то, что ему сказали не всю правду и что дела обстоят хуже, чем он сначала предполагал, он почувствовал _____
 - a. гнев и удивление
 - b. печаль и опасение
 - c. потрясение и сожаление
 - d. страх и отвращение
 - e. гнев и сожаление

5. Ренат был вполне счастлив на работе, и дома у него тоже все складывалось хорошо. Он думал, что он и его коллеги получают справедливую зарплату, и с ними хорошо обращаются. Сегодня все сотрудники его отдела получили небольшую прибавку в рамках общей корректировки зарплаты. Ренат почувствовал _____
- a. удивление и потрясение
 - b. умиротворение и спокойствие
 - c. удовлетворение и ликование
 - d. унижение и чувство вины
 - e. гордость и собственную значимость
6. Галина любила Диму, который, как она считала, принадлежит только ей. Она воспринимала его как полное совершенство, почти абсолютный идеал. Она _____
- a. уважала его
 - b. восхищалась им
 - c. завидовала ему
 - d. обожала его
 - e. была обижена на него
7. Татьяна была раздражена, что ее коллега взял кредит для каких-то своих целей, и когда он сделал это снова, она почувствовала _____
- a. злость
 - b. раздражение
 - c. расстройство
 - d. испуг
 - e. депрессию
8. После того, как у Георгия украли автомобиль, он установил на своём новом автомобиле сигнализацию. Когда украли и его новый автомобиль, он сначала испытал шок и сильное разочарование, а затем почувствовал _____
- a. изумление и удивление
 - b. беспомощность, отчаяние и гнев
 - c. гнев и отвращение
 - d. ревность и зависть
 - e. подавленность и презрение

9. Когда Степан увидел, что несколько одноклассников списывают на экзаменах, он подумал, что это нечестно. Когда он сказал об этом учителю, то тот ответил, что ничего не может с этим поделать. Степан планировал продолжить обсуждение этого вопроса со школьным завучем, потому что он чувствовал _____ от того, что случилось.
- a. воодушевление
 - b. бешенство
 - c. отвращение
 - d. подавленность
 - e. горечь
10. Матвей был сильно обижен одним из его самых близких друзей и сердился на него. Матвей рассказал другу о своих переживаниях, но когда друг снова поступил также, Матвей _____
- a. рассердился
 - b. испугался
 - c. был очень раздражен
 - d. разволновался
 - e. взбесился
11. Алиса смотрела телевизор, следя за продвижением урагана по побережью около того места, где жили ее родители. Когда ураган двинулся в направлении дома ее родителей, ее охватила тревога и чувство беспомощности. Но в последнюю минуту ураган отклонился, уйдя в сторону, оставив эту береговую полосу невредимой. Она почувствовала _____
- a. облегчение и благодарность
 - b. удивление и шок
 - c. напряжение и освобождение
 - d. опасение и беспокойство
 - e. предвкушение покоя
12. Женщина, которая была уверена в себе и прекрасно ладила с окружающими, через некоторое время почувствовала себя подавленной. С чем это связано?
- a. она приняла на свой счет комплимент, предназначенный для кому-то другому
 - b. она обнаружила, что муж ее обманывал
 - c. у нее заболела подруга
 - d. посылка, которую она отправила подруге, была доставлена другому человеку
 - e. она расстроилась, поскольку плохо выполнила свою работу

13. Ребенок, радостно ожидавший своего дня рождения, после него загрустил.

Из-за чего это могло произойти?

- a. его обидел плохой мальчик и они подрались
- b. два друга, которых он пригласил, не пришли на его день рождения
- c. он съел слишком много торта
- d. его мать поставила его в неловкое положение его перед другими детьми
- e. его отец обвинил его в том, чего он не делал

14. Женщина средних лет была счастлива, но вскоре после этого почувствовала неудовлетворенность. Из-за чего это могло произойти?

- a. ее сын получил небольшую травму в процессе работы
- b. она поняла, что обидела близкую подругу
- c. ее невестка опоздала на семейный обед
- d. муж раскритиковал ее
- e. она потеряла необходимую ей книгу

15. Человек находился в расслабленном состоянии, а затем испытал чувство восторга. Из-за чего это могло произойти?

- a. во время отдыха он нашел решение важной проблемы, с которой столкнулся на работе
- b. он услышал о чемпионе, установившем новый мировой рекорд
- c. его друг позвонил ему, чтобы сообщить, что только что купил новый дорогой спортивный автомобиль
- d. он получил посылку с подарком от матери
- e. позвонил его доктор и сообщил, что его анализы хорошие и он здоров

16. Женщина была полна ожиданий, а затем ее охватило чувство любви. Чем это могло быть вызвано?

- a. она сделала пожертвование и подумала о людях, которым должна помогать
- b. она купила платье, которое ей очень идет
- c. она прочитала в журнале о звезде, которой она восхищалась
- d. ее мать позвонила и сказала, что послала ей на день рождения подарок, а какой именно – она узнает, когда его получит
- e. она пошла на свидание и поняла, что у нее много общего с мужчиной, который ей очень нравится

- 17. Управляющий корпорации был раздражен, а затем почувствовал возмущение. Чем это могло быть вызвано?**
- a. подчиненный не сумел достичь в срок заданного объема продаж
 - b. другой сотрудник компании, которого он считал некомпетентным, получил значительно большее повышение зарплаты, чем он сам
 - c. он прочитал статью о людях в другой части света, живущих в бедности, и что желание людей оказать им помощь наталкивается на множество препятствий
 - d. его жена помогала детям приготовить домашние задания
 - e. никто, кажется, не любит его
- 18. Женщина сердилась, а позднее почувствовала себя виноватой. Из-за чего это могло произойти?**
- a. она потеряла номер телефона друга, который был очень близок ей
 - b. она не успела завершить работу, как надеялась, поскольку ей не хватило времени
 - c. она сердилась на свою подругу, которая, как она впоследствии узнала, не сделала ей ничего обидного
 - d. она потеряла близкого друга
 - e. она была сердита на человека, распространяющего о ней сплетни, но затем узнала, что другие говорили то же самое
- 19. Человек любил своего друга, а затем стал презирать его. Из-за чего это могло произойти?**
- a. его друг потерял дорогую книгу, которую он ему дал
 - b. его друг обманул его жену
 - c. его друг получил повышение, которого не заслуживал
 - d. его друг сказал, что переезжает жить в другое место
 - e. человек понял, что обидел друга, но отчасти его друг сам был в этом виноват
- 20. Женщина любила кого-то, а затем почувствовала себя более уверенно. Из-за чего это могло произойти?**
- a. она поняла, что и он тоже ее любит
 - b. она решила не показывать своих чувств
 - c. ее любовь прошла
 - d. она сказала другому человеку, что любит его
 - e. ее любовь сама дала ей чувство покоя и безмятежности

СЕКЦИЯ D

Инструкция: Пожалуйста, выберите ответ для каждого действия.

1. Майя проснулась в хорошем расположении духа. Она хорошо выспалась, чувствовала себя отдохнувшей, ничто ее не заботило и не тревожило. Оцените, в какой степени каждое из перечисленных действий может помочь ей сохранить это настроение?

Действие 1: Она нарядилась и наслаждалась весь оставшийся день.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 2: Будучи в прекрасном расположении духа, Майя решила припомнить все хорошее, что у неё было.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 3: Она решила, что лучше не обольщаться, так как это всё равное не может долго продолжаться.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 4: На волне своего приподнятого настроения она решила позвонить своей матери, которая была в подавленном состоянии духа, чтобы попытаться поддержать ее.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

2. Андрей трудится не меньше, а скорее всего даже больше, чем у любой из его коллег. Его идеи обычно приносят компании большую выгоду. Его коллега выполняет не очень ответственную работу, но ради продвижения по службе принимает активное участие в общественной жизни коллектива. Когда начальник Андрея объявил, что ежегодная премия за наилучшие достижения достается этому коллеге, Андрей сильно разозлился. Оцените, в какой степени каждое из перечисленных действий может помочь Андрею преодолеть это настроение?

Действие 1: Андрей сел и вспомнил обо всем хорошем, что есть в его жизни и на работе.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Действие 2: Андрей составил список положительных и отрицательных черт своего коллеги.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Действие 3: Андрей пришел в ужас от того, что он так злится, и он сказал себе, что нельзя так расстраиваться из-за события, на которое он никак не в состоянии повлиять.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Действие 4: Андрей решил оповестить окружающих, что его коллега работает плохо и не заслуживает премии. Андрей собрал необходимые доказательства своей правоты, так что это были не только слова.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

3. Женя не знала, сколько должна по счетам, сколько их еще должно прийти в ближайшее время и сможет ли она их оплатить. К тому же ее автомобиль стал издавать странный шум и механик сказал, что ремонт автомобиля встанет в такую большую сумму, что вряд ли это того стоит. Женя с трудом заснула, она просыпается несколько раз за ночь, она постоянно находится в напряжении. Оцените, насколько эффективным должно быть каждое из перечисленных действий, чтобы уменьшить ее беспокойство?

Действие 1: Женя попробовала разобраться с тем, за что она должна платить, сколько она задолжала и когда надо отдать долг.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 2: Женя обучилась техникам глубокого расслабления, чтобы успокоиться.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 3: Женя обратилась к специалисту, чтобы тот помог ей с управлением ее финансами.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 4: Она решила поискать работу, которая приносила бы больше денег.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

- 4. Ничего хорошего не происходит в жизни Эдуарда. Мало что его радует или приносит ему какое-либо удовлетворение. Оцените эффективность каждого из перечисленных действий, чтобы в будущем году Эдуард чувствовал себя лучше?**

Действие 1: Эдуард начал звонить друзьям, с которыми он долго не общался, и собрался встретиться с несколькими из них.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 2: Он начал лучше есть, раньше ложиться спать и больше заниматься физкультурой.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 3: Эдуард чувствовал, что он портит людям настроение, и решил поменьше общаться, пока не сможет разобраться с тем, что его беспокоит. Он чувствовал, что должен побыть один.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 4: Эдуард пришел к выводу, что вечер перед телевизором с бутылочкой-другой пива действительно помогает ему чувствовать себя лучше.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

5. Когда Роберт ехал домой с работы, его подрезал грузовик с длинным прицепом. Он даже не успел посигналить. Роберт быстро свернул направо, чтобы избежать столкновения. Он был разъярен. Оцените эффективность каждого их перечисленных действий, помогающих справиться с гневом?

Действие 1: Роберт преподавал водителю грузовика урок, догнав его через несколько миль и также подрезав.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 2: Роберт сказал себе, что такие вещи случаются и поехал домой.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 3: Он кричал во весь голос, посылая проклятия водителю грузовика.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

Действие 4: Он поклялся никогда больше не ездить по этому шоссе.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
--------------------------	-------------------------------	---------------	-----------------------------	------------------------

СЕКЦИЯ Е

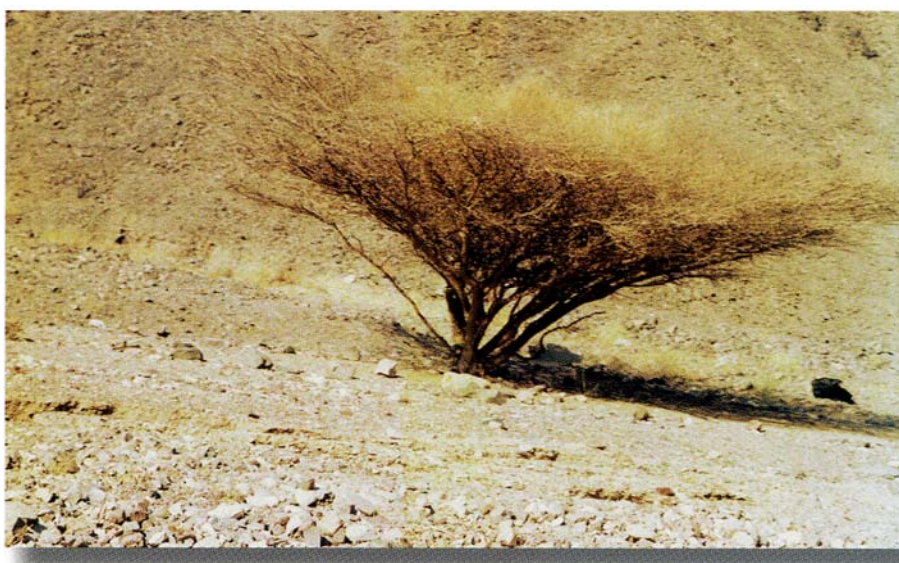
1.

Инструкция: Оцените насколько сильно выражено каждое из чувств, приведенных ниже, на этой картине
(Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту)

	1	2	3	4	5
1. Счастье					
2. Печаль					
3. Страх					
4. Злость					
5. Отвращение					

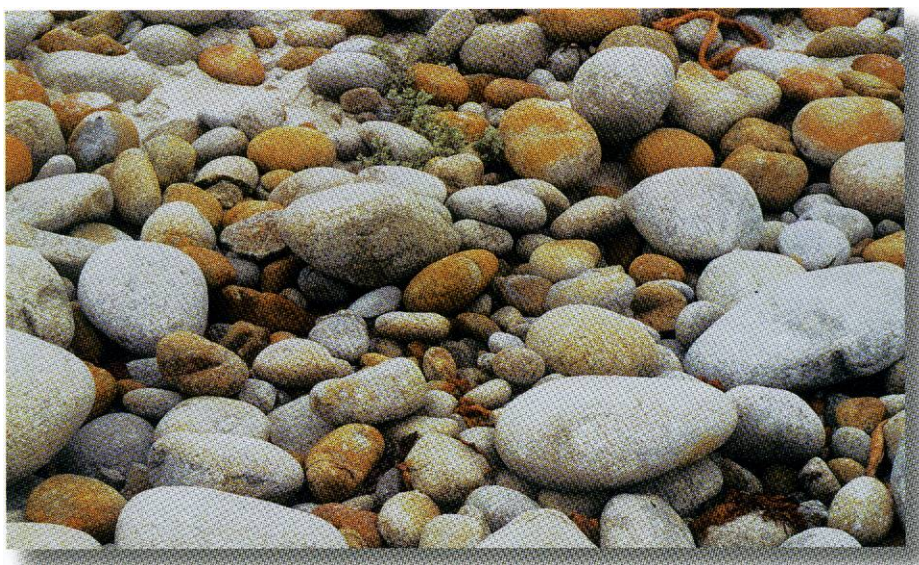
2.

Инструкция: Оцените насколько сильно выражено каждое из чувств, приведенных ниже, на этой картине
(Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту)

	1	2	3	4	5
1. Печаль					
2. Злость					
3. Удивление					
4. Отвращение					
5. Возбуждение					

3.

Инструкция: Оцените насколько сильно выражено каждое из чувств, приведенных ниже, на этой картине
(Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту)

	1	2	3	4	5
1. Счастье					
2. Страх					
3. Злость					
4. Удивление					
5. Отвращение					

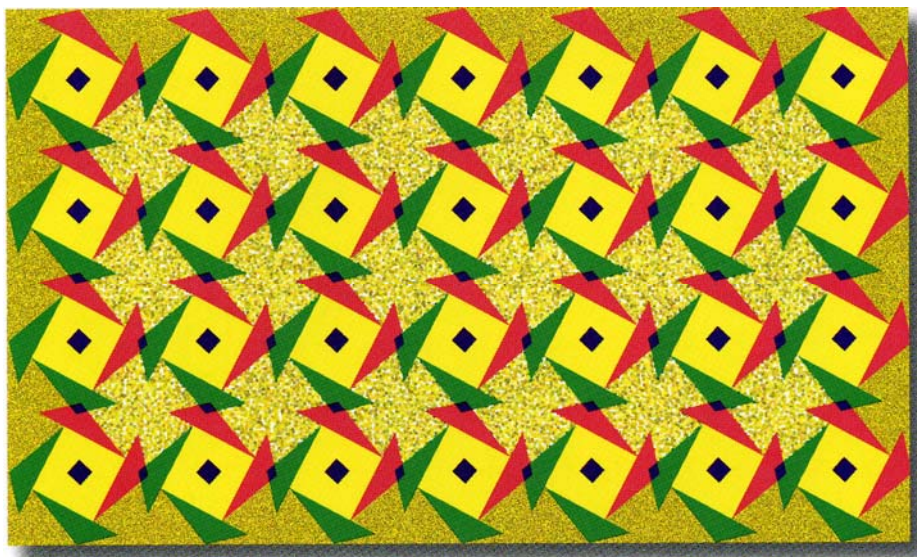
4.

Инструкция: Оцените насколько сильно выражено каждое из чувств, приведенных ниже, на этой картине
(Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту)

	1	2	3	4	5
1. Печаль					
2. Страх					
3. Злость					
4. Удивление					
5. Отвращение					

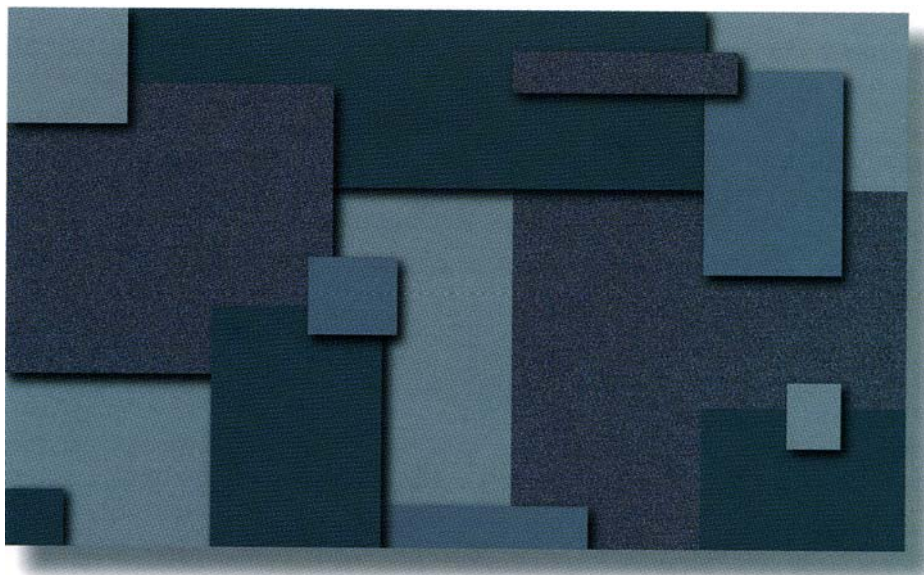
5.

Инструкция: Оцените насколько сильно выражено каждое из чувств, приведенных ниже, на картине
(Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту)

	1	2	3	4	5
1. Счастье					
2. Печаль					
3. Страх					
4. Злость					
5. Отвращение					

6.

Инструкция: Оцените насколько сильно выражено каждое из чувств, приведенных ниже, на картине
(Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту)

	1	2	3	4	5
1. Счастье					
2. Печаль					
3. Злость					
4. Удивление					
5. Отвращение					

СЕКЦИЯ F

Инструкция: В каждом из приведенных ниже пунктов Вам надо постараться представить определенные чувства. Отвечайте даже в том случае, если Вы не способны представить себе это чувство.

1. Представьте себя, что вы чувствуете вину, за то, что Вы забыли навестить друга, который тяжело болен. В середине дня Вы понимаете, что Вы совершенно забыли, что надо навестить вашего друга в больнице. Оцените сходство между Вашим чувством вины и следующими характеристиками?

	Не похоже				Очень похоже
a. холодный	1	2	3	4	5
b. синий	1	2	3	4	5
c. сладкий	1	2	3	4	5

2. Представьте, что Вы переполнены чувствами в такой чудесный день, получив потрясающие новости о вашей работе и семье. Оцените сходство между Вашим чувством удовлетворения и следующими характеристиками?

	Не похоже				Очень похоже
a. теплый	1	2	3	4	5
b. фиолетовый	1	2	3	4	5
c. соленый	1	2	3	4	5

3. Представьте, что Вы чувствуете себя истощенным, заторможенным и ожесточенным. Оцените сходство между этим Вашим чувством и следующими характеристиками?

	Не похоже				Очень похоже
a. озадаченный	1	2	3	4	5
b. одинокий	1	2	3	4	5
c. удивлённый	1	2	3	4	5

4. Представьте, что Вы чувствуете себя оживленным, значительным, утонченным и готовым к новому. Оцените сходство между этим Вашим чувством и следующими характеристиками?

	Не похоже				Очень похоже
а. возбужденный	1	2	3	4	5
б. ревнивый	1	2	3	4	5
с. напуганный	1	2	3	4	5

5. Представьте, что Вы чувствуете себя замкнутым, хмурым и оцепенелым. Оцените сходство между этим Вашим чувством и следующими характеристиками?

	Не похоже				Очень похоже
а. грустный	1	2	3	4	5
б. довольный	1	2	3	4	5
с. успокоенный	1	2	3	4	5

СЕКЦИЯ G

Инструкция: Выберите наилучший вариант ответа для каждого из этих вопросов.

- 1. Чувство озабоченности наиболее близко объединяет следующий набор эмоций**
 - a. любовь, беспокойство, удивление, гнев
 - b. удивление, гордость, гнев, страх
 - c. сопричастность, беспокойство, страх, воодушевление
 - d. страх, радость, удивление, смущение
 - e. беспокойство, забота, нетерпимость

- 2. «Постоянное ожидание хорошего», это, другими словами _____**
 - a. оптимизм
 - b. счастье
 - c. удовлетворенность
 - d. радость
 - e. удивление

- 3. Признание, радость, и теплота часто обозначают словом _____.**
 - a. любовь
 - b. изумление
 - c. предчувствие
 - d. удовлетворенность
 - e. признание

- 4. Чувства отвращения и гнева объединяются в ощущении _____.**
 - a. вины
 - b. гнева
 - c. стыда
 - d. ненависти
 - e. презрения

- 5. Неприятная неожиданность приводит к _____.**
 - a. разочарованию
 - b. изумлению
 - c. гневу
 - d. опасению
 - e. сожалению

- 6. Печаль, вину и сожаление обозначают словом _____.**
 - a. горе
 - b. раздражение
 - c. подавленность
 - d. раскаяние
 - e. несчастье

7. Расслабленность, защищенность и умиротворение – все части _____.

- a. любви
- b. усталости
- c. надежды
- d. спокойствия
- e. предчувствия

8. Боязнь, радость, удивление и смущение – все это части _____.

- a. почитания
- b. благоговейного страха
- c. замешательства
- d. уважения
- e. симпатии

9. Стыд, удивление и смущение объединяются в ощущении _____.

- a. ревности
- b. печали
- c. вины
- d. зависти
- e. унижения

10. Восхищение, любовь и беспокойство – все это части _____.

- a. ревности
- b. печали
- c. злобы
- d. гордости
- e. беспокойства

11. Радость, волнение и неуверенность – все это части чувства _____.

- a. жизнерадостности
- b. ожидания
- c. беспокойства
- d. покоя
- e. умиротворения

12. Печаль и удовлетворение – оба иногда составляют чувство _____.

- a. ностальгии
- b. беспокойства
- c. ожидания
- d. подавленности
- e. презрения

СЕКЦИЯ Н

Инструкция: Пожалуйста, выберите ответ по каждому пункту.

1. В течение прошлого года Иван был наставником по работе своего близкого друга и коллеги. Сегодня, этот друг сильно удивил его, сообщив, что его взяли на работу в другую компанию, и он должен переехать. Он не говорил, что ищет другую работу. Оцените, насколько эффективны в данной ситуации действия Ивана, направленные на сохранение хороших отношений между ними?

Ответ 1: Иван порадовался за друга и сказал ему, что он доволен, что тот получил новую работу. В последующие несколько недель Иван сделал все, чтобы рассеять все сомнения и сохранить их дружеские контакты.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Ответ 2: Иван расстроился, по поводу того, что его друг уезжает, но он решил, что это произошло из-за того, что он не очень дорожил их дружбой. Он же не упоминал о том, что ищет работу. Смирившись, что его друг уезжает, Иван сделал вид, что ничего не происходит и стал искать новых друзей на работе.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Ответ 3: Иван очень рассердился на то, что его друг ничего не сказал. Он выказал свое неодобрение, решив не замечать своего друга, пока тот не объяснит свой поступок. Иван подумал, что, если его друг не объяснится с ним, то это лишь подтвердит мнение Ивана, что с ним не стоит разговаривать.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

2. Учительница позвонила родителям Ромы, чтобы поговорить о плохом поведении их сына в школе. Она сообщила им, что на уроках их сын всех сводит с ума, всех прерывает и не может сидеть спокойно. Эта учительница не справляется с активными мальчиками, и родители Ромы пытаются понять, что же происходит на самом деле. Когда же учительница сказала, что если их сын не исправиться, то он будет оставлен на второй год, родители очень рассердились. Оцените, насколько эффективно помогут их сыну такие родительские действия?

Ответ 1: Родители сказали учительнице, что они потрясены, так как они в первый раз слышат, что имеются какие-то проблемы. Они попросили встречи с ней, а также высказали пожелание, чтобы на встречу пришёл ещё и директор школы.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Ответ 2: Родители сказали учительнице, что, если она будет угрожать, что оставит их сына на второй год, то они обратятся с этим вопросом к директору. Они сказали: «Если наш сын будет оставлен на второй год, мы будем считать Вас лично ответственной за это. Вы - учитель, и ваша работа преподавать, а не обвинять учеников».

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Ответ 3: Родители Ромы не стали говорить с учительницей, а связались с директором. Они пожаловались на угрозы учительницы и попросили, чтобы их сын был переведён в другой класс.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

3. У Лизы все идет хорошо. Пока другие жаловались по поводу работы, Лиза получила повышение и приличную прибавку к зарплате. Ее дети здоровы и хорошо учатся в школе, ее брак устойчив и очень счастлив. Лизу распирает от гордости и она чувствует желание похвастаться перед своими друзьями. Оцените, насколько эффективным будет каждый из ее аргументов для сохранения хороших отношений с друзьями?

Ответ 1: Так как все очень хорошо, вполне нормально гордиться этим. Но Лиза также понимает, что некоторые люди воспримут это как хвастовство, или могут позавидовать ей. Поэтому она поделилась своими чувствами только с самыми близкими друзьями.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Ответ 2: Лиза подумала о том, что в будущем все может пойти не так хорошо, и она ясно представила свои перспективы. Она поняла, что хорошее часто бывает недолговечно.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Ответ 3: Вечером Лиза поделилась своими чувствами с мужем. У нее окрепло решение, что семья должна провести вместе выходные и сообща решать все семейные проблемы.

a. Очень неэффективно	b. Достаточно неэффективно	c. Нейтрально	d. Достаточно эффективно	e. Очень эффективно
-----------------------	----------------------------	---------------	--------------------------	---------------------

Спасибо, что вы ответили на вопросы.

Додаток 5

MSCEIT бланк ответа

Пожалуйста, укажите ваше имя _____ фамилию _____
пол _____ возраст _____ и дату заполнения _____

Инструкция: Прочитайте внимательно вопросы, по каждому пункту выберите один ответ и обводите соответствующую цифру/букву в бланке ответов. На каждую секцию вопросов – своя таблица ответов. Старайтесь не пропускать вопросы.

Секция А

	Лицо 1					Лицо 2					Лицо 3					Лицо 4				
1	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Секция В

	Вопрос 1					Вопрос 2					Вопрос 3					Вопрос 4					Вопрос 5				
а.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
б.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
с.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Секция С

№	Ответ					№	Ответ				
1	а	б	с	д	е	11	а	б	с	д	е
2	а	б	с	д	е	12	а	б	с	д	е
3	а	б	с	д	е	13	а	б	с	д	е
4	а	б	с	д	е	14	а	б	с	д	е
5	а	б	с	д	е	15	а	б	с	д	е
6	а	б	с	д	е	16	а	б	с	д	е
7	а	б	с	д	е	17	а	б	с	д	е
8	а	б	с	д	е	18	а	б	с	д	е
9	а	б	с	д	е	19	а	б	с	д	е
10	а	б	с	д	е	20	а	б	с	д	е

Секция D

Действие	Ситуация 1					Ситуация 2					Ситуация 3					Ситуация 4					Ситуация 5				
1	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е
2	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е
3	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е
4	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е

Секция Е

	Картина 1					Картина 2					Картина 3				
1	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

	Картина 4					Картина 5					Картина 6				
1	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Секция F

	Вопрос 1					Вопрос 2					Вопрос 3					Вопрос 4					Вопрос 5				
а.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
б.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
с.	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Секция G

№	Ответ					№	Ответ				
1	а	б	с	д	е	7	а	б	с	д	е
2	а	б	с	д	е	8	а	б	с	д	е
3	а	б	с	д	е	9	а	б	с	д	е
4	а	б	с	д	е	10	а	б	с	д	е
5	а	б	с	д	е	11	а	б	с	д	е
6	а	б	с	д	е	12	а	б	с	д	е

Секция H

Ответ	Ситуация 1					Ситуация 2					Ситуация 3				
1	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е
2	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е
3	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е	а	б	с	д	е

Спасибо, что Вы ответили на все вопросы.

Додаток 6

Опросник КОС-2

Инструкция: Перед Вами 40 вопросов, на которые Вам необходимо ответить «да» или «нет». Не следует тратить много времени на обдумывание, отвечайте быстро и честно, поставив галочку под выбранным ответом в бланке.

1. Есть ли у Вас стремление к изучению людей и установлению знакомств с различными людьми?
2. Нравится ли Вам заниматься общественной работой?
3. Долго ли Вас беспокоит чувство обиды, причиненной Вам кем-либо из Ваших товарищей?
4. Всегда ли Вам трудно ориентироваться в создавшейся критической ситуации?
5. Много ли у Вас друзей, с которыми Вы постоянно общаетесь?
6. Часто ли Вам удается склонить большинство своих товарищей к принятию ими Вашего мнения?
7. Верно ли, что Вам приятнее и проще проводить время с книгами или за каким-либо другим занятием, чем с людьми?
8. Если возникли некоторые помехи в осуществлении Ваших намерений, то легко ли Вам отказаться от своих намерений?
9. Легко ли Вы устанавливаете контакты с людьми, которые значительно старше Вас по возрасту?
10. Любите ли Вы придумывать или организовывать со своими товарищами различные игры и развлечения?
11. Трудно ли Вам включаться в новые для Вас компании (коллективы)?
12. Часто ли Вы откладываете на другие дни дела, которые нужно было бы выполнить сегодня?
13. Легко ли Вам удается устанавливать контакты и общаться с незнакомыми людьми?
14. Стремитесь ли Вы добиться, чтобы Ваши товарищи действовали в соответствии с Вашим мнением?
15. Трудно ли Вы осваиваетесь в новом коллективе?
16. Верно ли, что у Вас не бывает конфликтов с товарищами из-за невыполнения ими своих обещаний, обязательств, обязанностей?
17. Стремитесь ли Вы при удобном случае познакомиться и побеседовать с новым

человеком?

18. Часто ли в решении важных дел Вы принимаете инициативу на себя?
19. Раздражают ли Вас окружающие люди, и хочется ли Вам побыть одному?
20. Правда ли, что Вы обычно плохо ориентируетесь в незнакомой для Вас обстановке?
21. Нравится ли Вам постоянно находиться среди людей?
22. Возникает ли у Вас раздражение, если Вам не удастся закончить начатое дело?
23. Испытываете ли Вы затруднение, если приходится проявлять инициативу, чтобы познакомиться с новым человеком?
24. Правда ли, что Вы утомляетесь от частого общения с товарищами?
25. Любите ли Вы участвовать в коллективных играх?
26. Часто ли Вы проявляете инициативу при решении вопросов, затрагивающих интересы Ваших товарищей?
27. Правда ли, что Вы чувствуете себя неуверенно среди незнакомых людей?
28. Верно ли, что вы редко стремитесь к доказательству своей правоты?
29. Полагаете ли, что Вам не представляет особого труда внести оживление в малознакомую группу?
30. Принимаете ли Вы участие в общественной работе в школе (на производстве)?
31. Стремитесь ли Вы ограничить круг своих знакомых?
32. Верно ли, что Вы не стремитесь отстаивать свое мнение или решение, если оно не было сразу принято товарищами?
33. Чувствуете ли Вы себя непринужденно, попав в незнакомый коллектив?
34. Охотно ли Вы приступаете к организации различных мероприятий для своих товарищей?
35. Правда ли, что Вы не чувствуете себя достаточно уверенным и спокойным, когда приходится говорить что-либо большой группе людей?
36. Часто ли Вы опаздываете на деловые встречи, свидания?
37. Верно ли, что у Вас много друзей?
38. Часто ли Вы оказываетесь в центре внимания своих товарищей?
39. Часто ли Вы смущаетесь, чувствуете неловкость при общении с малознакомыми людьми?
40. Правда ли, что Вы не очень уверенно чувствуете себя в окружении большой группы своих товарищей?

Додаток 7

КОС. Бланк ответов

Фамилия _____ Имя _____

Возраст _____ Дата _____

	да	нет		да	нет
1.			21.		
2.			22.		
3.			23.		
4.			24.		
5.			25.		
6.			26.		
7.			27.		
8.			28.		
9.			29.		
10.			30.		
11.			31.		
12.			32.		
13.			33.		
14.			34.		
15.			35.		
16.			36.		
17.			37.		
18.			38.		
19.			39.		
20.			40.		

КОС. Ключ.

Додаток 8

Коммуникативные склонности

	да	нет		да	нет
1.			21.		
2.			22.		
3.			23.		
4.			24.		
5.			25.		
6.			26.		
7.			27.		
8.			28.		
9.			29.		
10.			30.		
11.			31.		
12.			32.		
13.			33.		
14.			34.		
15.			35.		
16.			36.		
17.			37.		
18.			38.		
19.			39.		
20.			40.		

Организаторские склонности

	да	нет		да	нет
1.			21.		
2.			22.		
3.			23.		
4.			24.		
5.			25.		
6.			26.		
7.			27.		
8.			28.		
9.			29.		
10.			30.		
11.			31.		
12.			32.		
13.			33.		
14.			34.		
15.			35.		
16.			36.		
17.			37.		
18.			38.		
19.			39.		
20.			40.		

Додаток 9

ОПРОСНИК ФОРМАЛЬНО-ДИНАМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ (ОФДСИ) В.М. РУСАЛОВА

Инструкция. Вам предлагается ответить на 150 вопросов, направленных на выяснение вашего обычного способа поведения. Постарайтесь представить самые типичные ситуации и дайте первый естественный ответ, который придет вам на ум. Отвечайте быстро и точно. Помните, что нет «плохих» и «хороших» ответов. Поставьте «крестик» или «галочку» в той графе бланка для ответов (*Приложение №1*), которая соответствует утверждению, наиболее правильно описывающему ваше поведение:

1 -- не характерно, 2 -- мало характерно, 3 -- довольно характерно, 4 -- характерно.

1. Я часто испытываю потребность в движении.
2. Я не ищу новых решений известных проблем.
3. Я постоянно хочу приобретать новые знания.
4. В свободное время я с удовольствием занимаюсь физическим трудом.
5. Я быстро считаю «в уме».
6. Я сильно переживаю, когда сдам экзамен менее успешно, чем ожидал (а).
7. Я предпочитаю уединение большой компании.
8. Мне легко одновременно выполнять несколько дел, например, смотреть телевизор и читать.
9. Мне легко выполнять умственную работу, требующую длительного внимания.
10. Я переживаю, когда выполняю задание не так, как следовало бы.
11. Я – легок (ка) на подъем.
12. Я огорчаюсь, когда обнаруживаю свои ошибки при выполнении интеллектуальной работы.
13. Я легко переключаюсь с одного дела на другое, занимаясь ручной работой.
14. Я быстро решаю арифметические задачи.
15. Я без труда включаюсь в разговор.
16. Я - подвижный человек.
17. Я устаю от длительной умственной работы.
18. Я легко переключаюсь с решения одной проблемы на другую.
19. Я предпочитаю быструю ходьбу.
20. Моя речь медленна и нетороплива.
21. Я часто высказываю свое мнение, не подумав.
22. Я огорчаюсь, если мне не удастся что-то смастерить самому (ой).
23. Я люблю интеллектуальные игры, в которых требуется быстрое принятие решения.
24. Я испытываю неудобство из-за того, что у меня плохой почерк.
25. Я часто испытываю опасение оттого, что могу не справиться с работой, требующей умственного напряжения.
26. Я - ранимый человек.
27. Я неохотно выполняю срочную умственную работу.
28. Я часто не могу заснуть оттого, что мне не удастся найти решение какой-либо проблемы.
29. Я всегда выполняю свои обещания независимо от того, удобно мне это или нет.

30. Я огорчаюсь, поспорив с друзьями.
31. У меня портится настроение, когда я долго не могу решить какую-либо проблему.
32. Мне легко заниматься физическим трудом длительное время.
33. Я чувствовал (а) бы себя дискомфортно, если бы на длительное время был (а) бы лишен(а) возможности общения людьми.
34. Я никогда не опаздывал (а) на свидание или на работу.
35. У меня много друзей и знакомых.
36. Я регулярно читаю о новых достижениях науки и техники.
37. Я сильно волнуюсь перед предстоящим экзаменом.
38. Обычно мои мысли текут неторопливо.
39. Мне нравится мастерить вещи своими руками.
40. Я успешно выполняю работу, требующую тонких и скоординированных движений.
41. Мне легко готовиться к нескольким экзаменам одновременно.
42. Бывает, что я говорю о вещах, в которых не разбираюсь.
43. Моя речь часто опережает мои мысли.
44. Я склонен(на) преувеличивать свои неудачи, связанные с умственной деятельностью.
45. Я люблю участвовать в спортивных играх, требующих быстрых движений.
46. Во время беседы мои мысли часто перескакивают с одной темы на другую.
47. Мне легко было бы сдать два экзамена в один день.
48. Я чувствую в себе избыток интеллектуальной энергии.
49. Мне нравятся игры, требующие быстроты и ловкости движений.
50. Мне трудно говорить быстро.
51. Мне легко завязывать знакомства первым.
52. Я испытываю досаду, когда у меня не хватает ловкости для участия в спортивных играх на отдыхе.
53. Я быстро думаю, находясь в любой ситуации.
54. Работа, требующая полной отдачи умственных сил, отталкивает меня.
55. Я огорчаюсь от того, что пишу медленно и иногда не успеваю записывать необходимую информацию.
56. Я переживаю, когда меня не понимают в разговоре.
57. Я говорю свободно, без запинок.
58. Я охотно выполняю физическую работу.
59. Мне легко выполнять одновременно несколько заданий, требующих умственного напряжения.
60. Я предпочитаю заниматься работой, не требующей большой физической нагрузки.
61. Я сильно волнуюсь во время экзамена.
62. Мне требуется много времени, чтобы разобраться в той или иной проблеме.
63. Как правило, я не вступаю в общение с малознакомыми людьми.
64. Я легко обучаюсь ремеслу (рукоделию).
65. Мне нравятся задачи на смекалку.
66. Я предпочитаю однообразную физическую работу.
67. Нередко я конфликтую с друзьями из-за того, что говорю, не подумав.
68. Я предпочитаю постоянно находиться среди людей.
69. Я пишу быстро.
70. Я быстро устаю от физической работы.

71. Я - разговорчивый человек.
72. Иногда я преувеличиваю негативное отношение к себе со стороны своих близких.
73. У меня часто портится настроение из-за того, что сделанная мною вещь оказывается не совсем удачной.
74. Я легко обижаюсь, если мне указывают на мои недостатки.
75. Во время физической работы я часто делаю перерывы для отдыха.
76. Мне нравится разнообразный ручной труд.
77. Мне легко внести оживление в компанию.
78. Я испытываю тревогу, переходя улицу перед движущимся транспортом.
79. Мне легко провести прямую линию от руки (без линейки).
80. Я могу, не раздумывая, задать вопрос незнакомому человеку.
81. Меня раздражает быстрая речь собеседника.
82. Я с удовольствием выполняю умственную работу.
83. Я считаю свои движения медленными и неторопливыми.
84. Многие считают меня физически сильным.
85. Когда я оживленно рассказываю о чем-то, я прибегаю к мимике и жестам.
86. У меня бывают мысли, которые мне не хотелось бы сообщать окружающим.
87. Для подготовки к экзаменам я трачу времени меньше, чем другие.
88. В моей речи много длительных пауз.
89. Меня огорчает, что я физически менее развит(а), чем хотелось бы.
90. Я сильно волнуюсь перед ответственным разговором.
91. Я устаю, когда приходится долго говорить.
92. Я чувствую в себе избыток физических сил.
93. Движения моих рук быстры и стремительны.
94. Я свободно чувствую себя в большой компании.
95. Мне нравятся задачи, требующие постоянного переключения внимания.
96. Я предпочитаю задания, не связанные с большой умственной нагрузкой.
97. Я предпочитаю решить задачу до конца, прежде чем взяться за другую.
98. Даже находясь в тесном кругу друзей, я остаюсь молчаливым.
99. В работе по хозяйству я легко переключаюсь с одного дела на другое.
100. Я считаю себя мастером на все руки.
101. Я легко высказываю свои мысли в присутствии незнакомых людей.
102. Я довольно быстро выполняю физическую работу.
103. Меня огорчают незначительные ошибки, допущенные при решении какой-либо задачи.
104. Я быстро читаю вслух.
105. Я переживаю из-за того, что у меня нет достаточно выраженных способностей для овладения интересующим меня ремеслом.
106. Я основательно планирую предстоящую умственную работу, чтобы избежать возможных ошибок.
107. Я не отличаюсь оригинальностью в решении задач.
108. Меня огорчает, что я недостаточно хорошо владею ремеслом (рукоделием).
109. Я сильно волнуюсь, когда мне приходится выяснять отношения с друзьями.
110. Я нуждаюсь в людях, которые меня ободряют и утешают.
111. Я стараюсь избегать тяжелой физической работы.

112. В свободное время меня тянет пообщаться с людьми.
113. Я предпочитаю подумать, взвесить и, лишь, потом высказаться.
114. На вечеринках и в компаниях я держусь обособленно.
115. Я без особого труда смог(ла) бы начертить сложную геометрическую фигуру.
116. В компании я обычно начинаю разговор первым.
117. Я легко воспринимаю быструю речь.
118. У меня медленные движения, когда я что-нибудь мастерю.
119. Я быстро решаю головоломки.
120. Длительная подготовка к экзаменам утомляет меня.
121. Я иногда сплетничаю.
122. Я предпочитаю выполнять физическую работу в быстром темпе.
123. Мне нравится быстро говорить.
124. Когда я выполняю работу, требующую тонкой координации движений, я испытываю некоторое волнение.
125. Я люблю бывать в больших компаниях.
126. Я не стараюсь избегать конфликтов.
127. Я способен(а) выполнять длительную физическую работу без утомления.
128. Мне приятны быстрые движения.
129. Я люблю уединение.
130. Мне легко настроиться на выполнение нового задания.
131. Мне с трудом удалось бы сделать нужную вещь своими руками.
132. Я считаю себя физически сильным человеком.
133. Я предпочитаю работу, не требующую отдачи интеллектуальных сил.
134. Мне трудно удержаться от высказывания неожиданно возникшей идеи.
135. Я с легкостью могу обратиться с просьбой к другому человеку.
136. Мне нравится работа, не требующая быстрых движений.
137. Я предпочитаю медленный, спокойный разговор.
138. Я испытываю чувство обиды от того, что окружающие меня люди, как мне кажется, обходятся со мной хуже, чем следовало бы.
139. Умственная работа для меня более привлекательна, чем физическая.
140. Обычно я дочитываю книгу до конца, прежде чем взяться за новую.
141. В ручном труде меня раздражают малейшие неполадки.
142. Я обычно медленно выполняю интеллектуальные задания.
143. Я люблю много читать.
144. Когда я что-то мастерю, я обращаю внимание даже на незначительные погрешности.
145. Многие считают, что я - довольно сообразительный человек.
146. В разговоре я легко обижаюсь по пустякам.
147. Приступая к решению даже несложной задачи, я испытываю чувство неуверенности.
148. При общении с людьми я часто чувствую себя неуверенно.
149. Я легко пересматриваю свои решения и принимаю новые.
150. Среди моих знакомых есть люди, которые мне явно не нравятся.

Додаток 10

БЛАНК ОПИТУВАЛЬНИКА ОФДСІ

ФІБ _____ Освіта _____

Професія _____ Вік _____ Дата _____

1- не характерно для мене; 3 - достатньо характерно для мене;

2- мало характерно для мене; 4 - характерно для мене.

№	1	2	3	4	№	1	2	3	4	№	1	2	3	4
1					51					101				
2					52					102				
3					58					103				
4					54					104				
5					55					105				
6					56					106				
7					57					107				
8					58					108				
9					59					109				
10					60					110				
11					61					111				
12					62					112				
13					63					113				
14					64					114				
15					65					115				
16					66					116				
17					61					117				
18					68					118				
15					69					119				
20					70					120				
21					71					121				
22					72					122				
23					73					123				
24					74					124				
25					75					125				
26					76					126				
27					77					127				
28					78					128				
29					79					129				
30					80					130				
31					81					131				
32					82					132				
33					83					133				
34					84					134				
35					85					135				
36					86					136				
37					87					137				
38					88					138				
39					89					139				
40					90					140				
41					91					141				
42					92					142				
43					93					143				
44					94					144				
45					95					144				
46					96					145				
47					97					147				
48					98					148				
49					99					149				
50					100					150				

Додаток 11

Указания по обработке результатов методики ОФДСИ. Перед обработкой необходимо убедиться, что ответы даны на все вопросы. Для подсчета баллов по той или иной шкале используют ключи. Вначале необходимо перекодировать некоторые ответы, указанные в ключе для данной шкалы. Подсчет баллов производится путем суммирования всех баллов по данной шкале. При обследовании больших массивов испытуемых целесообразно сочетать бланковый метод с компьютерной обработкой данных. Полученная сумма баллов для каждой шкалы записывается в соответствующую графу на бланке. Кроме того, в бланке обязательно фиксируется ФИО, пол, возраст испытуемого, образование, род занятий или учебы. Необходимо помнить, что испытуемые, имеющие по контрольной шкале 18 и больше баллов, из дальнейшей обработки исключаются, как не способные в силу чрезмерной социальной желательности адекватно оценивать свое поведение.

Ключи к шкалам.

ШКАЛА	ПУНКТЫ
Эргичность психомоторная (ЭРТ)	1, 4, 32, 58, 60*, 70*, 75*, 84, 92, 111*, 127, 132
Эргичность интеллектуальная (ЭРИ)	3, 9, 17*, 36, 48, 54*, 82, 96*, 120*, 133*. 139, 143
Эргичность коммуникативная (ЭРК)	7*, 33, 35, 63*, 68, 77, 94, 98*, 112, 114*, 125, 129*
Пластичность психомоторная (ПМ)	11, 13, 39, 40, 64, 66*, 76, 79, 99, 100, 115, 131*
Пластичность интеллектуальная	2*, 8, 18, 41, 47, 59, 95, 97*, 107*, 130, 140*, 149
Пластичность коммуникативная (ПК)	15, 21, 43, 46, 51, 67, 80, 101, 113* 116, 134, 135
Скорость психомоторная (СМ)	16, 19, 45, 49, 69, 83*, 93, 102, 118*, 122, 128, 136*
Скорость интеллектуальная (СИ)	5, 14, 23, 27*, 38*, 53, 62*, 65, 87, 119, 142*, 145
Скорость коммуникативная (СК)	20-. 50-. 57. 71. 81-. 85. 88* 9Г. 104. 117. 123. 137*
Эмоциональность психомоторная (Эмі)	22, 24, 52, 55, 73, 78, 89, 105, 108, 124, 141, 144
Эмоциональность интеллектуальная (314)	6, 10, 12, 25, 28, 31, 37, 44, 61, 103, 106, 147
Эмоциональность коммуникативная (314)	26, 30, 56, 72, 74, 90, 109, 110, 126, 138, 146, 148
Контрольная шкала (КШ)	29, 34, 42*, 86*. 121*, 150*

- *пункты, требующие перекодирования (1 - 4) (2 - 3) (3-2) (4-1).*

Низкие значения
(12-25 баллов)

Средние значения
(26-34 балла)

Высокие значения
(35-48 баллов)

ПСИХОМОТОРНАЯ СФЕРА

Эргичность (ЭРМ)

Узкая сфера психомоторной деятельности, низкий мышечный тонус, нежелание физического напряжения, низкая вовлеченность в процесс деятельности, избегание работы, двигательная пассивность

Нормальный мышечный тонус, обычная двигательная активность, средневыраженное стремление к физическому напряжению, средняя мышечная работоспособность

Высокая потребность в движении, «широкая» сфера психомоторной активности, жажда психомоторной деятельности, постоянное стремление к физическому труду, избыток физических сил, высокая мышечная работоспособность

Пластичность (ПМ)

Повышенная склонность к монотонной физической работе, боязнь, избегание разнообразных форм ручного труда, стремление к шаблонным способам физической деятельности, вязкость движений

Типичная для человека гибкость при переключении с одной физической работы на другую, средневыраженная склонность к разнообразным формам двигательной активности и различным видам ручного труда

Высокая гибкость при переключении с одних форм двигательной активности на другие, высокое стремление к разнообразным способам физической деятельности, плавность движений

Скорость (СМ)

Заторможенность психомоторики, низкая скорость двигательных операций при выполнении ручного труда

Средняя скорость моторно-двигательных операций

Высокий темп психомоторного поведения, высокая скорость в различных видах двигательной активности

Эмоциональность (ЭМ)

Низкая чувствительность (безразличие) к расхождению между задуманным моторным действием и реальным результатом этого действия; ощущение спокойствия, уверенности в себе при выполнении физической работы, отсутствие беспокойства в случае

Средневыраженная чувствительность к неудачам в ручном труде, возможному несовпадению задуманного и реального моторного действия; обычная интенсивность эмоционального

Высокая чувствительность (сильное эмоциональное переживание) по поводу расхождения между ожидаемым и реальным результатом ручного труда, постоянное ощущение неполноценности

невыполнения или плохого выполнения физической работы

переживания в случае неудач в физической работе

продукта физической работы

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СФЕРА

Эргичность (ЭРИ)

Низкий уровень интеллектуальных возможностей, нежелание умственного напряжения, низкая вовлеченность в процесс, связанный с умственной деятельностью, узкий круг интеллектуальных интересов

Средний уровень интеллектуальных возможностей, средневыраженное стремление к деятельности, связанной с умственным напряжением

Высокий уровень интеллектуальных возможностей, высокий уровень способности к обучению, постоянное стремление к деятельности, связанной с умственным напряжением, легкость умственного побуждения

Пластичность (ПИ)

Вязкость мышления, стереотипный подход к решению проблем, ригидность в решении абстрактных задач

Нормальная гибкость мышления, средняя выраженность стремления к разнообразным формам интеллектуальной деятельности

Высокая гибкость мышления, легкий переход с одних форм мышления на другие, постоянное стремление к разнообразию форм интеллектуальной деятельности, творческий подход к решению проблем

Скорость (СИ)

Низкая скорость умственных процессов, замедленность выполнения операций при осуществлении интеллектуальной деятельности

Средняя скорость умственных процессов при осуществлении интеллектуальной деятельности

Высокая скорость умственных процессов при осуществлении интеллектуальной деятельности

Эмоциональность (ЭМ)

Низкая чувствительность (безразличие) к расхождению между ожидаемым и реальным результатом действия при выполнении умственной работы, слабое эмоциональное реагирование при неудачах, связанных с интеллектуальной деятельностью, спокойствие, уверенность в себе

Средняя выраженность эмоциональных переживаний в случае неудач в работе, требующей умственного напряжения

Высокая чувствительность (сильное эмоциональное переживание) по поводу расхождения между ожидаемым и реальным результатом умственной работы, сильное беспокойство по поводу работы, связанной с умственным напряжением

КОММУНИКАТИВНАЯ СФЕРА

Эргичность (ЭРК)

Низкая потребность в общении, социальная пассивность, «узкий» круг контактов, уход от социальных мероприятий, замкнутость

Нормальная потребность в общении, «средний» круг контактов, средневыраженное стремление к установлению новых знакомств, средняя степень общительности

Высокая потребность в общении, широкий круг контактов, тяга к людям, легкость в установлении социальных связей, стремление к лидерству

Пластичность (ПК)

Низкий уровень готовности к вступлению в новые социальные контакты, тщательное продумывание своих поступков в процессе социального взаимодействия, стремление к поддерживанию однообразных контактов, ограниченный набор коммуникативных программ

Нормальная готовность к общению, типичное для среднего человека стремление к новым социальным контактам

Легкость вступления в новые социальные контакты, легкость переключения в процессе общения, импульсивность в общении, широкий набор коммуникативных программ

Скорость (СК)

Низкая речевая активность, медленная вербализация, речевая заторможенность

Обычная скорость речевой активности и вербализации

Легкая плавная речь, быстрая вербализация, высокая скорость речевой активности

Эмоциональность (ЭК)

Низкая чувствительность к неудачам в общении, ощущение радости и уверенности в себе в процессе взаимодействия с другими людьми

Среднеинтенсивное эмоциональное переживание в случае неудач в общении, типичная для человека чувствительность к оттенкам межличностных отношений; средневыраженная радость и уверенность в себе в процессе социального взаимодействия

Высокая чувствительность (ранимость) в случае неудач в общении, ощущение постоянного беспокойства в процессе социального взаимодействия; неуверенность, раздражительность в ситуации общения

Контрольная шкала (КШ). Контрольная шкала варьирует от 6 до 24 баллов. При значениях от 6 до 17 баллов испытуемые характеризуются более или менее адекватным восприятием своего поведения. Испытуемые с высокими значениями по данной шкале (18-24 баллов) из обработки исключаются, поскольку у них наблюдается явно неадекватная оценка поведения. В своих ответах они стремятся выглядеть лучше, чем есть на самом деле.

Додаток 12

BFQ-2

Опитувальник « Велика п'ятірка – 2 »

Інструкція: У нижченаведених твердженнях описана низка звичайних ситуацій. Уважно прочитайте кожне з них та на окремому аркуші зазначте відповідь, яка відображає Вашу думку.

Будь-ласка, намагайтесь відповідати з максимальною уважністю.

Ми будемо вдячні, якщо, відповідаючи на запитання, Ви дотримуватимесь таких правил:

1. Прочитайте твердження та позначте на окремому аркуші для відповідей «квадратик», згідно з відповіддю, яку ви обираєте, дотримуючись наступної шкали:
1= Абсолютно неправдиво для мене
2= Скоріше неправдиво для мене
3= Ані правда, ані неправда
4= Достатньо правдиво для мене
5= Абсолютно правдиво для мене
2. Упевніться, що відповідь точно відповідає запитанню, наведеному в опитувальнику, відповідно до нумерації кожного питання.

1. Я вважаю себе активною та енергійною людиною.
2. У разі необхідності я не відмовлюсь від надання допомоги незнайомим людям.
3. Якщо щось перешкоджає мені досягнути поставленої мети, я вважаю за краще відмовитись від неї та переглянути свої плани.
4. Мене не дуже приваблюють нові та несподівані ситуації.
5. Я не дуже часто відчуваю себе напруженим.
6. Загалом, я прагну до того, щоб погоджуватись з іншими людьми.
7. Перед тим як здати доручену мені роботу, я присвячую багато часу її перевірці.
8. Зазвичай у мене гарні стосунки навіть з тими, до кого я відчуваю антипатію.
9. Одним із моїх улюблених занять є читання.
10. Я завжди дотримуюсь правил дорожнього руху, і як пішохід, і як водій.
11. Мене нелегко вивести з рівноваги.
12. Я не балакуча людина.
13. Я завжди знаю, як піти назустріч вимогам інших.
14. Я дотримуюсь рішень, які прийняв.
15. Мене цікавить кожна новина.
16. Мій настрій часто змінюється.

17. Заради того, щоб бути найпершим, я ладен взяти на себе будь-які зобов'язання.
18. Мені не подобається робити будь-що, що потребує серйозних розмірковувань.
19. Я ніколи не лякаюсь у разі небезпеки, навіть серйозної.
20. Мені слід бути завжди ввічливим з усіма.
21. Мені подобається бути інформованим навіть стосовно того, що знаходиться за межами моєї компетенції.
22. Зазвичай я не реажую імпульсивно на різноманітні події.
23. Зазвичай я не розмовляю з випадковими супутниками.
24. Мені важко зрозуміти друга або колегу, коли вони зазнають якихось труднощів або незручностей.
25. Коли моїм проектам щось перешкоджає, я не наполягаю на їх завершенні, а засновую нові.
26. Мені не подобаються ситуації, які постійно змінюються.
27. Я часто буваю схвильованим.
28. Я завжди з усіма відвертий.
29. Під час будь-яких зборів, я не хвилююсь з приводу того, що можу привернути до себе увагу.
30. Я ніколи не прагнув бути кращим за інших.
31. Я рідко поводжусь грубо та невиховано з людьми.
32. Я не дуже багато часу витрачаю на читання.
33. За різних обставин траплялося так, що я поведив себе імпульсивно.
34. Я не соромлюсь брати участь у будь-якій дискусії та висловлювати свою думку.
35. Я надаю велике значення думці моїх колег.
36. Мені важко відмовитись від того, що я почав.
37. Я – людина, яка постійно знаходиться у пошуку нового досвіду.
38. Я завжди був повністю впевнений у всіх своїх діях.
39. Я часто почуваюся знервованим.
40. Я завжди знаходжу вагомі аргументи для підтримки своїх мотивів, та для того, щоб запевнити інших у своїй значимості.
41. Зазвичай я тримаю під контролем все до найменших дрібниць.
42. Я вважаю, що у кожній людині є щось добре.
43. Мені дуже подобається інформаційні програми, культурного та / або наукового змісту.
44. Іноді я розлючуюсь через дрібниці.
45. У груповій діяльності я часто беру активну участь.
46. Загалом не слід демонструвати переживання щодо труднощів інших людей.
47. Я ніколи не підкорявся наказам, навіть коли був маленьким.
48. Я наполягаю на продовженні роботи, яку запланував, поки не досягну поставленої мети.

49. Мене ніколи не цікавив спосіб життя та звичаї інших народів.
50. Я не вважаю себе неспокійною людиною.
51. Я завжди впевнений у собі.
52. Мене дуже дратує безлад.
53. Загалом я довіряю іншим людям та їх намірам.
54. Я ніколи особливо не цікавився науковими та / або філософськими проблемами.
55. Зазвичай я не втрачаю спокою.
56. Я віддаю перевагу роботі, яка не передбачає поспіху.
57. Я завжди повністю задоволений собою.
58. Я завжди готовий надати допомогу тому, хто її потребує.
59. Коли я починаю щось робити, я ніколи не знаю, чи доведу до кінця.
60. Коли я потрапляю в нове місце, мені подобається занурюватися в місцеві звичаї та культуру.
61. Я вважаю себе дуже емоційною людиною.
62. На роботі я не надаю великого значення тому, щоб працювати краще за інших.
63. Я не вважаю корисним витратити час на додаткову перевірку то, що все зроблено.
64. Я завжди намагаюся бути під керівництвом інших.
65. Мене не цікавлять так звані «серйозні» телевізійні програми.
66. Я ніколи не казав неправду.
67. Часто я розлючуюсь, навіть коли не хотів би цього робити.
68. Я намагаюся завжди бути зайнятим.
69. Мені добре вдається виконувати роботу та займатися справами, які вимагають колективної співпраці.
70. Я не вважаю. Що слід виснажуватися, навіть якщо спливає термін роботи, якого слід дотримуватися.
71. Мене завжди приваблювати культури, які дуже відрізнялися від моєї.
72. Зазвичай, мій настрій несподівано не змінюється.
73. Мені не подобається робоча атмосфера, де наявна сильна конкуренція.
74. Перед тим, як брати ініціативу в свої руки, я надаю собі деякий час на обміркування.
75. Я достатньо привітна людина.
76. У будь-якому змаганні, в якому я брав участь, я завжди отримував призи та визнання.
77. Мені подобається постійно примножувати свої знання з нових проблем.
78. Я часто різко реагую на критику інших.
79. У мене завжди багато зобов'язань та справ.
80. Загалом, коли в когось є проблеми, я готовий вислухати його.

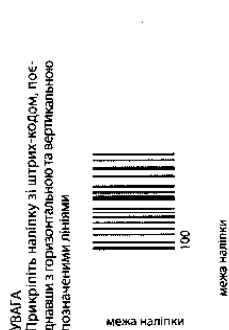
81. Я продовжую розпочату справу, навіть якщо початкові результати здаються незадовільними.
82. Мені не подобається робити щось завжди однаково.
83. Іноді навіть незначні труднощі можуть змусити мене хвилюватися.
84. Мені подобається перевершувати інших.
85. Я ніколи нікого не критикував.
86. Загалом, я ретельно виконую свою роботу.
87. Мої друзі вважають мене людиною, на яку завжди можна розраховувати.
88. Я не вважаю, що знання історії приносить багато користі.
89. Я не втрачаю контроль навіть у надзвичайно складних ситуаціях.
90. Мені легко розмовляти з незнайомими людьми.
91. Я впевнений, що кращі результати отримуються шляхом співпраці, а не під час суперництва.
92. Я здійснюю те, що вирішив, навіть якщо це потребує більших зусиль, ніж очікувалося.
93. Я завжди намагаюся побачити кожну річ з різних боків.
94. Я не часто відчуваю себе самотнім та сумним.
95. Я завжди здатен контролювати свої емоції.
96. Нічого в житті не досягається, якщо ти не є конкурентоспроможним.
97. Я схильний багато розмірковувати.
98. Загалом я вважаю, що людям можна довіряти.
99. Я завжди інформований про те, що відбувається у світі.
100. Загалом, я не буваю роздратованим навіть у ситуаціях, коли на це є вагомі підстави.
101. Я – динамічна людина, повна енергії.
102. Коли я бачу людину, яка страждає або яка має труднощі, я часто думаю про те, що я міг би зробити, аби допомогти їй.
103. Я завжди роблю все можливе, аби виконати призначені мені розпорядження.
104. Я завжди відчував симпатію до кожної людини, з якою знайомився.
105. Щоб вирішити якусь проблему, я часто беру до уваги багато різних точок зору.
106. Я часто відчуваю себе вразливим щодо чужої критики.
107. Часто я схильний до того, аби стверджувати свій вплив на інших.
108. Коли робота закінчена, я не зупиняюся, щоб переглянути кожну дрібну деталь.
109. Загалом, я ставлюся доброзичливо до інших.
110. Я завжди намагаюся розширити сферу своїх знань.
111. Якщо я почуваюся занепокоєним під час виконання чогось важливого, я часто реагую агресивно.

112. На роботі я завжди повний ідей та пропозицій з приводу того, як що робити.
113. Я часто ставлю себе на місце інших.
114. Я завжди негайно вирішую кожну проблему, яка в мене виникає.
115. Якщо я зазнаю невдачі під час виконання завдання. Я продовжую діяти доти, доки не знайду вихід.
116. Я завжди знаходжуся у пошуку нових стимулів.
117. Коли щось іде не так, як повинно, часто в мене таке відчуття, що цього не слід робити.
118. Я не надаю багато значення тому, щоб демонструвати свої здібності.
119. Іноді я такий прискіпливий, що можу здатися докучливим.
120. Якщо хтось робить мене винуватим, я, як правило, готовий вибачити його.
121. Я завжди цікавився наукою.
122. Зазвичай. Я не проявляю помітних реакцій, навіть під впливом сильних емоцій.
123. Я ніколи не підвищував голос та ніколи ні з ким не сварився.
124. Я ставлюся до кожного свого досвіду з великим ентузіазмом.
125. Я легко розумію, коли люди потребують моєї допомоги, навіть коли мене не просять про неї прямо.
126. Якщо з самого початку щось не йде правильно, я більше не наполягаю на своєму.
127. Мені дуже подобається бувати серед людей іншого походження, які ведуть інший спосіб життя.
128. Я доволі образливий.
129. У колективній діяльності я часто виконую роль лідера.
130. Я вважаю за краще робити щось із максимальною наполегливістю та ретельністю, навіть якщо в цьому разі виконання справи уповільнюється.
131. Мені подобається бути серед людей.
132. Мені подобається читати монографії та науково-популярну літературу.
133. Як правило, я не реагую на провокації з боку інших.
134. Я завжди розумію все відразу після того, як я це прочитав.

Додаток 13

BFQ-2

ЛИСТ ВІДПОВІДЕЙ

Ім'я
Прізвище
Професія
Дата тестування

ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ ВІДПОВІДЕЙ											
НЕВІРНІ ПОЗНАЧКИ						ВІРНІ ПОЗНАЧКИ					
☒	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

ВІК	
0	0
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9

СТАТЬ	
☐ М	Чоловіча
☐ Ж	Жіноча

ОСВІТА	
☐ 1	Неповне середнє
☐ 2	Середнє
☐ 3	Неповне вище
☐ 4	Вище
☐ 5	Вчена ступінь

1.	☐	☐	☐	☐	☐
2.	☐	☐	☐	☐	☐
3.	☐	☐	☐	☐	☐
4.	☐	☐	☐	☐	☐
5.	☐	☐	☐	☐	☐

31.	☐	☐	☐	☐	☐
32.	☐	☐	☐	☐	☐
33.	☐	☐	☐	☐	☐
34.	☐	☐	☐	☐	☐
35.	☐	☐	☐	☐	☐

61.	☐	☐	☐	☐	☐
62.	☐	☐	☐	☐	☐
63.	☐	☐	☐	☐	☐
64.	☐	☐	☐	☐	☐
65.	☐	☐	☐	☐	☐

91.	☐	☐	☐	☐	☐
92.	☐	☐	☐	☐	☐
93.	☐	☐	☐	☐	☐
94.	☐	☐	☐	☐	☐
95.	☐	☐	☐	☐	☐

121.	☐	☐	☐	☐	☐
122.	☐	☐	☐	☐	☐
123.	☐	☐	☐	☐	☐
124.	☐	☐	☐	☐	☐
125.	☐	☐	☐	☐	☐

6.	☐	☐	☐	☐	☐
7.	☐	☐	☐	☐	☐
8.	☐	☐	☐	☐	☐
9.	☐	☐	☐	☐	☐
10.	☐	☐	☐	☐	☐

36.	☐	☐	☐	☐	☐
37.	☐	☐	☐	☐	☐
38.	☐	☐	☐	☐	☐
39.	☐	☐	☐	☐	☐
40.	☐	☐	☐	☐	☐

66.	☐	☐	☐	☐	☐
67.	☐	☐	☐	☐	☐
68.	☐	☐	☐	☐	☐
69.	☐	☐	☐	☐	☐
70.	☐	☐	☐	☐	☐

96.	☐	☐	☐	☐	☐
97.	☐	☐	☐	☐	☐
98.	☐	☐	☐	☐	☐
99.	☐	☐	☐	☐	☐
100.	☐	☐	☐	☐	☐

126.	☐	☐	☐	☐	☐
127.	☐	☐	☐	☐	☐
128.	☐	☐	☐	☐	☐
129.	☐	☐	☐	☐	☐
130.	☐	☐	☐	☐	☐

11.	☐	☐	☐	☐	☐
12.	☐	☐	☐	☐	☐
13.	☐	☐	☐	☐	☐
14.	☐	☐	☐	☐	☐
15.	☐	☐	☐	☐	☐

41.	☐	☐	☐	☐	☐
42.	☐	☐	☐	☐	☐
43.	☐	☐	☐	☐	☐
44.	☐	☐	☐	☐	☐
45.	☐	☐	☐	☐	☐

71.	☐	☐	☐	☐	☐
72.	☐	☐	☐	☐	☐
73.	☐	☐	☐	☐	☐
74.	☐	☐	☐	☐	☐
75.	☐	☐	☐	☐	☐

101.	☐	☐	☐	☐	☐
102.	☐	☐	☐	☐	☐
103.	☐	☐	☐	☐	☐
104.	☐	☐	☐	☐	☐
105.	☐	☐	☐	☐	☐

131.	☐	☐	☐	☐	☐
132.	☐	☐	☐	☐	☐
133.	☐	☐	☐	☐	☐
134.	☐	☐	☐	☐	☐

16.	☐	☐	☐	☐	☐
17.	☐	☐	☐	☐	☐
18.	☐	☐	☐	☐	☐
19.	☐	☐	☐	☐	☐
20.	☐	☐	☐	☐	☐

46.	☐	☐	☐	☐	☐
47.	☐	☐	☐	☐	☐
48.	☐	☐	☐	☐	☐
49.	☐	☐	☐	☐	☐
50.	☐	☐	☐	☐	☐

76.	☐	☐	☐	☐	☐
77.	☐	☐	☐	☐	☐
78.	☐	☐	☐	☐	☐
79.	☐	☐	☐	☐	☐
80.	☐	☐	☐	☐	☐

106.	☐	☐	☐	☐	☐
107.	☐	☐	☐	☐	☐
108.	☐	☐	☐	☐	☐
109.	☐	☐	☐	☐	☐
110.	☐	☐	☐	☐	☐

21.	☐	☐	☐	☐	☐
22.	☐	☐	☐	☐	☐
23.	☐	☐	☐	☐	☐
24.	☐	☐	☐	☐	☐
25.	☐	☐	☐	☐	☐

51.	☐	☐	☐	☐	☐
52.	☐	☐	☐	☐	☐
53.	☐	☐	☐	☐	☐
54.	☐	☐	☐	☐	☐
55.	☐	☐	☐	☐	☐

81.	☐	☐	☐	☐	☐
82.	☐	☐	☐	☐	☐
83.	☐	☐	☐	☐	☐
84.	☐	☐	☐	☐	☐
85.	☐	☐	☐	☐	☐

111.	☐	☐	☐	☐	☐
112.	☐	☐	☐	☐	☐
113.	☐	☐	☐	☐	☐
114.	☐	☐	☐	☐	☐
115.	☐	☐	☐	☐	☐

26.	☐	☐	☐	☐	☐
27.	☐	☐	☐	☐	☐
28.	☐	☐	☐	☐	☐
29.	☐	☐	☐	☐	☐
30.	☐	☐	☐	☐	☐

56.	☐	☐	☐	☐	☐
57.	☐	☐	☐	☐	☐
58.	☐	☐	☐	☐	☐
59.	☐	☐	☐	☐	☐
60.	☐	☐	☐	☐	☐

86.	☐	☐	☐	☐	☐
87.	☐	☐	☐	☐	☐
88.	☐	☐	☐	☐	☐
89.	☐	☐	☐	☐	☐
90.	☐	☐	☐	☐	☐

116.	☐	☐	☐	☐	☐
117.	☐	☐	☐	☐	☐
118.	☐	☐	☐	☐	☐
119.	☐	☐	☐	☐	☐
120.	☐	☐	☐	☐	☐

Додаток 14

Методика діагностики професійної мотивації К. Замфір (у модифікації А. Реана)

Інструкція: “Прочитайте нижченаведені мотиви професійної діяльності в реєстраційному бланку і дайте оцінку їх значущості для Вас за п’ятибальною шкалою, відмітивши відповідну клітинку.

Реєстраційний бланк

Мотиви професійної діяльності	1	2	3	4	5
1. Грошовий заробіток					
2. Прагнення до просування по службі					
3. Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег					
4. Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей					
5. Потреба в досягненні соціального престижу й поваги з боку інших					
6. Задоволення від самого процесу і результату роботи					
7. Можливість найбільш повної самореалізації саме в цій діяльності					

Додаток 15

Бланк опросника СЖО

ИНСТРУКЦИЯ: «Вам будут предложены пары противоположных утверждений. Ваша задача — выбрать одно из двух утверждений, которое, по Вашему мнению, больше соответствует действительности, и отметить одну из цифр 1, 2, 3, в зависимости от того насколько Вы уверены в выборе (или 0, если оба утверждения на Ваш взгляд одинаково верны)».

		3	2	1	0	1	2	3	
1.	Обычно мне очень скучно.								Обычно я полон энергии
2.	Жизнь кажется мне всегда волнующей и захватывающей								Жизнь кажется мне совершенно спокойной и рутинной
3.	В жизни я не имею определенных целей и намерений								В жизни я имею очень ясные цели и намерения
4.	Моя жизнь представляется мне крайне бессмысленной и бесцельной								Моя жизнь представляется мне вполне осмысленной и целеустремленной.
5.	Каждый день кажется мне всегда новым и непохожим на другие								Каждый день кажется мне совершенно похожим на все другие.
6.	Когда я уйду на пенсию, я займусь интересными вещами, которыми всегда мечтал заняться								Когда я уйду на пенсию, я постараюсь не обременять себя никакими заботами.
7.	Моя жизнь сложилась именно так, как я мечтал								Моя жизнь сложилась совсем не так, как я мечтал.
8.	Я не добился успехов в осуществлении своих жизненных планов.								Я осуществил многое из того, что было мною запланировано в жизни.
9.	Моя жизнь пуста и неинтересна.								Моя жизнь наполнена интересными делами
10.	Если бы мне пришлось подводить сегодня итог моей жизни, то я бы сказал, что она была вполне осмысленной.								Если бы мне пришлось сегодня подводить итог моей жизни, то я бы сказал, что она не имела смысла.
11.	Если бы я мог выбирать, то я бы построил свою жизнь совершенно иначе.								Если бы я мог выбирать, то я бы прожил жизнь еще раз так же, как живу сейчас.

12.	Когда я смотрю на окружающий меня мир, он часто приводит меня в растерянность и беспокойство.								Когда я смотрю на окружающий меня мир, он совсем не вызывает у меня беспокойства и растерянности.
13.	Я человек очень обязательный.								Я человек совсем не обязательный.
14.	Я полагаю, что человек имеет возможность осуществить свой жизненный выбор по своему желанию.								Я полагаю, что человек лишен возможности выбирать из-за влияния природных способностей и обстоятельств.
15.	Я определенно могу назвать себя целеустремленным человеком.								Я не могу назвать себя целеустремленным человеком.
16.	В жизни а еще не нашел своего призвания и ясных целей.								В жизни я нашел свое призвание и цели.
17.	Мои жизненные взгляды еще не определились.								Мои жизненные взгляды вполне определились.
18.	Я считаю, что мне удалось найти призвание и интересные цели в жизни.								Я едва ли способен найти призвание и интересные цели в жизни.
19.	Моя жизнь в моих руках, и я сам управляю ею.								Моя жизнь не подвластна мне и она управляется внешними событиями.
20.	Мои повседневные дела приносят мне удовольствие и удовлетворение								Мои повседневные дела приносят мне сплошные неприятности и переживания.